
This is a reproduction of a library book that was digitized by Google as part of an ongoing effort to preserve the information in books and make it universally accessible.

Google™ books

<http://books.google.com>

Ind. L. Soc. 1891

HARVARD
COLLEGE
LIBRARY

Vedanta series

3-1905

Kathopanishad.

Sri Chandra Vasa

Ind L 3105.28

**Harvard College
Library**

THE BEQUEST OF

Charles R. Lanman

PROFESSOR OF SANSKRIT

1880-1926

Ādānta Series No. 3.

KATHOPANISHAD

WITH THE

SANSKRIT TEXT, ANVAYA, VRITTI, WORD MEANING,

TRANSLATION, NOTES AND INDEX

BY

SRIS CHANDRA VASU,

Published by the Paṇiṇi Office

Bhuvaneshvari Asram,

Bahadurganj.

Allahabad:

PRINTED AT THE ALLAHABAD PRESS, ALLAHABAD.

1905.

Price Re. 1-8.

Ind L 3105.28

HARVARD COLLEGE LIBRARY
FROM THE ESTATE OF
CHARLES ROCKWELL LANMAN
MARCH 15, 1941

TO
Mrs. ANNIE BESANT
WITH THE
MOST AFFECTIONATE REGARDS
OF
THE TRANSLATOR.

अथ यजुर्वेदीयकठोपनिषद्प्रारम्भः

ॐ सह नावतु । सह नौ भुनक्तु । सह वीर्यं करवावहै ।
तेजस्विनावधीतमस्तु मा विद्विषावहै ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

हरिः ॐ

MANTRA 1.

॥ ॐ ॥ उशन् ह वै वाजश्रवसः सर्ववेदसन्ददौ ।

तस्य ह नधिकेता नाम पुत्र आस ॥ १ ॥

अन्वयः—उशन् (कामयमानः फलं) हवै वाजश्रवसः (श्रुतिः) सर्ववेदस
(सर्वस्वं) ददौ (दत्तवान्) तस्य नधिकेता नाम पुत्र आस (बभूव)

वृत्तिः—(उशन्वैवाजश्रवस इति) “उशन्” कामयमानः ।
वश कान्तावित्यस्माच्छतरि । ग्रहिज्येत्यादिना संप्रसारणम् ।
“ह” “वै” इतिवृत्तार्थस्मरणार्थौ निपातौ । फलमितिशेषः ।

“वाजश्रवसः” । वाजेन अन्नेन दानादिकर्मभूतेन, श्रवः कीर्तिर्यस्य स वाजश्रवाः । तस्यापत्यं वाजश्रवसः रूढिर्वा- वाजश्रवस इति । स किल ऋषिर्विश्वजितासर्वस्वदक्षिणेन यजमानः तस्मिन् कृतौ “सर्ववेदसं” सर्वस्वं दत्तवानित्यर्थः । उशनित्यनेन कर्मणः काम्यत्वाद्दक्षिणासाद्गुण्यमावश्यकमिति सूच्यते । “आस” बभूव । छन्दस्युभयथेतिलिटः सार्व- धातुकत्वात् । स्वस्तयेतादृश्यमित्यादिवदस्तेभूभावाभावः ।

उशन् us'an (इच्छन् कामयमानः, वशधातोः ऋतुप्रत्यये = उशन् इति रूपं) wishing, desiring (the fruit of Vís'vajit sacrifice.)

ह ha (ह वै वृत्तार्थ- स्मरणार्थो निपातो) once.

वै vai, now.

वाजश्रवसः vâjas'ravasah (वाजं = अन्नं, श्रवस = वशः, तस्य अपत्यं) Vâjas'ravasa, Uddâlaka.

सर्ववेदसं sarva-vedasam (सर्वस्वं धनं) all-wealth, all-know- ledge, all the Veda instruction.

ददौ dadau (दत्तवान्) gave,

तस्य tasya (यजमानस्य) his.

ह ha (mere expletive)

नचिकेता nachiketâ, Nachiketâ.

नाम nâma, called.

पुत्रः pûtrah, son.

आस âsa (बभूव) was.

Desiring once (the heaven-worlds), Vajasravasa gave away all his wealth. His was a son called Nachiketas.

MANTRA 2.

तं ह कुमारं सन्तं दक्षिणासु नीयमानासु

अद्वाऽऽविवेश सोऽमन्यत ॥ २ ॥

अन्वयः—तं (नचिकेतसं) कुमारं सन्तं (बालमेव सन्तं), ऋत्विग्भ्यो दक्षिणासु गोषु नीयमानासु सतीषु अद्वा आविवेश (आविष्टवती) ॥
सः अमन्यत ॥

वृत्तिः—(तं ह कुमारं सन्तमिति) “तम्” नचिकेतसं “कुमारं सन्तम्” बालमेव सन्तं ऋत्विग्भ्यो “दक्षिणासु” “गोषु” “नीयमानासु” सतीषु “अद्वा” आस्तिश्रुतिः पितुर्हितकाम-प्रयुक्ता “आविवेश” आविष्टवती । यद्यपि यदानतिकरं द्रव्यम् तदक्षिणेत्युच्यते । एकाचासौक्रतावानतिरिति तदुपाधिको-दक्षिणाशब्द एकवचनान्ततामेव लभते । अतएव भूनामकैकाह-क्रतौ । तस्य येन दक्षिणेत्यत्र कृतस्नस्य गवाश्वादेः प्रकृतस्य दाक्षिण्यस्य निवृत्तिरिति । तस्य धेनुरिति गवामिति दाश-मिकाधिकरणे स्थितम् । तथापि दक्षिणाशब्दोऽयं भूतिवचनः । स च कर्मापेक्षयापि प्रवर्तते । अस्मिन् कर्मणीयं भूतिरिति । कर्तुरपेक्षयापि प्रवर्तते । अस्मिन् कर्मण्यस्य पुरुषस्येयं भूति-रिति । ततश्च ऋत्विग्बहुत्वापेक्षया दक्षिणाबहुत्वसम्भवाद् दक्षिणास्त्विति बहुवचनमुपपद्यते । अतएव ऋतवे यजौ दुम्बरः सोमचमसो दक्षिणा स प्रियाय सगोत्राय ब्रह्मणे देय इत्यत्र वाक्यतापक्षे ब्रह्मभागमात्रेऽपि दक्षिणाशब्दस्यावयवलक्षणा-

मन्तरेण मुख्यत्वोपपत्तेस्तन्मात्रबाध इत्युक्तं दशमे । यदि
ब्रह्मणस्तद्दानं तद्विकारः स्यादित्यधिकरणे । ततश्चक्रत्वपे-
क्षयादक्षिणैक्येपि ऋत्विगपेक्षयादक्षिणाभेदसम्भवाद्दक्षिणा-
स्त्विति बहुवचनस्य नानुपपत्तिरिति द्रष्टव्यम् ।

तं tam (नचिकेतसं) him (Nachiketas).

ह ha, when.

कुमारं kumâram (प्रयस वयसं, बालं), a boy.

सन्तं santam (स्थितं) being (still)

दक्षिणासु dakshinâsu (दक्षिणार्थासु) when the presents.

नीयमानासु nîyamânâsu (विभागेन—उपनीयमानासु, दीयमानासु)
were being given to or brought (for the priests),
to be led.

श्रद्धा sraddhâ (आस्तिक्यबुद्धिः) faith, strong desire (for
the welfare of his father), earnestness.

आविवेश â-vi-ves'a (प्रविष्टवती) entered, Madhvâ's reading
is विवेश without आ.

सः sah, he.

अमन्यत amanyata, thought, said to himself, pondered.

Faith entered him, though still a boy, when the cows
were being given as present to the priests. He thought.

MANTRA 3.

पीतोदका जग्धतृणा दुग्धदोहा निरिन्द्रियाः ।

अनन्दा नाम ते लोकास्तान् स गच्छति ता ददत् ॥ ३ ॥

अन्वयः—पीतोदकाः जग्धतृणाः दुग्धदोहाः निरिन्द्रियाः, या खंभूता गावः
ताः ऋत्विग्भ्यो ददत्, अनन्दाः ते लोकाः सन्ति नाम खलु तासु स यजमानो
गच्छति ॥

वृत्तिः—अद्वाप्रकारमेवदर्शयति (पीतोदका इति) “पीत” इति “पीत” मुदकं याभिस्ताः “पीतोदकाः” । “जग्धं” भक्षितं “वृक्षं” याभिस्ताः “जग्धवृक्षाः” । “दुग्धोदोहाः” क्षीरास्यो याभिस्ताः दुग्धोदोहाः । “निरिन्द्रियाः” अप्रजननसमर्थाः । जीर्णा निष्फला इति यावत् । या एवं भूता गावः । “ताः” ऋत्विग्भ्योदक्षिणाबुद्ध्या “ददत्” प्रयच्छन् । “अनन्दाः” असुखाः ते शास्त्रसिद्धा “लोकाः” सन्ति “नाम” खलु । “तान् स” यजमानो “गच्छति” । एवमसम्यतेत्यर्थः ।

- पीतोदकाः pîtodakâh (पीतं मुदकं याभिः ताः 1) drunk water
जग्धवृक्षाः jagdha-trînâh (भक्षितं वृक्षं याभिः ताः 2) eaten hay or grass (but cannot do so now), burnt sacrificial wood or straw.
दुग्धोदोहाः dugdha-dohâh (दुग्धोदोहः क्षीरास्यो याया ताः 3-) given milk. milked or abstemious.
निरिन्द्रियाः nirindriyâh (अप्रजनन समर्थाः जीर्णाः 4) barren, without strength (to breed), free from passion.
अनन्दाः anandâh (अनानन्दाः, असुखाः) Unblessed, joyless, or अः इति ब्रह्मेति श्रुतेः । अकारस्त्वर्वागात्मा परब्रह्माभिधायकः ॥ अकारोब्रह्म ॥ अ-नन्द = ब्रह्मानन्देति अ means “Brahma”, नन्द “joy”, “full of Brahma-bliss.”
नाम Nâma, called, surely.
ते te, those (well known).
लोकाः lokâh, जन्मानि, स्थानानि, worlds, births,
तान् tân, to them, to which.
सः sah (यजमानः), he.
गच्छति gachchhati, goes.

ताः tāh them. T. S. तेभ्यः शिष्येभ्यः “to them”.

लिङ्गव्यत्ययशब्दान्दसः ॥

ददत् dadat (प्रयच्छन्) giving. ब्रह्मविदां ददत् giving (them Brahma-vidya).

1. (पीतमेव उदकं याभिः न तु पातव्यमस्ति) or पीतं गुरोः पादोदकं यैः ते शिष्याः, भक्त्यशीलाः, who have drunk the water (of Guru's feet); devoted.

2. (अग्धमेव भक्षितमेव तृषां न तु अग्धव्यमस्ति) or भक्षितं तृषां यैः ते स्वल्पाहाराः, दुर्वासाकणादसद्व्यतापसाः, नम्राः तितिक्षावन्तो वा ॥ who have eaten straw, i.e., who have fasted and are small eaters like Durvâsâ (eater of durvâ grass) i.e., humble, and of patient endurance.

3. (दुग्धंश्च दोग्धयासां न तु दोग्धव्यमस्ति) गुरोर्गोदोदनतत्पराः, or सेवका इति यावत् अङ्गालवोवा who have milked the cows for their Guru, i.e., performed the services of a student. Obedient.

4. (निर्वीर्याः, दुर्बलाः) इन्द्रियाणि कानक्रोधादीनि, तैः रहिताः, अमदनसम्पन्नाः, संयतेन्द्रियाः ॥ without passions.

Drunk water, eaten hay, given milk, and barren—giving (such cows to the priests)—verily joyless are those world, to those he goes who gives such cows.

MANTRA 4.

स होवाच पितरं तत कस्मै मान्दास्यसीति ।

द्वितीयं तृतीयन्तश्च होवाच सृत्यवे त्वा ददामीति ॥ ४ ॥

अन्वयः—स इ पितरं उवाच ॥ हे तत (तात) कस्मै (श्रुत्वजे) नां दास्यसि ॥ द्वितीयं तृतीयं अपि पर्यायं कस्मै नां दास्यसि इति उवाच ॥ पिता कुपितः तं (पुत्रं) घृत्यवे त्वा ददामि इति उवाच ॥

वृत्तिः—(सहोवाच पितरमिति) दीयमान दक्षिणावैगुण्यं
 मन्यमानो नचिकेताः स्वात्मदानेनापि पितुः क्रतुसाद्गुण्य-
 मिच्छन्नास्तिकाग्रेसरः “पितरमुपगम्योवाच” । तत । “हेतात”
 “कस्मै” ऋत्विजेदक्षिणार्थं “मां दास्यसीति” । स एव
 मुक्तेनापि पित्रा उपेक्ष्यमाणोऽपि द्वितीयं तृतीयमपि पर्यायं
 कस्मै मां दास्यसीत्युवाच । बहुनिर्बध्यमानः पिता कुपित
 स्तं पुत्रं मृत्यवेददामीत्युक्तवान् ।

च sa, he (Nachiketâ thinking that “the imper-
 fection in the sacrifice of my father should
 not be allowed to pass unamended by me his
 son, even if it cost me my life.”)

ह ha (किल) verily

उवाच uvâcha, said (having approached.)

पितरम् pitaram, father.

तत tata (तात) O Father! O dear father!

कस्मै kasmai, to whom (to what priest, as a dak-
 shinâ-fee)

मां mām, me.

दास्यसि dâsyasi, wilt thou give (for by giving me away
 thou shalt fulfil thy vow of giving every thing.)

इति iti, thus. (The father having heard this kept
 quiet, did not heed him.)

द्वितीयं dvitīyam, (एवं प्रकारेण द्वितीयवारं) a second time
 (Nachiketâ, repeated the question twice.)

तृतीयं tritīyam, (तृतीयवारं चोवाच) a third time (father
 keeping silent, he said again.)

- तं tam, him (i.e. to the son, the father being angry.)
 ह ha, (आहवे) Behold ! Hâ !
 उवाच uvâcha, said.
 मृत्यवे mrityave, (.यनाय वैवस्वताय) to Mrityu the son
 of Vivasvat.
 त्वा tvâ, (त्वां) thee.
 ददामि dadâmi, I give (Madhva's reading is ददामि let
 me give).
 इति iti, thus. (Namely the father said " Be thou
 dead."

He said to his father then : " O father ! to what (priest)
 wilt thou give me." Twice and thrice, (he asked this ques-
 tion). The father said to him " To Death I give thee."

MANTRA 5.

बहुनामेमि प्रथमो बहुनामेमि मध्यमः ।

किं^३ स्विद्यमस्य कर्त्तव्यं यन्मयाद्य करिष्यति ॥ ५ ॥

अन्वयः—(पुत्रः सशोकः पितरं उवाच) बहुनां एमि प्रथमः, बहुनां एमि
 मध्यमः ॥ किं स्विद् यमस्य कर्त्तव्यं यत् मया अद्य करिष्यति ॥

वृत्तिः—एवमुक्तोपि पुत्रः विगतसाध्वसशोकः पितरमुवाच
 (बहुनामेमीति) सर्वेषांमृत्युसदनगन्तॄणां पुरतः मध्येवा-
 गच्छामि । नतुपश्चात् । मृत्युसदनगमनेन कोपि मम विचार
 इति भावः । किंतर्हीत्यत्राह (किंस्विद्यमस्येति) मृत्युर्यद-
 द्यमयाकरिष्यति । तत्तादृशं यमस्यकर्त्तव्यं किंवा । पूर्वकाम-
 स्यमृत्योर्मादृशेन बालिशेन किं प्रयोजनं स्यात् । येन ऋ-

त्विग्भ्य इव तस्मै सदर्पणं सकलं स्यात् । अतएतदेवानुशोचा-
सीतिभावः ।

बहूनां Bahûnām, (शिष्याणां, पुत्राणां, or मुख्यवृत्तिभतां सरिष्य-
माणाणाम् मध्ये) ॥ Among many (pupils, or sons
or persons of best conduct.) Persons of best
conduct are those who serve their elders, un-
asked, whenever an opportunity of service arises.
Or among the many who will die or are dying,
I being the first, go to Yama.

एमि emi (गच्छामि) I go.

प्रथमः prathamah, first.

बहूनां bahûnām, (मध्यमानां, मध्यवृत्तिभाजां शिष्यादीनां) of
many (belonging to the middling class; sons,
pupils &c. who serve when asked to do so).

एमि emi (गच्छामि) I go.

मध्यमः madhyamah, middle. मृतानां मध्ये among many
who are dead, I being the middle go to Yama.
R. I go either in the front rank or in the
middle of those who are going to the Yama's
abode, but not the last, for many will still
follow me : why should I grieve about it ; when
death is inevitable to all.

किम् kim, what } both together mean " Or,
स्विद् svid, (वा) else } on the other hand."

यमस्य Yamasya, of Yama.

कर्तव्यं kartavyam, (प्रयोजनं) to be done, object, neces-
sity R. What does Yama want with a stripling
like me, that I am to go to him to-day : Yama
is above all desires and so I can be of no use

to him, and so my father will get no merit by giving me to Yama, as he would have got had he given me to some priest. Therefore do I grieve, not because I die, but that my death will be of no avail to my father.

यत् yat, which.

मया mayâ, (दत्तेन) by me, (being given to Yama).

अद्या adya, today.

करिष्यति karishyati, he will do. (There is, as a matter of fact, nothing which I can do, by my going to Yama; but if thou still biddest me to go; I go willingly, without any grief, being sustained by the following consideration. R. The father hearing these words of his son, began to repent of his hasty words. To him thus grieving, the son said):—

(The son accepting the curse of his father said to him.)

Among many I go as first, among many I go as middle. What object has Yama, which through me, will he accomplish to-day.

MANTRA 6.

अनुपश्य यथा पूर्व्वे प्रतिपश्य तथा परे ।

सस्यमिव मर्त्यः पच्यते सस्यमिवाजायते पुनः ॥ ६ ॥

अन्वयः—पूर्व्वे यथा स्थिताः, तान् अनुपश्य तथा च अपरे (तिष्ठन्ति) तान् प्रतिपश्य (अन्वीक्ष्य) तथा वर्तितव्यं । मर्त्यः सस्यसद्व पच्यते सस्यसद्व पुनः आजायते ॥

वृत्तिः—साध्वसरोषावेशहीनमीदृशपुत्र वाक्यं श्रुत्वा
क्रोधावेशान्मयः मृत्यवे त्वां ददामीत्युक्तम् । नेदृशं पुत्रं
मृत्यवे दातुं मुत्सह इति पश्चात्तप्तहृदयं पितरमा लोक्योवाच
(अनुपश्येति) पूर्वं । पितामहादयो यथा मृषावादं विनै
वस्थिताः । यथाचापरे साधवोऽद्यापितिष्ठन्ति । तानन्वीक्ष्य
तथा वर्तिततथमितिभावः (सस्यमिवेति) मर्त्यः सस्यमिवा
ल्पेनापिकालेन जीर्यति । जीर्णश्चमृत्वा सस्यमिवपुनरा-
जायते । एवमनित्येजीवलोके किं मृषाकरणेन । पालय
सत्यम् । प्रेषय मां मृत्यव इतिभावः ।

अनु anu (क्रमेण, पितृपितामहाः क्रमेणवृत्ताः स्वधर्मे वत्य-
वचनादीस्थिताः) back, (towards the by-gone fathers
and grand-fathers, who stood firm on their duty
of telling truth &c.)

पश्य pas'ya (आलोचय, निभासय) look, ponder, thin'r
deeply.

यथा yathâ (येन प्रकारेण) how, in what way.

पूर्वं pûrve (अतिक्रान्ताः पितृपितामहादयःपूर्वं यथा वृत्ताः तां
दृष्ट्वा) the prior ones (who have gone before; the
fathers and grand fathers &c) M. Having seen
those who have died before me.

प्रति prati, forward.

पश्य pas'ya, look (तथा परे च मरिष्यन्तिइति प्रतिपश्य क्लेशं
हित्वा एव यमं गमि) Looking also to the fact that
others also must die. I go to Yama without
any sorrow.

- तथा tathâ, how.
- अपरे अपरे (वर्तमानाः साधवः) others (good men who are alive.)
- सस्यं sasyam, corn. (This illustration shows that death is ordained for all).
- इव iva, like.
- मर्त्यः martyah (मनुष्यः) the mortal, the man.
- पच्यते pachyate (जीर्णो भ्रियते) ripens, decays and dies or becomes cooked, becomes mature, fitted.
- सस्यञ्च इव sasyam iva, like corn. Or "as (one's) merit." R. In a short time, he decays.
- आजायते âjâyate (आबिर्भवति) springs up, appears (Madhva reads जायते without आ.)
- पुनः punah, again (as birth and death is the fate of all creatures; I feel no grief by being given to Death—to one where I must have gone some day)

Having looked behind those who have gone before (how firm they stood on truth,) so also having looked round (those) others (who are now living, how they also never renounced truth, thou shouldst follow their example.) The mortal (man) decays like corn, and is born again like corn.

MANTRA 7.

वैश्वानरः प्रविशत्यतिथिर्ब्राह्मणो गृहान् ।

तस्यैतांशान्तिं कुर्वन्ति हर वैवस्वतोदकम् ॥ ७ ॥

अन्वयः—वैश्वानरः (इव) अतिथिः ब्राह्मणः सन् गृहान् प्रविशति । तस्य (अग्नेः) एतां शान्तिं कुर्वन्ति (सन्तः) ॥ हे वैवस्वत उदकं हर (आहर) .

वृत्तिः—एवमुक्ताग्नेषितः प्रोषितस्य मृत्योर्द्वारि तिस्रोरा
 श्रीरनम्रमुवांस । ततः प्रोष्यागतं यमं द्वार्यास वृद्धा ऊचुः
 (वैश्वानरः प्रविशतीति) साक्षादग्निरेवातिथिर्ब्राह्मणः
 सन् गृहं प्रविशति । तस्याग्नेरेतां पाद्यासनदानादि लक्षणां
 शान्तिं कुर्वन्ति सन्तः । तदपचारेण दग्धा माभूमेति । अतः
 हे वैवस्वत । नचिकेतसे पाद्यार्थमुदकं हर । आहरेत्यर्थः ।

- वैश्वानरः vais'vânarah (अग्निरिव) Fire (like fire.)
 प्रविशति pravis'ati, enters.
 अतिथिः atithih, a guest.
 ब्राह्मणः brâhmanah, (ब्रह्मज्ञानी) a Brâhmana (a knower
 of Brahman.)
 गृहान् grihân, in the houses दहन् इव (as if burning the
 houses, purifying the houses, see next verse.)
 तस्य tasya (दाहं शनयन्त इव) of that (burning).
 एतां etâm, this (offering of water for the feet,
 seat, &c.)
 शान्तिं s'ântim, peace (or quenching.)
 कुर्वन्ति kurvanti, they do.
 हर hara (आहर) bring fetch, take.
 वैवस्वत vaivasvata, O Vaivasvata.
 उदकम् udakam (नचिकेतसे पाद्यार्थम्) water (for washing
 the feet of Nachiketas.)

(Then Nachiketas went to Yama. Yama had gone to another place and was not at home. The wife of Yama, offered welcome and puja to the guest. But Nachiketas said " The host not being at home I cannot accept these

at your hand." Nachiketas thus remained for three days without food. When Yama returned, his wife said to him. R. Nachiketas did not enter the Palace of Yama, but remained at his gate ; the above is addressed by the gate-keepers to Yama when he returned.)

Like fire a Brahmin guest enters the house. The (wise) quench (lit. make this quenching) it thus (by peace-offerings). Fetch water O Vaivasvat.

MANTRA 8.

आशाप्रतीक्षे सङ्गतं सूनृताञ्

चेष्टापूर्ते पुत्रपशूँश्च सर्वान् ।

एतद् वृङ्क्ते पुरुषस्याल्पमेधसो

यस्यानन्नं वसति ब्राह्मणो गृहे ॥ ८ ॥

अन्वयः—यस्य अल्पमेधसः गृहे अनन्नं ब्राह्मणः वसति, तस्य आशा, प्रतीक्षे, संगतं, सुनृतां, चेष्टा-पूर्ते, पुत्र-पशून् च सर्वान् एतद् वृङ्क्ते ॥

वृत्तिः—अकरणेप्रत्ययायं च दर्शयन्तिस्म । (आशा प्रतीक्षे इति) “यस्या” “ल्पमेधसः” अल्पप्रज्ञस्य पुरुषस्य गृहे “अनन्नं” अभुञ्जानः अतिथिर्वसति । तस्याशा प्रतीक्षे काम संकल्पा । यद्वा अनुत्पन्नवस्तु विषयेच्छा आशा । उत्पन्नवस्तु प्राप्तीच्छा प्रतीक्षा “संगतम्” “सत्संगम्” “सूनृतां” सत्य-प्रियवाचं । चेष्टापूर्ते इष्टं यागादि पूर्तं खातादि पुत्रान् पशूँश्च एतत् अनशन रूपं पापं “वृङ्क्ते” वर्जयति, नाश-

यतीत्यर्थः । वृजीवर्जने । रुधादित्वात् अम् । ब्रजवनइत्य-
स्माद्धातोर्वादादित्वाच्छपोलुक् ।

आशा âs'â (अनिर्घातप्राप्त्येष्टार्थप्रार्थना) hopes (प्राप्तवस्तुविषयेष्वा-
द्याशा)

प्रतीक्षे pratîkshe (निर्घातप्राप्त्यर्थप्रतीक्षन्) expectations.
(अप्राप्त वस्तुविषयेष्वा).

संगतं sangatam (वरसंगमं तत्संयोगजं फलं) possessions
(सुहृत्संगतिं) friends.

सुवृतां sunṛitâm (प्रिया वाक् तन् निमित्तं च) righteousness,
(जनकर्तृकं चाशुवातां) good opinion of men.

च cha, and.

इष्टापूर्ते ishṭâpurte (isṭam purtam. The lengthening
of the vowel ष of ishṭa into षा ishṭâ is by
Pânini VI. 3 137. Isṭa यजनं, यागजं, pûrtam
आराधनतटाकादि,) (fruit of) religious sacrifices (viz
Deva-loka ; fruits of his) public charities (or
secular liberality viz. Pitriloka.)

पुत्र-पशून् putra-pasun. Sons and cattle.

च cha and.

सर्वान् sarvân, all.

एतद् etad, this (अनशनदण्डं पापं) the sin of fasting.

वृङ्क्ते vṛinkte (from वृजी वर्जने हनस् विकरणं ; वर्जयति,
विनाशयति) destroys, deprives.

पुरुषस्य puruṣhasya, of the person.

अल्पमेधसः alpa medhasaḥ (अल्पबुद्धेः, अल्पप्रज्ञस्य) of small
understanding, foolish.

यस्य yasya (यस्य गृहे) whose (house).

अनश्नन् anas'nan (अनुञ्जानः) without eating food or without experiencing.

वसति vasati, dwells.

ब्राह्मणः Brâhmanah A Brâhmin.

गृहे grihe, in the house.

In the house of what man of small understanding, a Brahmin dwells fasting, this (sin of non-feeding him) takes away all his hopes and expectations, good possessions and righteousness, the fruits of religious and charitable deeds, and sons and cattle.

MANTRA 9.

तिस्रोरात्रीर्यदवात्सीर्गृहे मे

ऽनश्नन् ब्रह्मन्नतिथिर्नमस्यः ।

नमस्तेऽस्तु ब्रह्मन् स्वस्तिमेऽस्तु

तस्मात्प्रति त्रीन् वरान् वृणीष्व ॥ ९ ॥

अश्वयः—मे गृहे यत् (यस्माद्देतोः) हे ब्रह्मन् नमस्यः अतिथिः त्वं तिस्रो रात्रीः अवारणीः, नमः ते अस्तु, स्वस्ति मे अस्तु, तस्माद्देतोः, त्रीन् वरान् प्रति (उद्दिश्य) वृणीष्व ॥

वृत्तिः—एवंवृद्धैरुक्तोऽस्युः नचिकेतसमुवाच (तिस्रोरात्रीर्यदवात्सीरिति) मेगृहे यस्माद् हेतोर्हे ब्रह्मन्न मस्काराहोऽतिथिस्त्वं तिस्रोरात्रीरभुञ्जान एव अवात्सीरित्यर्थः (नमस्ते इति) स्पष्टोर्थः (तस्मादिति) तस्माद्देतोर्नहयंस्वस्ति यथास्यादित्येवमर्थं त्रीन् वरान् प्रति । उद्दिश्य वृणीष्व

प्रार्थय तव लिप्ताभावेऽपि मदनुग्रहार्थमनशनरात्रिसमसं-
ख्याकान् त्रीन् वरान् वृणीष्वेत्यर्थः ।

तिस्त्रः tisrah, three.

रात्रीः rātrīh (दिन त्रयं) nights, three days.

यत् yat (यस्मात्) as, because.

अवासीः or त् avātsīh or °t (उचितवान् असि, वासस् अकार्षीत्)
thou hast dwelt.

गृहे grihe, in house.

मे me (मम) my.

अनशनम् anas'nan (अभुञ्जानः सन्) not eating.

ब्रह्मन् Brahman (हे ब्रह्मन्) O Brāhmaṇa !

अतिथिः atithih (सन्) a guest.

नमस्यः namasyah (नमस्कारार्हः, नमन योग्यः) venerable,
worthy of salutation, honorable.

नमः namaḥ, salutation, hail.

ते te (तुभ्यं) to thee.

अस्तु astu (भवतु) let be.

ब्रह्मन् Brahman ! O Brāhmaṇa !

स्वस्ति svasti (भद्रं, नम्रं, an indeclinable), prosperity,
welfare.

मे me (मम) to me.

अस्तु astu, let be.

तस्मात् tasmāt, therefore (because you dwelt without
food three nights, and so I became guilty) or
tasmāt prati तस्य प्रतीकाराय "in order to remedy
the evil effect of that."

प्रति prati, for each (night); or (प्रतीकाराय) in order
to remedy.

त्रीन् trīn, three.

वरान् varân, boons (अभिप्रेतार्थं विधेयान्).

वृषीश्व vrishiva (प्रार्थयस्व, वंभनस्व, स्वीकुरु) ask, elect, choose, take for thyself.

Because in my house, O Brahmana! thou an honorable guest hast dwelt for three nights (without food), therefore let there be salutation to thee and peace to me; therefore three boons, one for each night, ask.

MANTRA 10.

शान्तसङ्कल्पः सुमना यथा स्याद्

वीतमन्युर्गौतमो मामि मृत्यो ।

त्वत्प्रसृष्टं मामिबदेत् प्रतीत

एतत्त्रयाणां प्रथमं वरं वृणे ॥ १० ॥

अन्वयः—हे मृत्यो! शान्तसंकल्पः सुमनाः वीतमन्युः गौतमः यथा मां अभि (प्रति) स्यात्; त्वत् प्रसृष्टं मा अभि (मां प्रति) प्रतीतः सन् वदेत्, एतद् त्रयाणां प्रथमं वरं वृणे ॥

वृत्तिः—एवं प्रार्थितो नचिकेतास्त्वाह (शान्तसंकल्प इति) हे मृत्यो मत्पुत्रो यमं प्राप्य किंकरिष्यतीति मद्द्विषय-चिन्तारहितः प्रसन्नमनाः । मामभि मां प्रति मम पिता गौतमः वीतरोषश्च यथास्यादित्यर्थः । किंच (त्वत्प्रसृष्टमिति) त्वया गृहाय प्रेषितं मा अभि मां प्रति प्रतीतः, यथापूर्वं प्रीतः सन् वदेत् । यद्वा अभिवदेत्, आशिषं प्रयुज्ज्यात् । अभिवदतिनाभिवादयत इति स्मृतिषु अभिवदनस्य आशीर्वादे-प्रयोगात् (एतदिति) स्पष्टोर्थः ॥

शान्त-चिन्तः śānta-saṅkalpaḥ (उपशान्तः चिन्तस्यो यस्य नां प्रति or नदनिहे शान्तचिन्तस्यो यस्य) calm of thought; having no anxiety as regards me, i.e., my father should be free from anxiety on my account—not troubled with the thought “how is my son faring in Yama’s abode”; free from doubts (regarding my fate).

सुमनाः sumanâḥ (प्रसन्नमनाः, ह्योमनमनस्तः) good-hearted, kind, pleased in mind.

यथा yathâ, so, as that.

स्यात् syât, he may be.

वीत-मन्युः vîta-manyuḥ (विगत रोधः, अपगतः क्षोभः) free from anger.

वीतनः Gautamaḥ (नच पिता) Gautama (my father).

ना अभि mâ abhi (नां प्रति) towards me.

मृत्यो mṛityo (हेमृत्यो) O Death !

त्वत्-प्रसृष्टं tvat-prasriṣṭam (त्वया विनिर्मुक्तं प्रेषितंयुष्टं प्रति, or त्वयाप्रेषितं) by thee discharged or permitted or sent back or dismissed (towards home).

मा mâ (मात्) me.

अभिवदेत् abhi-vadet (आशुचिं प्रयुज्ज्यात्) bless (me), greet. [or ना अभि=नां प्रति towards me, वदेत् he may speak, as one who recovered his memory].

प्रतीतः pratîtaḥ (प्रत्यभिज्ञानवान्, लक्ष्यस्त्वृतिः) assured in mind, remembering, assured of (soul-identity not think ing that the corpse has been obsessed by some elemental, and thus may not shun me, as people

ordinarily do in cases of persons recovering from death) R. यथा ब्रूयै प्रीतः "with the old affection".

इतत् etat (प्रयोजनं) this. or (इतं)

तयात्रां trayānām, of the three.

प्रथमं prathamam, first (आद्यं)

वरं varam, boon.

वृत्ते vṛtne (प्रार्थयेयं) I ask or choose.

O Death ! so that my father Gautama be calm of thought, pleased in mind, free from anger towards me, and that he may greet me with old affection, when sent back by thee, this is the first of the boon I ask.

MANTRA 11.

यथा पुरस्ताद्भविता प्रतीत

औद्दालकिरारुणिर्मत्प्रसृष्टः ।

सुखं रात्रीः शयिता वीतमन्युस्

त्वां ददृशिवान्मृत्युमुखात्प्रमुक्तम् ॥ ११ ॥

अन्वयः—यथा पुरस्तात् प्रतीतः भविता औद्दालकिः आरुणिः मत् प्रसृष्टः
गतमन्युः (सन् उत्तरा अपि रात्रीन्) सुखं शयिता (सुखनिद्रां प्राप्स्यति,)
मृत्युमुखात् प्रमुक्तं त्वां दृशिवान् सन् ॥

वृत्तिः—एवमुक्तो मृत्युः प्रत्युवाच (यथापुरस्तादिति) यथा-
पूर्वं त्वयि हृष्टो भविता । उद्दालक एव औद्दालकिः । अरुण-
स्यापत्यमारुणीः द्रव्यामुष्यायसोवा उद्दालकस्यापत्यं । अ-
रुणस्य गोत्रापत्यमिति वार्थः । मत्प्रसृष्टः, मदनुज्ञातः, मदनु-
ग्रहीतः सन् । मदनुग्रहादित्यर्थः । (सुखमिति) त्वयि गत

मन्युः सन् उत्तरा अपिरात्रीन्सुखंशयिता । लुट् । सुखनिद्रां-
 प्राप्स्यतीति यावत् ॥ दर्शिवान् दृष्टवान् सन्नित्यर्थः । कसन्तोयं
 शब्दः । दृशेश्चेति वक्तव्यमिति कसोरिट् । कन्दसो द्विर्वचना-
 भावः । मत्प्रसृष्टमिति द्वितीयान्तपाठेप्रेषितं त्वामिति
 योजना ॥

यथा yathâ, as.

पुरस्तात् purastât (पूर्वश्च, or आनाम्तरात् आगतः) before
 M. or a person coming back from sojourning
 in another city (पुरः-city.)

भविता bhavitâ (भविष्यति) will be.

प्रतीतः pratîtaḥ (प्रतीतवाद् चद्, पितामहस्त्वभिज्ञातः) assured
 or recognised. R. with old affection.

औद्दालकिः Auddâlakih (उद्दालकस्य अपत्यं or उद्दालक एव) the
 son of Uddâlaka ; or Uddâlaka.

आरुणिः Arunih (अरुणस्य अपत्यं or अरुणायाः) the son of
 Aruna or Arunâ (mother). Son of two fathers,
 according to Sankara. The son of the father
 called Uddâlaka and the mother called Arunâ,
 according to Madhva. R. Of the clan or Gotrâ
 of Aruna.

मत्-प्रसृष्टः mat-prasrishtaḥ (मदनुग्रहात्, यथा अनुज्ञातः or
 मत्-प्रेषितः भवाद्) through my favor, or (when
 you will be) sent back by me.

सुखं sukham (प्रसन्न मनाः) peacefully, with tranquil
 mind.

रात्रीः râtrîḥ, nights.

शयिता sayitâ (स्वप्ता, शयानीभविता) will sleep.

वीत-मन्युः vīta-manyuh, free from anger

त्वां tvām, thee.

दृष्ट्विवाद् dadṛisivân (दृष्टवान्) R reads दृष्टिवाद्, seeing, having seen.

मृत्यु-मुखाद् mṛityu-mukhât (मृत्यु गोचराद्, वनमुखाद्) from the mouth (or proximity) of Death.

प्रमुक्तं pra-muktam, freed fully.

As he was pleased with thee before, so with old affection Auddalaki Aruni will be (inclined towards thee). Through my favor, he will have pleasant sleep in (future) nights, free from anger towards thee, seeing thee freed from the mouth of death.

(You) being dismissed by me, will be recognised (by your father), as (a person returning home) from another city. The son of Uddâlaka will be free from anger, having seen thee freed fully from the jaws of death.

MANTRA 12.

स्वर्गे लोके न भयं किञ्चनास्ति

न तत्र त्वं न जरया बिभेति ।

उभे तीर्त्वाऽश्नायापिपासे

शोकातिगो मोदते स्वर्गलोके ॥१२॥

अन्वयः—स्वर्गे लोके किञ्चन भयं नास्ति, हे हृत्यो यत्र त्वं न प्रभवसि । न जरया बिभेति ॥ उभे अश्नाया-पिपासे तीर्त्वा, शोकातिगः स्वर्ग-लोके मोदते ॥

वृत्तिः—नचिकेता वरं द्वितीयं प्रार्थयते (स्वर्गलोक इत्यादिनामन्त्रद्वयेन) अत्रस्वर्गशब्दो मोक्षस्थानपरः । यथाचैत-

तथोत्तरत्र वक्ष्यते । हे मृत्यो त्वं तत्र न प्रभवसि । जरायुक्तः
 सन् न बिभेति । जरातो न बिभेति । तत्र वर्तमानः पुरुष इति
 शेषः ॥ (उभेइति) अशनाया बुभुक्षा । अत्रापि स्वर्गशब्दो-
 मोक्षस्थानपरः ।

स्वर्गे svarge (M. स्वर्गशब्दिते नगवल्लोके R. अत्र स्वर्ग शब्दो मोक्ष-
 स्थानपरः) In the heaven (the loka of Vishnu) R.
 Svarga is equivalent to Moksha here.

लोके loka, world

न na, not

भयं bhayam, fear (from disease &c.)

किंचन kin chana (किंचिदपि M. किंचि) not the least,

अस्ति asti, is

तत्र tatra, there (the Heaven-World)

त्वं tvam (मृत्यो, M. त्वं च नासि, शिष्यकस्त्वम्) Thou (O
 Death, art not there because thou being the
 Teacher art on another plane.) R. प्रभवसि thou
 dost not rule there.

न na, not.

जराया jarayâ, by decay or on account of old age.

बिभेति bibheti, is afraid (M. तल्लोकगतः) i.e., the inhabi-
 tant thereof.

उभे ubhe, both.

वीर्यं tîrtvâ (अतिक्रम्य) crossing over, leaving behind.

अशनाया- }
 पिपासे } asnâyâ-pipâse, hunger and thirst.

शोकान्तिनः sokâtigah (शोकं अतीत्य न च्छति, M. शोकानतिक्रान्तस्त्वम्)
 out of the reach of sorrow, being above sorrow,
 free from mental pain.

मोदते modate (हृष्यति, M. सुखमनुभवति) rejoices, experiences pleasure.

स्वर्ग-लोके svarga-loke (दिव्ये M. पुनरुक्तिरादरायां) in the heaven world. (The repetition of the word "heaven-world," is either for the sake of showing honor to it; or to point out that this svarga-loka is not the Vishnu-loka, but the popular well-known swarga-loka, which lasts for a Manvantara).

In Heaven-world there is no fear. O Death, thou art not there and decay does not frighten. Crossing over both hunger and thirst, the sorrow-transcended rejoices in Heaven-world.

MANTRA 13.

स त्वमग्निं स्वर्ग्यमध्येषि मृत्यो

प्रब्रूहि तं अद्धानाय मक्ष्यम् ।

स्वर्गलोका अमृतत्वं भजन्त

एतद्द्वितीयेन वृक्षे वरेण ॥ १३ ॥

अन्वयः—हे मृत्यो स त्वं स्वर्ग्यं अग्निं अध्येषि, तं मह्यं अद्धानाय प्रब्रूहि; स्वर्गलोकाः (परमपदप्राप्ताः) अमृतत्वं भजन्ते । एतद्, द्वितीयेन वरेण वृक्षे ॥

वृत्तिः—(सत्वमिति) पुराणादिप्रसिद्धसार्वज्ञ्यत्वं स्वर्ग-प्रयोजनमग्निं जानासि । स्वर्गादिभ्यो यद्वाक्यं इति प्रयो-जनमित्यर्थेयत् । स्थण्डिलरूपाग्नेः स्वर्गप्रयोजनकत्वं च उपासनाद्वारेति उत्तरत्रस्फुटम् । अद्धानाय=मोक्षश्रद्धा-

वते । स्वर्गलोकेन तव किं सिध्यतीत्यत्राह, (स्वर्ग लोका इति) स्वर्गलोकायेषां ते । परमपदं प्राप्ता इत्यर्थः । परंज्योतिरूपसंपद्य स्वेनरूपेणाभिनिष्पद्यंत इति “देश-विशेषविशिष्टब्रह्मप्राप्तिपूर्वकत्वात्स्वरूपाविर्भावलक्षणमोक्ष-शब्दिता मृतत्वस्येतिभावः” (एतदिति) स्पष्टम् ॥

- स sa, he (प्रसिद्धः) } i. e., your honour.
 त्वं tvam, thou (हृद्युः) }
 अग्निं agnim (M. अग्निनामकं) हरिं) Fire: the God Hari
 under the designation of Agni.
 स्वर्गं svargyam (स्वर्गलोकस्य प्राप्तिसाधनंभूतं, M. स्वर्ग-साधनं)
 that leads to heaven, which is the means of at-
 taining heaven. R. स्वर्गं प्रयोजनं that whose purpose
 is Heaven. The affix य is added by the Vârtika
 to Panini V. I. 111.
 अध्येशि adhyeshi (स्मरसि, जानासि) thou rememberest,
 knowest.
 मृत्यो mrityo (हे मृत्यो) O Death !
 प्र-ब्रूहि pra-brûhi (कथय) tell, fully speak.
 तं tam, that or this (the Fire on the altar which is
 called Hari.)
 श्रद्धधानाय sraddadhânâya (श्रद्धावते) to the faith-ful. R. To
 me who desires moksha.
 मह्यम् mahyam (स्वर्गार्थिने) to me (who desires heaven.
 M. Not merely because it leads to heaven, that
 this Fire-sacrifice should be learnt; but be-
 cause it further leads to Mukti also, as follows).
 स्वर्गलोकाः swarga-lokâh (स्वर्ग लोका येषां ते परंपदप्राप्ताः) the
 heaven-world-dwellers. M. Those who live for

one Manvantara in the Svarga world, and obtain afterwards Mukti there) R. Those who have reached the highest state and have attained the form of Highest Luminosity—the true form of Self.

अमृतत्वं amṛitatvam (अमररसतां, देवत्वं; M. मुक्तिं) immortality, Deva-hood, Mukti or liberation. R. The state preliminary to Brahm-attainment, the state of having the same form as Vishnu.

भजन्ते bhajante (प्राप्नुवन्ति) reach, attain.

इतद् etad, (अग्नि विज्ञानं, इतं) this (science of Fire.)

द्वितीयेन dvitīyena, (M. द्वित्वीयं) by the second, or second.

वृषे vṛiṇe (प्रार्थये) I choose, I ask.

वरेण vareṇa (M. (वरं) by the boon.

O Death ! thou verily knowest the Heavenly Fire ; teach that to me who have faith. The dwellers of Heaven world enjoy immortality. This through the second boon I choose.

MANTRA 14.

प्र ते ब्रवीमि तद् मे निबोध

स्वर्ग्यमग्निमधिकेतः प्रजानन् ।

अमन्तलोकासिमयो प्रतिष्ठां

विद्वित्त्वमेतन्निहितं गुहायाम् ॥ १४ ॥

अन्वयः—ते प्रब्रवीमि, तद् उ मे (मम उपदेशात्) निबोध ॥ हे मधिकेतः स्वर्ग्यं अग्निं प्रजानन् (त्वं) अमन्तलोकासिं अयः प्रतिष्ठां (कनस्य) ॥ इतं गुहायां निहितं त्वं विद्वि ॥

वृत्तिः—एवमुक्तो मृत्युराह (प्रतेब्रवीमीति) प्रार्थितवते तुभ्यं प्रब्रवीमि । ऽयवहिताश्चेति ऽयवहितप्रयोगः । मम

उपदेशाज्जानीहीत्यर्थः । ज्ञानस्य फलं दर्शयति । (स्वर्ग्यन-
ग्निमिति) अनन्तस्य विष्णोर्लोकस्तत्प्राप्तिम् । तद्विष्णोः
परमंपदमित्युत्तरत्रवदयमाणात्वात् । अथो तत्प्राप्त्यनन्तरं-
प्रतिष्ठां अपुनरावृत्तिं च लभत इति शेषः । तद् ज्ञानस्येदृश-
सामर्थ्यं कथं सम्भवतीति सन्यमानं प्रत्याह (विद्हीति)
ब्रह्मोपासनाङ्गतया एतद् ज्ञानस्य मोक्षहेतुत्वलक्षणमेतत्स्व-
रूपं गुहायां निहितमन्ये न जानन्ति । त्वं जानीहीतिभावः ।
यद्वा ज्ञानार्थस्य विधेलाभार्थकत्वं सम्भवात् । अग्निं प्रजानं
स्त्वम् । अनन्तलोकासिंप्रतिष्ठां लभस्वेत्युक्ते हेतुहेतुमद्भावः
सिद्धो भवति । प्रजानन् । लक्षणहेत्वोरिति शतृप्रत्ययः ॥

प्र pra, (an upasarga, qualifying ब्रवीमि. Placed out
of context as a Vaidika form).

ते te (तुभ्यं) to thee.

ब्रवीमि bravîmi (ब्रवमिन्) I tell : explain.

तद् tad, that.

उ u, (यत्) which (M. एव) alone (thou hast asked)

मे me, (मनवच्चा M. मत् सकाशात्) from me or from
my (words).

निबोध (बुध्यस्व एकाग्रमनाः सन् M. जानीहि) understand
(with concentrated mind), know, learn.

स्वर्ग्यं svargyam, (स्वर्गायहितं, स्वर्गसाधनं) heavenly, lead-
ing to heaven.

अग्निम् agnim (M. पितृस्यं अग्निमानकं हरिं) Agni, or the
God Hari.

नचिकेतः Nachiketah (हे नचिकेतम्) O Nachiketa !

प्रजानम् prajānan, (विद्यातवात् अहं वत्) (I) knowing R. Thou knowing (this fire, wilt reach endless worlds).

अनन्त-लोकाप्तिं ananta-lokāptim, (स्वर्गलोकफलप्राप्तिवाचनम् M. अनन्तस्य विष्णोर्लोकस्वाप्तिम् आहिवाचनम्) the means for the attainment of the un-ending world or the Heaven-world : or the world of Vishnu. Lit. Infinite world-attainment.

अथो atho, (अपि, M. किञ्च) also, moreover. R. after reaching the Heaven-world.

प्रतिष्ठां प्रतिष्ठā, (आश्रयं जगतो विराट् रूपेण तन्निष्ठं, M. सर्वलोकप्रतिष्ठाहेतुं) support (of worlds in the form of Virât); the cause of the maintenance of all worlds. R. अपुनरावृत्तिं च लभते Non-return to Samsāra : fixity.

विद्धि viddhi, (जानीहि) know.

त्वम् tvam, thou

एतम् etam, this (fire)

निहितं nihitam (स्थितं M. नितरां स्थितं) placed, completely placed, M. M. hidden.

गुहायां guhâyām, (विदुषां बुद्धौ M. सर्वप्राणिहृदयगुहायां) in the cavity, in the Buddhi of the Wise, in the cavity of the heart of all creatures. M. M. in darkness.

I tell thee, that verily from me learn thou. O Nachiketa! knowing this Heavenly Fire, which leads to the eternal world, (get thou) then fixity. Know thou it to be placed in the cavity.

MANTRA 15.

लोकादिमग्निस्तमुवाच तस्मै

या इष्टका यावतीर्वा यथा वा ।

स चापि तत्प्रत्यवदद् यथोक्त-

मथास्य मृत्युः पुनरैवाह तुष्टः ॥ १५ ॥

अन्वयः—तं लोकादिं अग्निं तस्मै उवाच ॥ याः इष्टकाः यावतीः वा यथा वा
स च अपि तत् यथोक्तम् प्रत्यवदत् ॥ अथ अस्य (शिष्यस्य ग्रहणसामर्थ्यदर्शनेन)
सन्तुष्टः (सन्) मृत्युः पुनर् एव आह ॥

वृत्तिः—अनन्तरं श्रुतिवाक्यं (लोकादिमग्निमिति)
लोकस्यादिं हेतुं स्वर्ग्यमितियावत् । तमग्निमुवाच । यल्लक्षणा
इष्टकाश्चेतव्याः । यत्सङ्ख्याकाः । येन प्रकारेण चेतव्याः ।
तत्सर्वमुक्तवानित्यर्थः । यावतीरिति । पूर्वसर्वशब्दान्दसः ।
(सचापीति) स च नचिकेताः तत् । श्रुतं सर्वं तथैवानूदित-
वानित्यर्थः (अथास्येति) शिष्यस्यग्रहणसामर्थ्यदर्शनेन
सन्तुष्टः सन् मृत्युः पुनरप्युक्तवान् ॥

लोकादिं lokâdim (लोकानां आदिं प्रथमशरीरित्वाद् M. सर्वलोका
नाम आदिश् कारकभूत) the world beginning, MM
the beginning of all the worlds (because of
its being the first embodied), or the beginning
of all worlds, as being their cause, R. The
cause of the worlds.

अग्निं agnim. The fire or Hani.

- तम् tam (प्रकृतं नचिकेतस्य प्रार्थितं M. चित्तिस्थं अग्निमानसं हरि) that (fire about which Nachiketa had questioned) or Hari who is in the heart and called Agni.
- उवाच uvâcha (उक्तवान् हृद्युः) he (Yama) said.
- तस्मै tasmai (नचिकेतस्य) to him (Nachiketa).
- याः Yâh, what.
- इष्टकाः ishtakâh (वेदव्याः स्वरूपेण M. देवताः) bricks (to be put in forming the altar); M. or Devatas (to be invoked).
- यावतीः Yâvatîh (संख्याया M. यावत् संख्याकाः) how many (in number : i. e., 360.)
- वा vâ or, and
- यथा वा Yathâ vâ (जीयतेऽग्नयेन प्रकारेण M. यादृशपरिमाणेन) and how (they are to be placed) or how (much they should be in quantity).
- स sa, He (Nachiketas)
- च cha, and
- अपि api, also
- तत् tat, that (which was told by Yama).
- प्रत्यवदत् praty-avadat (प्रत्ययेन अवदत् प्रत्युच्चारितवान् M. अनुदत्तिवान्) uttered again, repeated.
- यथोक्तम् Yatha-uktam (वनेन) as it had been told (to him by Yama)
- अथ atha (तस्य प्रत्युच्चारणेन M. अनुवादानन्तरं) then (because of his aptness in repeating it, or after the repetition).

अस्य asya (नचिकेतसः) (pleased) with him (Nachiketas)

मृत्युः mrityuh (यमः) The Death or Yama

पुनरप्य आह punar eva âha, again then said (in order to give another boon over and above the three.)

तुष्टः tushtah, M. (संतुष्टः) pleased.

He told him that Universe-cause Fire, what bricks, and how many, and how. He also, repeated that as told. Then Death being pleased with him again said (to him).

MANTRA 16.

तमब्रवीत्प्रीयमाखो महात्मा

वरन्तवेहाद्य ददामि भूयः ।

तवैव नाम्ना भविताऽयमग्निः

सृङ्गाञ्चेमामनेकरूपाङ् गृहाण ॥ १६ ॥

अन्वयः—प्रीयमाखः महात्मा (मृत्युः) तं (नचिकेतसं) अब्रवीत् । भूयः तव (तुभ्यं) वरं अद्य इह ददामि । तव एव नाम्ना अयं अग्निः (मविद्भ्यः) भविता । इमास् अनेकरूपास् सृङ्गास् गृहाण ॥

वृत्तिः—(तमब्रवीदिति) सन्तुष्य महामना मृत्युः नचिकेतसमब्रवीत् । पुनश्चतुर्थं वरं ददामि । प्रयच्छानीति । किं तत् । तत्राह (तवैवेति) मयोच्यमानोऽग्निस्तवैवनाम्ना-नाचिकेत इति प्रसिद्धो भविता । विचित्रां सृङ्गां शठद्वर्तीरत्न-मालां स्वीकुर्वित्यर्थः ।

तम् tam (नाचिकेतसः) to him (Nachiketas.)

अब्रवीत् abravît, (he) said.

प्रीयमानः priyamânah (प्रीतिमनुभवम् M. प्रीतिनाम् तम् अनुप्य)
pleased, M. M. being satisfied (at finding him
an apt pupil) R. Being satisfied.

महात्मा Mahâtmâ (अद्भुतबुद्धिः M. महामनाः) the Great
Souled, M. M. the generous : the high-
minded.

चरं varam (चतुर्थं) a (fourth) boon. M. तवादान्यं

तव tava (तुभ्यं) to thee.

इह iha (प्रीतिनिमित्तं M. चित्तिविषये) here (because I am
pleased with thee) or here (relating to the
Fire altar).

अद्य adya (हृदानीं) today, now.

ददामि dadâmi (प्रयच्छामि) I give R. ददामि "Let me
give."

भूयः bhûyah (पुनः) another (other than the three.)

तव tava (नाचिकेतसः) thy (Nachiketa)

एव eva, alone.

नाम्ना nâmnâ (अभिधानेन M. नाचिकेताग्निरित्येवंरूपेण) by
name (known or called after thy name, as
Nâchiketâgni).

भविता bhavitâ (भविष्यति) will be (famous) or M. भवतु
let it be.

अथ ayam, this (whose bricks &c. have been detailed
above.)

अग्निः agnih, (इष्टकचितरूपोऽग्निः) fire.

सुङ्गां sprinkām (सङ्ख्यती रङ्गवतीं मालां, M. करठमालां) garland,
tinkling jewelled neck-lace : chain or अङ्गुलितं गतिं
कर्मेमयीम् (this honoured) Path (the Path of
karma.)

च cha, and

इमां imām, this.

अनेकरूपाम् anekarûpām (विविक्तां M. बहु रूपां स्वर्णमयीं) of many
colours, wonderful, variegated. M. golden.
Multi-form.

गृह्णाव grihanâ (स्वीकुरु) take, accept.

Being pleased, the high-minded Death spoke to him :—
“ Let me give thee here another boon to-day. By thy name
alone this fire will be (known among men.) Accept this
multiform Path (of Karma.)”

MANTRA 17.

त्रिणाचिकेतस्त्रिभिरेत्य सन्धिं

त्रिकर्मकृत्तरति जन्मसृष्ट्यू ।

ब्रह्मजज्ञन्देवमीडं विदित्वा

निचाय्येमांश्च शान्तिमत्यन्तमेति ॥ १७ ॥

अर्थः— त्रिणाचिकेतः त्रिकर्मकृत् त्रिभिः सन्धिश्च इत्येव जन्मसृष्ट्यू तरति ।
ब्रह्मजज्ञं देवं ईडं विदित्वा इमां निचाय्य अत्यन्तं शान्तिं इति ॥

वृत्तिः— पुनरपि (त्रिणाचिकेत इति) त्रिणाचिकेतः ।

अयं वाक्यः पञ्चत इत्याद्यनुवाकत्रयाध्याया । त्रिकर्मकृत् =
यजमाध्ययनदानकृत्, पाकयज्ञहविर्यज्ञसोमयज्ञकृद्वा ॥

त्रिभिः = त्रिरनुष्ठितैरग्निभिः । सन्धिं परमात्मोपासनेन सम्ब-

न्धम् । एतय प्राप्य जन्ममृत्युतरतीत्यर्थः । करोतितद्येन पुन-
 र्नजायत इत्यनेनैकाध्यात् । एवमेव ह्ययं मन्त्रः । त्रयास्त्रामेव
 धेवमिति सूत्रे भाष्ये ॥ त्रिभिरेत्यसन्धिमिति निर्दिष्टमंगीभूतं
 परमात्मोपासनमाह (ब्रह्मण्यमिति) अयं मन्त्रः । विशेषणाच्चे-
 तिसूत्रभाष्ये । ब्रह्मजः जीवः ब्रह्मणो जातत्वात्, ब्रह्मजज्ञं-
 जीवज्ञं, तं देवमीदृयं विदित्वा जीवात्मानमुपासकं ब्रह्मात्म-
 कत्वेना वगम्येत्यर्थः । इति विवृतम् । देवशब्दस्य परमात्म-
 वाचितया जीवपरयोश्चैक्या सम्भवात् । अत्र देवशब्दस्य
 परमात्मात्मकत्व पर्यन्तेत्यर्थ इति भाष्याभिप्रायः ॥ निवाच्य
 ब्रह्मात्मकं स्वात्मानं साक्षात्कृत्य । इमाम् । त्रिकर्मकृत-
 रतीति पूर्वं मन्त्रनिर्दिष्टां संसाररूपानर्थशान्तिमेतीत्यर्थः ॥

त्रिणाचिकेतः Tri-nāchiketaḥ (त्रिकृत्वो नाचिकेतोऽग्निहितोयेन च or तद्
 विज्ञानस्तदध्ययनस्तदनुष्ठानवान् ॥ M. नचिकेतसोऽयं नाचिकेतः ॥
 “नाचिकेतसः” इति वक्तव्ये ह्यन्वयः सलोपः ॥ त्रयोनाचिकेता-
 यस्य असौ-त्रिनाचिकेतः ॥ त्रिशरासुष्ठत नाचिकेतनामाग्निषयनः
 पुनान्) He who has performed *thrice* the Nachi-
 ketas fire-sacrifice; or he who is its thrice mas-
 ter—i. e., who *knows*, who *studies* and who
practises this sacrifice. M. The proper gram-
 matical form is Nachiketasaḥ; the elision of च
 is a Vedic irregularity. He who has *thrice* per-
 formed this fire- sacrifice.

त्रिभिः tribhiḥ. (त्रातृपिताचार्यैः M. वेदैः) with the three
 (father, mother and teacher), or M. with the
 three (Vedas) or the Vedas, Rik, Yajush and

Saman, or the Vedas, the Smritis and the Shish-tachara. (the customs of the good men) and also the three proofs *i. e.*, Direct Perception, Inference and Revelation. R. With the three Fires.

एतत् (प्राप्य) having obtained.

संधिम् Sandhim (संधानं, संबन्धं, मात्रादि अनुशासनं यथावद् प्राप्य M. वेदसंवादिबहुवर्तते, वेदसंवादिबहुवर्तते, वेदसंवादिबहुवर्तते) union, (the Eternal Triad) relationship *i. e.*, he who has been properly taught and brought up by his father, mother and teacher : M. He who follows the three Vedas and knows the three Principles (God, the Jiva, and the Matter) as taught in the three Vedas.

त्रिकर्मकृत् tri-karma-krit (इत्याख्ययनदानानां कर्ता M. यद्य दानतपः कर्ता) three-duty-done. M. *i. e.*, who has performed the three duties *i. e.*, sacrifice, study (or austerity) and alms-giving R. who has performed the three sacrifices called Pâka yajna, Havir yajna and Soma yajna.

तरति tarati (अतिक्रानति M. मुक्तोभवति passes over, crosses over—becomes free from ; MM over comes.

जन्म मृत्यु Janma mrityu, birth and death.

ब्रह्मजम् Brahma-ja-jnam (ब्रह्मणो हि रव्यगर्भात् जातः = ब्रह्मजः ॥ ब्रह्मजस्य अखी चक्षुः = ब्रह्मजस्यः ॥ सर्वज्ञः M. ब्रह्म = वेदः ॥ तस्य व्यक्तत्वाद् ब्रह्मजः = विष्णुः ॥ जानाति इति ज्ञः = सर्वज्ञः) the Brahmâ—born and omniscient. The All-knowing child of Hiranyagarbha. M. The Veda-revealed-all-knower *i. e.* the omniscient Vishnu. M.M. Fire which knows (or makes us

know) all that is born of Brahman. R. Brahma-born is the Jīva. He who knows or rules the Brahma-born is Ishvara.

देवं devam (इतोतनाच् चानादिगुणवन्तं M. श्रीहादिगुणविशिष्टं) God (because he illumines all, knows all, or because he sports in all, the whole universe is whose play-ground), divine. R. The supreme self, the God.

ईदमिदं idyam (स्तुत्यं) worshipped, praised (by Brahmâ &c.) M. M. venerable. R. should be adored.

विदित्वा viditvâ (शास्त्रतः M. साक्षात्कृत्य) having known (through scriptures) or directly realised. M.M. learnt. R. Having known that the jīvatmâ is the worshipper and the God the worshipped,

निश्चाय्य nichâyya (दृष्ट्वा च आत्मभावेन M. विचार्य) R. Having realised, discriminated, having seen (as identical with one's self); having reflected over. M.M. understood. G. T. seven hundred and twenty is the number of ishtakas in a year, during the morning and evening sacrifice. One should meditate thus "I am that Fire worshipped daily, morning and evening." R. Having realised his self as part of Brahm, or indwelt of Brahm, or animated by Him.

इमांश्च imâm (स्वबुद्धिं प्रत्यक्षां, बुद्धिस्पाशनातया साक्षात् कृतां M. वेदादि उक्तां पूर्वोक्तैर्जन्यवृत्त्युत्तरैश्चरुपां) this (realised in one's Buddhi; realised through the meditation in Buddhi;) or M. this (taught in the vedas &c.)

शान्तिं śāntim (उपरति) peace.

अत्यन्तं atyantam (अतिशयेन) M.M. everlasting, extreme.

एति eti (प्राप्नोति) goes to, attains, obtains (the status of a Virāj by uniting knowledge (jñāna) with karma).

The performer of three Nachiketas sacrifice, the performer of three karmas, having attained union with the three, crosses over birth and death. Having (more over) known (that) the Ishwara should be worshipped (by the jīva), because He rules (this jīva) the child of Brahmā, and having realised (his self as part of Brahm) he attains this extreme peace.

MANTRA 18.

त्रिणाचिकेतस्त्रयमेतद्विदित्वा य एवं विद्वांश्चिचनुते
नाचिकेतम् । स मृत्युपाशान् पुरतः प्रणोद्य शोकातिगो
मोदते स्वर्गलोके ॥ १८ ॥

अर्थः—यः त्रिणाचिकेतः विद्वान् एतद् त्रयं विदित्वा एवं नाचिकेतं चिचनुते,
स पुरतः मृत्युपाशान् प्रणोद्य शोकातिगः स्वर्गलोके मोदते ॥

वृत्तिः—(त्रिणाचिकेत इति) त्रिणाचिकेतः उक्तार्थः ।
त्रयमेतद्विदित्वा । ब्रह्मजज्ञंदेवमीदृयमिति मन्त्रनिर्दिष्टं
ब्रह्मस्वरूपं तदात्मकस्वात्मस्वरूपं । त्रिभिरेत्य सन्धिमिति
निर्दिष्टाग्नि स्वरूपं च विदित्वा गुरुपदेशेन शास्त्रतो वा
य एवं विद्वान् । एतादृशार्थत्रयानुसन्धानपूर्वकं नाचिकेत-
मग्निं यश्चिचनुते । सः मृत्युपाशान् । रागद्वेषादिलक्षणान्

पुरतः शरीरपातात्पूर्वमेवप्रणीद्य तिरस्कृत्य । जीवद्दश-
यामेवरागादिरहितः सन्नित्यर्थः (शोकातिगोमेदतेः स्वर्ग-
लोके इति) पूर्वमेवठयाख्यातम् ॥

वृत्तिः—यः एतां चितिं ब्रह्मात्मभूतां विदित्वा ब्रह्मात्म-
कस्यस्वरूपतयाऽनुसन्धायनाधिकेतमग्निं चिनुते । स एव
ब्रह्मात्मकस्वात्मानु सन्धानशालीसन् अपुनर्भवहेतुभूतं यद्-
भगवदुपासनम् । तदनुतिष्ठति । ततश्चाग्नीभगवदात्मक-
स्वात्मानुसन्धानपूर्वकमेवचयनम् । त्रिनिरेत्यसन्धिं त्रिकर्म-
कृत्तरतिजन्ममृत्यू इति पूर्वमन्त्रेभगवदुपासनद्वारामोक्षसा-
धनतया निर्दिष्टत्वात् । नान्यदिति भावः । अयच्च मंत्रः
केषुचित्कोशेषुनदृष्टः । कैश्चिदठयाकृतश्च । अथापि आ-
चार्यादिभिरेव ठयाख्यातत्वान्नप्रक्षेपशंका कार्या ॥

त्रिचाचिकेतश्च Trinâchiketas. The Tri-Nâchiketa M M He
who knows the three Nâchiketa fires (M. त्रिवारं
नाचिकेताग्निमुतिष्ठन्) He who has thrice performed
the Nachiketa fire-sacrifice.

त्रयं trayam ! ययोक्तं या इष्टुं वा यावतीर्वा यथा वा M. वा इष्टुं वा
इत्यादिनोक्तं विष्णुरूपेष्टुकादेवता इष्टुकासंख्या इष्टुकापरिमाण
त्वं त्रयं) the three (the bricks, their number,
and arrangement. M. the nature of Devatas,
their number, and attribute.) R. The three
i.e. the essential nature of Brahm; the essential
nature of one's Self; and the Heavenly Fire.

एतद् etad, this.

विदित्वा viditvā (ज्ञातव्य) having known (R. through being taught by a Guru or through scriptures.)

यः yah : who.

एवं evam (ज्ञातव्येण M. ज्ञातप्रकारेण) thus (by identifying the Fire with the Self) or (by knowing it thus). R. with the above three-fold knowledge of God, Jīva and Fire.

विद्वान् vidvân, the wise.

चिनुते chinute (निर्वर्तयति) accomplishes M.M. piles up. नाचिकेतं nâchiketam. The Nâchiketa dhyana (or mode of contemplation) (M. who makes the Fire-altar in the shape of a falcon, tortoise &c. with the bricks).

स sa, he.

मृत्युपाशान् mrityu-pâsân (जन्म-मरण-राग-द्वेषादि लक्षणां M. यन्त्रपाशान्) the death-ropes (or lassos). M.M. chains of death (in the shape of sin, ignorance, attraction and repulsion).

पुरतः puratah, (अग्रतः, पूर्वमेव शरीरपाताद् M. पुरस्थितान्) from before, first, before the falling off of the body or the passions &c.; placed in front (or in the heart).

प्रनोद्यः pranodyah, (अवनहाय M. प्रमुञ्च, निरस्य) thrown off, shaken off.

शोकतिगः sokâtigah (ज्ञानवैदुःखैर्वर्जितः M. शोकान् अतिक्रान्तः) passed over sorrow M.M. beyond the reach of grief. See verse 12.

नोदते modate (पुनः अनुभवति) rejoices.

स्वर्गलोके svarga-loke (वैराजे, विराडात्मस्वरूपप्रतिपत्त्या M. हरि लोके) in the Heaven-world (the world of Virâj or Hari).

That wise Three-fold-performer of Nachiketas sacrifice, who having known these three, thus raises the Nachiketas fire, he having thrown off the toils of death, lurking in the heart, sorrow—transcended rejoices in the Heaven-world.

MANTRA 19.

एष तेऽग्निर्नचिकेतः स्वर्ग्योयमवृणीथा द्वितीयेन वरेण ।
एतमग्निं तवैव प्रवक्ष्यन्ति जनासस्तृतीयं वरन्नचिकेतो
वृणीष्व ॥ १९ ॥

अन्वयः—(हे) नचिकेतः ! ते एषःस्वर्ग्यः अग्निः (उपदिष्टः) यं द्वितीयेन वरेण अवृणीथा ॥ जनासः (जनाः) तव एव नाम्नां एतं अग्निं प्रवक्ष्यन्ति नचिकेतः ! तृतीयञ्च वरं वृणीष्व ॥

तृप्तिः—(एषतेऽग्निर्नचिकेतः स्वर्ग्यः) उपदिष्ट इतिशेषः (यमवृणीथाद्वितीयेनवरेण) स्पष्टोर्थः । किञ्च (एतमग्नि-मिति) जनास्तवैवनाम्ना एतमग्निं प्रवक्ष्यन्तीत्यर्थः । (तृतीयमित्यादि) स्पष्टोर्थः ।

एषः eshaḥ, this.

ते te (तुभ्यं) to thee M.M. thy. (M. कथित इति योज्यं)
“ Has been said ”—should be supplied.

अग्निः agniḥ (वरः) fire (other boon.)

नचिकेतः Nachiketah (हे नचिकेतः) O Nachiketah !

स्वर्ग्यः Svargyah (स्वर्गसाधनं) heavenly, means of reaching svarga.

- यम् yam (अग्निं) which (fire.)
 अवृन्धीषाः avrinīthāh (प्रार्थितवान् अग्निं M. वृत्तवान् अग्निं) thou
 didst ask or choose.
 द्वितीयेन dvitīyena (M. द्वितीयं) by the second.
 वरेण vareṇa (M. वरं) gift, boon.
 एतम् etam, this.
 अग्निम् agnim, fire.
 तव tava, thy (त्वत्सर्ववर्धिनमेव) i.e. by thy name alone.
 एव eva, only.
 प्रवक्ष्यन्ति pravakshyanti (प्रवदिष्यन्ति) will call or M.M.
 proclaim.
 जनासः janāsaḥ (जनाः, आज् जघेरसुक्) people. This is an
 archaic form of plural.
 तृतीयं tṛitīyam, third.
 वरं varam, boon.
 नचिकेतः nachiketāh, O Nachiketāh.
 वृन्धीष्व vṛinīshva, ask. Choose.

O Nachiketas! to thee this Heavenly Fire has been taught, which thou didst ask by thy second boon. The people will call this Fire by thy name alone. O Nachiketas ask the third boon.

MANTRA 20.

येयम्प्रेते विचिकित्सा मनुष्येऽस्तीत्येके नायमस्तीति
 चैके । एतद्विद्यामनुशिष्टस्त्वयाऽहं वराणामेष वरस्तृ-
 तीयः ॥ २० ॥

अन्वयः—प्रेते मनुष्ये या इयम् विचिकित्सा एके अस्ति इति, एके च न अयम्
 अस्ति इति (कथयन्ति); त्वया अनुशिष्टः एतत् विद्याम् (विज्ञानीयाम्);
 वराणाम् एषः तृतीयः वरः ॥

वृत्तिः—प्रकृतमनुसरामः नचिकेता आह (येयं प्रेत इति) अत्ताचराचरग्रहणादित्यधिकरणे इमं मन्त्रं प्रस्तुत्येत्यंहि भगवताभाष्यकृता । अत्र परमपुरुषार्थ रूपब्रह्मप्राप्तिलक्षण मोक्ष याथात्म्यविज्ञानायतदुपायभूत परमात्मोपासनपरावरात्मतत्त्वजिज्ञासया अयं प्रश्नः क्रियते । एवं च येयं प्रेत इति न शरीरमात्रवियोगाभिप्रायम् । अपितु सर्वबन्धविनिर्मुक्ताभिप्रायम् ।

या yâ (सर्वसाधारणा) that which (well-known)

इयम् iyam, this

प्रेते prete (वृत्ते मनुष्ये; M. वृत्तपुरुषे वृत्ते च मनुष्ये) about the dead M. The wise say that the God rules even the "dead" i. e., the men who have become fully liberated; the unwise say the "liberated" are not under God's control. R. Going off, departing, i. e., the falling off of all bondages, i. e., in the state of Moksha, about the liberated.

विविचिकित्सा vichikitsâ (संशयः M. चन्देहः) doubt. Enquiry.

मनुष्ये manushye, among men (वृत्ते च मनुष्ये) about (the liberated) men. "Man" includes all living beings.

अस्ति इति एके asti iti eke. "Is" say one. S. There is an *Atma*, beyond the body, the senses, the *Manas* and the *Buddhi*—(above the physical, astral, mental and Buddhic planes). M. Some wise one say that there is a *God* who rules and

controls the souls of the dead persons and of those who are liberated.

न अयम् अस्ति na ayam asti iti cha eke "and it is not" (say)
इति च एके the others. S. There is no such separate entity as the Atmā besides the above four. M. That God is not the ruler of souls.

एतद् etad. This (doubt or knowledge) M. (विवि-
क्तिरवाविषयं, दृढं पुनर्जीवयोः प्रेरकस्वरूपं) M. This subject of doubt regarding the director of the dead and liberated souls.

विद्याम् vidyam (विज्ञानीयाम्)—I may know

अनुशिष्टः anusishtaḥ (ज्ञापितः M. उपादेष्टस्व चन्) taught, in-
formed, instructed.

त्वया tvayā, by thee.

अहं aham, I.

वराणां varanām, among the boons.

एषः eshaḥ, this (boon, this teaching or instruction about the dead and liberated.)

वरः varaḥ, boon. Madhva's reading is दृढं "chosen."

तृतीयः tritīyah (अनुशिष्टः) third.

There is this doubt, when a man dies, some say that the soul exists, others that it does not. May I know this being taught by thee. Among the boons this is the third.

M. Over the dead and the (liberated) men, some say that there is (a God who controls); others say that He is not. (Therefore) this doubt (has arisen in my mind). May I know this being taught by thee: of the boons, this is the third.

R. There is this doubt regarding (the condition of the) man in moksha, some say there is (still an Individual self or form or centre in Moksha) other say it is not. May I learn, being taught by thee, this (true nature of Moksha). Of the boons this is the third.

MANTRA 21.

देवैरत्रापि विचिकित्सितं पुरा न हि सुविज्ञेयमक्षुरेष
धर्मः । अन्यं वरं नचिकेतो वृणीष्व मा मोपरोत्सीरति
मा सृजैनम् ॥ २१ ॥

अन्वयः—अत्र देवैः अपि पुरा विचिकित्सितं, हि न सुविज्ञेयं, एषः धर्मः
अशुः । (हे) नचिकेतः अन्यं वरं वृणीष्व ॥ मा मा उपरोत्सीः । मा (मां) एनं
अतिसृज ॥

वृत्ति—एवं मुक्तस्य रूपं पृष्टो मृत्यु रूपदिश्यमानार्थस्य
अतिगह नतयापारं प्राप्तुमप्रभवते मध्येपतयाशवेनापदेष्टव्य-
मिति मत्वाह (देवैरत्रापि) बहुदर्शिभिरपि देवैरस्मि-
न्मुक्तात्मस्य रूपेविचिकित्सितम् । संशयतम् । (नहीति)
आत्मतत्त्वं अनुज्ञानमितिसूक्ष्मो धर्मः । समान्यतो धर्मएवदु-
र्ज्ञानः । तत्राप्ययंदुर्ज्ञान इति भावः (अन्यंवरमिति)
स्पष्टोऽर्थः (मांमोपरोत्सीरिति) मामा इति निषेधेवीप्सीयां
द्विर्वचनम् । उपरोधं माकार्षीः । एवं मामतिस्पृ जमुञ्च ।

देवैः Devaih. By the Gods (बहुदर्शिभिः) by the sages
who look into the far.

अत्र atra (एतस्मिन् वस्तुनि त्वत् कृत प्रश्नविषये) here (with
regard to this matter, the subject of thy ques-

tion). R. मुक्तारनश्यरूपे Regarding the form of the liberated self or Mukti.

अपि api, also.

विचिकित्सितं vichikitsitam (संशयितं M. संदिग्धम्) doubtful, undecided.

पुरा purâ (पूर्वं) before.

न na, not

हि hi, verily or (यतः) because.

सुशेवम् sujneyam or सुशे यः (सुशु शेयं सुतमपि प्राकृतेर्जनैः सुखेन शेयः) well-understood or easily understood.

अनुः anuh (सूक्ष्मः M. अव्यक्त स्वभावः) atomic, subtle, unmanifested nature.

एष esha, this (relating to Atmâ)

धर्मः dharmah (M धारकत्वाद् धर्मः = भगवान्) nature, or Lord (because he upholds or is Dhâraka of all, therefore He is called Dharma).

अन्यं anyam (असंदिग्धफलं प्रेक्षनियामकोपदेशवरात् अन्य) other

वरं varam, boon.

नचिकेतः nachiketas, O Nachiketas

वृणीष्व varnîshva, choose,

ना mâ (नां) me R. The two ना both denote negation in a strong and double form, do not press, i.e. do not press, do not press.

ना ma, not.

उपरोत्सीः uparotsîh (उपरोक्षं ना कार्षीः) (do not) press (as the creditor presses the debtor to discharge the promise).

- अति ati, an upasarga to be connected with वृज
 मा mā (मां प्रति) to me, not. M.
 वृज srija or अति-वृज (विमुञ्च वरं) let go (this boon)
 वनम् enam (वरं) this boon. According to Madhva the
 phrase अति &c. is the reply of Nachiketas. He
 explains मातिसृजैव mâtisrijaivam = एवं (उक्त प्रकारेण)
 thus (in the above mentioned method) मा अतिवृज
 (अतिसर्जनं परिश्रयानं मा कार्षीः) do not resile or go
 back (on thy promise O Death).

About this by the Devas, even of ore there was a doubt; because it is not easy of understanding. This nature is subtle. O Nachiketas! ask another boon, do not press me; let go to me this (boon).

M. This (question) was left undecided even by the gods of old, because it is not of easy comprehension. This God is subtle (of unmanifested nature). O Nachiketas! ask any other boon. Do not press me. Free me from this (pledge of answering thee.)

MANTRA 22.

देवैरत्रापि विचिकित्सितं किल त्वञ्च मृत्यो यन्न सुवि-
 ज्ञेयमात्थ । वक्ता चास्य त्वादृगन्यो न लभ्यो नान्यो
 वास्तुल्य एतस्य कश्चित् ॥ २२ ॥

अन्वयः—(नाचिकेताः उवाच) । मृत्यो ! अत्र किल निश्चितं पुरा देवैः अपि
 विचिकित्सितं, यत् त्वं च न सुविज्ञेयम् आत्थ (कथयसि) अस्य (तत्त्वस्य) वक्ता
 च त्वादृक् (त्वत्सदृशः) अन्यः न लभ्यः, (अतः) एतस्य तुल्यः अन्यः कश्चित् वरः
 न (अस्ति इति नम्ये) ॥

वृत्तिः- एवमुक्तो नचिकेता आह (देवैरत्रापिविचिकि-
त्सितं किलेति) स्पष्टोऽर्थः (त्वंचेति) त्वंचमृत्योर्न मुञ्चे-
यन्निति यदात्मस्वरूपमुक्तवान् । (वक्तुं चेति) त्वादृक् त्वादृश
इत्यर्थः अन्यत्स्पष्टम् ।

देवैः devaiḥ, by the Gods

अत्र atra, in this (matter)

अपि api, even

विचिकित्सितं vichikitisitam, doubtful or had doubted

किल kila, verily. (I hear from Thee O Death that
Devas had even doubted about it)

त्वं tvam, thou.

च cha, and.

मृत्यो mṛityo O Death

यत् yat (यस्मात्) because

न na, not.

सुज्ञेयं sujneyam, well-understood.

आह ātha (अथयस्यतः M. वदसि) sayest. S. I hear from
thee that Devas even doubted as regards this,
and because thou O Death also sayest that the
truth about self is not well-understood, therefore
I ask it from thee. M. Do not try to resile
from thy promise. why ? Because, O Death ! thou
even sayest that Devas doubted it and it is not
well understood, therefore &c.)

वक्ता vaktā, speaker

च cha, and

अस्य asya (अर्थात् M. सप्रश्न विषयस्य) of this
or the subject of my question).

त्वादृक् tvâdrik (त्वत् तुल्यः) like Thee.

अन्यः anyah (परिहृतम्) another.

न na, not

लभ्यः labhyah (अन्विष्यमाशोऽपि) to be found (even after
search among the learned)

न अन्यः na anyah, not any other.

वरः varah, boon.

तुल्यः tulyah (सदृशः) equal, like

एतस्य etasya, of this

कश्चित् kaschit, what so ever

(Nâchiketa said) O Death ! about this certainly of old
the Devas even were in doubt and thou also sayest that it is
not easy of understanding ; of this truth, a speaker like thee
no other can be obtained, therefore, like this there is no other
boon.

MANTAR 23.

शतायुषः पुत्रपौत्रान् वृणीष्व बहून् पशून् हस्तिहिंस्र-
मश्वान् । भूमेर्महदायतनं वृणीष्व स्वयञ्च जीव शरदो
यावदिच्छसि ॥ २३ ॥

अन्वयः—(यमः उवाच) शतायुषः पुत्रपौत्रान् वृणीष्व, (तथा) बहून् पशून्
हस्ति हिंस्रयं मश्वान् भूमेः महद् आयतनं वृणीष्व, स्वयञ्च (अपि) यावत् शरदः
(वर्षादि जीवितुम्) इच्छसि, तावत् जीव ॥

वृत्तिः—एवं नचिकेतसोक्तो मृत्युर्विषयस्यदुरधिगमतयो
मध्येन त्यज्यतीतिनिश्चित्य सत्यपिग्रहणसामर्थ्यं विषयान्त

रासक्तचेतसे एतादृशंमुक्तात्म तत्त्वं नोपदेशार्हमिति मत्वा
 मुमुक्षार्यानुवृत्त्यर्थं प्रलोभयन्नुवाच । (शतायुष इति) स्पष्टो-
 र्ग्यः (भूमेरिति) पृथिव्याः विस्तीर्णमायतनं मण्डलं राज्यं
 वृक्षीष्व । अथवा भूमेः संवन्धिमहदायतनं विचित्रशाला
 प्रासादादियुक्तं गृहं वृक्षीष्व (स्वयंचेति) यावद्वर्षाणि
 जीवितुमिच्छसि तावज्जीवेत्यर्थः ।

शतायुषः śātâyushah (शतं वर्षाण्यष्टौषि येषां तान् M. शतमाष्टौषि)
 centegenarian, or hundred lives or years.

पुत्र-पौत्राश्च putra-pautrân, sons and grand-sons.

वृक्षीष्व vrinîshva, choose.

बहून् bahûn, many.

पशून् pasûn, cattle.

हस्ति hasti, elephants.

हिरण्यम् hiranyam, gold. Hasti-hiranyam is a compound
 Dvandva-ekavad-bhâva.

अश्वान् asvân, horses.

भूमेः bhûmeh (पृथिव्याः) of earth.

मण्डलं mahat (विस्तीर्णं) wide, very broad.

आयतनं âyatanam (आश्रयं M. अतिविस्तीर्णं भूखण्डं) piece, or
 abode or portion, or मण्डलं राज्यं circle of empire
 R. a mighty empire, or a glorious palace.

वृक्षीष्व vrinîshva, choose.

स्वयं svayam, thyself.

च cha, and.

जीव jīva (त्वं जीव धारय शरीरं वनस्पतेन्द्रियकलापं) live (thou).

शरदः śaradaḥ (वर्षाणि) autumns (or rains).

यावत् yāvat (यावत् कालम् जीवितुम्) as long as.

इच्छसि icchhasi, thou wishest (to live).

(Yama said) choose sons and grandsons living for a hundred years ; many animals, horses, elephants and gold. Choose a wide empire of earth and live thou thyself as many autumns as thou desirest.

MANTRA 24.

एतत्तुल्यं यदि मन्यसे वरं वृक्षीष्व वित्तं चिरजीवि-
काञ्च । महाभूमौ नचिकेतस्त्वमेधि कामानान्त्वा कामभाजं
करोमि ॥ २४ ॥

अन्वयः—यदि एतत्तुल्यम् वरं मन्यसे वृक्षीष्व । वित्तं चिरजीविकां च । नचि-
केतः ! महाभूमौ त्वं एधि । त्वा कामानाम् कामभाजं करोमि ।

वृत्ति—(एतत्तुल्यमिति) उक्तेन वरेण सदृशमन्यमपि-
वरं मन्यसे चेत् । तदपि वृक्षीष्व । प्रभूतं हिरण्यरत्नादिकं चिरं-
जीवनं चेत्यर्थः । एधि भव । राजेतिशेषः । अस्तेर्लोहमध्य-
मपुरषैकवचनम् । कामानाम् । काम्यमानानामप्सरः प्रभृति-
विषयाणाम् । कामभाजं कामः कामना । तां विषयतया-
भजतीति कामभाक् तम् । काम्यमानाप्सरः प्रभृतीनामपि-
कामनाविषयं करोमीत्यर्थः ।

एतद् etat (एतेन यद्योपदिष्टम्) this (to these as mentioned above).

तुल्यं tulyam (तद्वत् M. त्वत् प्रायिष्य वरतुल्यं) equal to; like (un-to the boon asked by thee, or equal to those mentioned above).

यदि yadi, if.

मन्यसे manyase, thou thinkest.

वरं varam, a boon (any other boon).

वृषीश्व vrinîshva. choose (that also).

वित्तं vittam, wealth (प्रभूतं हिरण्यरत्नादि) large quantity of gold, gems &c.

चिरजीवितां च chira-jîvikâm cha (चिरजीवनहेतुं) and the means of living long.

महाभुनो mahâ-bhûmau (महत्यां भुनो राजा M. पुण्यभुनो) (king) in a mighty land M. (born) in a sacred land.

नचिकेतः Nachiketah O Nachiketas !

त्वत् tvam, thou.

एधि edhi (भव or M. वर्धस्व) be (Imperative of अस् to be). Be thou (born or a king) in a big (or) sacred land. Or the word "edhi" may be derived from वृध 'to increase' and then, एधि would mean वर्धस्व 'increase'. That is 'be thou prosperous in a sacred land'; another reading according to M. is महान् भुनो . Then the meaning would be "Be thou mighty in the land."

कामानां kâmanâm (दिव्यानां मानुषाणां च M. काम्यमानानां च) of desires (divine and human), amongst those who are wished for,

त्वा tvā (त्वं) thee.

कामभाजं kâma-bhâjam (कामभानिनं, कामाहं M. कामितभाजं)
enjoyer : sharing in desires, worthy of having
objects of desire. M. a sharer amongst those who
are desired *ie.* One of the "adored" or "desired
ones" of earth.

करोमि karomi, I make (for I am One whose will is
never frustrated).

If thou thinkest (there is) any other boon like this, choose
that also. Choose wealth and long life, O Nachiketa, be thou
a king of wide world. I shall make thee an object of desire
even to those whom the world desires.

MANTRA 25.

ये ये कामा दुर्लभा मर्त्यलोके सर्वान् कामान् कन्दतः
प्रार्थयस्व । इमा राणाः सरथाः सतूर्या नहीदृशा लम्बनीया
मनुष्यैः । आभिर्मत्प्रप्ताभिः परिचारयस्व नचिकेतो मरुचं
मानुप्राप्तीः ॥ २५ ॥

अन्वयः—ये ये कामाः मर्त्यलोके दुर्लभाः (तान्) सर्वान् कामान् कन्दतः
प्रार्थयस्व ॥ इमाः सरथाः सतूर्याः राणाः, नहीदृशाः नहि मनुष्यैः लम्बनीयाः ॥ नह
प्रदत्ताभिः, आभिः परिचारयस्व । नचिकेतः मरुचं वा अनुप्राप्तीः or मरुचं अनु
वा प्राप्तीः ॥

वृत्ति—(येयेकामा इति) कन्दतः यथेष्टमित्यर्थः (इमारामा
इति) रथवादित्रसंहिताः मया दीयमानाः स्त्रियः, मनुष्याणां
दुर्लभा इत्यर्थः । (आभिरिति) आभिः मया दत्ताभिः परिचारि-
काभिः पादसंवाहनादिशुश्रूषांकारयेत्यर्थः । मरुचमनु मरुचात्

मुक्तेः पश्चात् । मुक्तात्मस्य रूपमिति यावत् । मरण-
शब्दस्य देहवियोग सामान्यवाचिनोऽपि प्रकरणावशेन विशेष
वाचित्वं न दोषायेति दृष्टव्यम् ।

ये ये ye ye. what what *ie.* what-so-ever.

कामाः kāmâh (प्रार्थनीयाः) objects of desire or solicitation

दुर्लभाः durlabhâh, difficult of attainment.

मर्त्यलोके martyaloke (M. भूलोके, मानुषदेहे वा) in the mortal
world, in the Bhûr-loke or in the human body.

सर्वां sarvân, all (those).

कामान् kâmnân, desires (or objects of desire and solici-
tation).

चक्ष्णतः chhandatah (चक्ष्णातः M. स्वेच्छानुसारेण) R. यथेष्टं as
desired. according to (thy) measure, R. as
wished.

प्रार्थयस्व prârthayasva, ask thou.

इमाः imâh, these (divine apsaras, angelic beings, beau-
tiful, accomplished, dwellers of Death world).

रामाः râmâh (रमयन्ति पुरुषान् M. स्त्रियः) women, lit. de-
light-givers; charmers. M. M. fair maidens.

सरथाः sa-rathâh (सह रथैर्वर्तन्ते) with chariots.

सतृप्याः sa-tûryâh (सवादित्वाः M. शोपस्करा इत्यर्थः) M. M.
with musical instruments.

न na, not

हि hi, verily

ईदृशाः îdriśâh or ईदृशी îdriśî (एवं विधा M. ईदृशी सम्पत्)
like these,

लम्बनीयाः lambhanîyâh (प्रापनीयाः M. प्राप्याः) M. M. to be obtained ; to be got.

मनुष्यैः manushyaih (मर्त्यैः) by men (or mortals)

आभिः âbhih (M. रथादि उपेताभिः स्त्रीभिः) by these (damsels).

मत् प्रत्ताभिः mat prattâbhih (मया दत्ताभिः परिचारिणीभिः M. मद् दत्ताभिः) by me given.

परिचारयस्व parichârayasva (आत्मानं पादप्रहासनादि शुश्रूषां कारयाम्भनः M. परिचर्यस्व, सेव्यो भव) be served by them, cause them to wait on thee (by washing thy feet &c.)

नचिकेतः nachiketah O Nachiketas !

मरणं maranam (मरणसंबन्धं मरणं प्रेतोऽस्ति नास्ति इति काकदन्त-परीक्षारूपं M. मरणवतं मृतस्य भगवतं) Death (the question relating to death—the idle curiosity as to whether there is or is not an Atmâ after death. M. About the dead persons and the Lord living in the dead).

ना अनुप्राक्षीः mâ anuprâkshîh (ना एवं प्रष्टुमर्हसि M. नैव पृच्छ) thou shouldst not ask ; M. do not ask. R the word अनु should be construed with मरणं, *ie*, मरणं अनु = मरणात् पुनः पश्चात् “after Death *ie*. the *post-mortem* state.” The Death here means Mukti, *ie*. the *post Mukti* condition.

Whatever desires are difficult of attainment in the mortal body, all those desires, fully mayst thou ask. These women with chariots and musical instruments, (may be thine). Like them men verily cannot get. Be thou served by these given

by me. O Nachiketas: Do not enquire after death. Or R. Do not enquire about the after-Mukṭi condition.

MANTRA. 26

श्वो भावा मर्त्यस्य यदन्तकैतत् सठर्वेन्द्रियाणाञ्जर-
यन्ति तेजः । अपि सठर्वञ्जीवितमल्पमेव तवैव वाहास्तत्र
नृत्यगीते ॥ २६ ॥

अन्वयः—(नचिकेताः उवाच) हे अन्तक ! (भोगाः) श्वोभावाः ; मर्त्यस्य
सर्वेन्द्रियाणां यत् एतत् तेजः (तत्) जलयन्ति ॥ सर्वे अपि जीवितं अल्पं एव ; तव
वाहाः, वृत्त्यगीते तव एव (विद्यन्ते) ॥

वृत्ति—एवं प्रलोभ्यमानोऽपि नचिकेता अनुभूतहृदय
आह । (श्वोऽभावा इति) हे अन्तक । त्वदुपन्यस्ता ये मर्त्यस्य
कामाः ते श्वोभावाः । श्वः अभावो येषां ते तथोक्ताः दिन-
द्वयस्थायिनो न भवन्तीत्यर्थः । सर्वेन्द्रियाणां यदेतस्तेजः । तत्
क्षययन्ति । अन्तरः प्रनृतिभोगाहि सर्वेन्द्रियेदौर्बल्यावह
इति भावः (अपिसर्वं मिति) ब्रह्मणोऽपि जीवितं स्वल्पं किमुता
अम्सदादिजीवितम् । अतश्चिरजीविकापि नवरणार्हेति
भावः । वाहाः । रथादयः । तिष्ठन्तिवतिशेषः ।

श्वः *svah* (नविध्यन्ति न नविध्यन्ति वा इति संदिश्यमान एव येषां
भावः M. परेद्युः) to-morrow (whether they will
or will not last till to-morrow ; things whose
existence is so doubtful R. श्वः अभावो येषां “ not
lasting till to-morrow. ”

भावाः *bhāvâh* or M. R. अभावाः *abhāvâh* (भवनं M. परेद्युः
अभावाः भवन्ति इति भावाः, नभावाः अभावाः, अवन्तः,

अस्थिराः) lasting. M. R. not-lasting ; not-existing, not stable, transitory R. which do not last for two days even.

मर्त्यस्य martyasya (मनुष्यस्य) of the mortal (man).

यत् yat, because (M. ये)=these. (यद् एतत्=ये एते all these)

अन्तक antaka (हे हृदयो) O Ender ! O Death !

एतत् etat, this (M. एते पुत्रादयः) these sons &c. Singular for Plural.

सर्वेन्द्रियाणां sarvendriyânâm, of all the senses.

जरायन्ति jarayanti (अपवयन्ति M. अपगमयन्ति) (they) cause decay. M. M. wear out ; exhaust ; take away. M. The effort in preserving these objects of enjoyment causes the decay of the vigour of all senses. S. The āpsaras &c. and other sensual enjoyments are all evil.

तेजः tajah (M. बीजं) M. M. vigour. The heat, the energy, the fire, the vital fluid.

अपि api, also

सर्वम् sarvam (यद् ब्रह्मणः) all (even of Brahmâ)

जीवितम् jîvitam (आयुः) life.

अल्पम् alpam, short.

एव eva, even. (as the life of a Brahmâ even has an end, not like those of the Muktas which has no end).

तव tava, thy

एव eva, even (अस्तु or विद्यन्तु)

वाहाः vâhâh (रथादयः M. रथादिवाहनानि तथैवचन्तु) chariots,

तव tava. thine

नृत्यगीते or M. नृत्यगीतं Nritya-gite or nritya-gitam
(हृष्टकवद्भावः, रागाभिः कृत्यमात्रं तवास्तु) dancing and
singing (let be).

O End-maker (all these enjoyments) are transitory, They exhaust all this energy of the senses of man. The longest life is indeed short. Thy vehicles, thy dancers and singers remain with thee.

MANTRA 27.

न वित्तेन तर्पणीयो मनुष्यो लप्स्यामहे वित्तमद्राक्ष्म
चेत्वा । जीविष्यामो यावद्वीशिष्यसि त्वं वरस्तु मे वरणीयः
स एव ॥ २७ ॥

अर्थः—मनुष्यः वित्तेन न तर्पणीयः । चेत् (यदा) त्वा (त्वां) अप्राप्नो
वित्तं लप्स्यामहे । जीविष्यामः यावत् त्वत् देशिष्यसि । तु (किन्तु) सः एव वरः
मे वरणीयः ॥

वृत्ति—(न वित्तेनेति) नहि वित्तेन लब्धेन कस्यचित्पुत्रिः
दृष्टवरी । न जातुकामः कामानामुपभोगेन शाश्वतीतिन्या-
यादितिभावः । किंच (लप्स्यामहे वित्तमिति) त्वां वयं दृष्ट-
वन्तश्चेत् । वित्तं प्राप्स्यामहे । त्वं दर्शनमस्तिचेत् । वित्त-
लाभे को भार इति भावः ॥ तर्हि चिरजीविकाप्रार्थनीयेत्यत्राह
(जीविष्यामो यावदिति) यावत्कालं याम्य पदेत्वमीश्वरतया-
वर्तसे । ऋत्ययेन परस्मैपदं तावत्पर्यन्तमस्माकमपि जीविनं

सिद्धमेव । नहि त्वदाज्ञातिलङ्घनेन अस्मज्जीवितान्तकरः
 कश्चिदस्ति । वरलाभालाभयोरपि तावदेव जीवनमिति भावः ।
 अतः । येयं प्रेत इति प्राक्प्रस्तुतोवर एव वरणीय इत्यर्थः ।

न na, not.

वित्तेन vittena, by wealth.

तर्पणीयः tarpanyah (M. आप्यायनीयः) Satisfied M. M.
 made happy.

मनुष्यः manushyah, man.

लप्स्यामहे lapsyāmahe (प्राप्स्यामहे) we shall obtain (if we
 have the thirst for wealth).

वित्तं vittam, wealth.

आद्राक्ष्म adrākshma (दृष्टवन्तो वयं) when we have seen.

चेत् chet, if (S. If we have desire of wealth, we shall
 surely get it, as we have seen thee. M. If or
 when we have seen thee, then certainly we shall
 get wealth, for life, wealth &c. are secondary
 rewards that necessarily follow the sight of a
 God like Thee—they need not be asked for separ-
 ately. R. Where is the difficulty in obtaining
 wealth when we have had the good fortune of
 seeing Thee, which is more difficult).

त्वा tvā (त्वाह्) thee.

जीविष्यामः jīviṣhyāmah, we shall live

यावद् yāvad (याव्ये पदे M. यन् यावदायुषः ईक्षते भविष्यति
 तावद् कालं) so long (as on the post of Yama art
 thou the occupant, M. So long as of my life,
 thou art the lord, up to that time I shall live :
 for thou art the lord of life.

ईशियसि isishyasi (ईशियसे, प्रभुः स्याः M. ईश्वरो भविष्यसि)
 thou wilt rule (thou remainest lord, M. or art
 God of my life). R. So long as thou holdest the
 office of Yama. So long as the lordly authority
 of Yama is vested in thee, there is no one
 who can take away our life, by disregarding thy
 command.

त्वं 'tvam, thou.

वरः varah, boon.

तु tu, only, verily (M. This indicates the supremacy
 of this boon).

मे me, mine.

वरणीयः varanīyah, to be chosen

स sa, that (प्राग् याचित एव) which I have already
 asked.

एव eva, indeed. That is, how can a man who has
 the good fortune of seeing thee or getting thy
 favor, have short life or wealth.

The man is not satisfied with wealth. When we have seen
 thee, we shall obtain wealth. We shall live, so long as thou
 rulest (as Yama). But that indeed is the boon chosen by me.

MANTRA 28.

अजीर्यताममृतानामुपेत्य जीर्यन्मर्त्यः कथःस्थः प्रजा-
 नम् । अभिध्यायन् वर्क्षरतिप्रमोदानतिदीर्घे जीविते को
 रमेत ॥ २८ ॥

अश्वयः—कथस्यः जीर्यन् कः मर्त्यः अजीर्यताम् अमृतानाम् उपेत्य, प्रजानम्
 (विद्वान् वद्) वर्क्षरति प्रमोदान् अभिध्यायन् अतिदीर्घे जीविते रमेत ॥

वृत्ति—(अजीर्यतामिति) जराभरणं शून्यानां मुक्तानां स्वरूपं ज्ञात्वा प्रजानन् । विवेकी जराभरणोपप्लुतोऽयं जनः । तदास्थः । जराभरणद्युपप्लुताप्सरः प्रभृतिविषयविषयकास्थावान् क्व । कथं भवेदित्यर्थः (अभिधायन्निति) वर्णाः आदित्यवर्णत्वादि रूपविशेषाः । रतिप्रमोदाः ब्रह्मभोगादि जनितानन्द विशेषाः । तान् सर्वानभिधायन् निपुणतया निरूपयन् । अत्यल्पे हि केजीविते कः प्रीतिमान् स्यादित्यर्थः ।

अजीर्यताम् ajīryatām (वयोदानिमप्राप्तवतां M. उपलब्धं; वयः प्रभृति सम्पत्ति नतां) of not-decaying, those whose life period never shortens: those who are lords of life. &c. M. M. free from decay.

अमृतानां amritānām (M. देवानां R. मुक्तानां = of the Liberated) of the immortals, of the Devas.

उपेत्य upetya (उपगत्य M. प्राप्य R. ज्ञात्वा, the word सङ्गायं should be supplied) having reached (the company.) M. M. having approached. R. Having understood (the nature of the Muktas who are free from death and decay).

जीर्यन् jīryan (जराभरणवाद्) decaying.

मर्त्यः martyah, mortal.

कुचःस्थः kvadhahsthah or M. क्वाधस्तः kvādhastah (S. कुः = पृथिवी अधश्च अन्तरिक्षादिलोकापेक्षया; तस्यां तिष्ठति इति = कुचःस्थः ॥ M. क्वाधस्तो मकृच्छ; क कुत्र; न कुत्रापि, किन्तु चदानेव अजीर्यन् एव आस्ते इति अर्थः ॥) S. Earth-lower-

staying. A compound of three words कुः = Earth; अधः = low or down i e, lower than the astral and other regions, स्थः = staying. That is a person who lives on the lower earth; a *denizen of the lower sphere*. Another reading by S. is कृतदास्थः = "who, given to these (pleasures of having sons.) M. कु = where, अधस्तः = has been drawn down. Where has the man who has approached the Immortals ever fallen down? Never. He always becomes or remains great and undecaying. R. कृतदास्थः = *How have faith in these* (apsaras &c. understanding their unstable nature).

प्रज्ञानम् prajñāna (उपलभमानः M. हे प्रज्ञानम् विद्वन्), standing, knowing, M. O wise one! R. विवेकी 'the discriminating.'

अभिध्यायम् abhi-dhyāyan (निरूपयन् यथावद् M. स्मरन्) reflecting over, meditating over M. M. pondering on. M. Remembering. Wisely understanding.

वर्णं varṇa—(गीतिः M. ब्राह्मणादिः देहगतयोना विशेषोवा) Colour, Song, M. M. beauty M. Castes like Brahmana &c. or the beauty of the body. R. A particular form like the colour of the Sun: the glorious super-physical form.

रति rati—(क्रीडा M. विषयानुभवजं सुखं) play, love, M. the pleasure derived from sensual gratification. R. Joy produced by enjoying the bliss of the condition of being a Brahṁā: रति-प्रमोदाः is a compound word-meaning the ecstasy of union (with Brahm)."

प्रमोदान् pramodân M. (प्रकृष्टविषयानुभवञ्च सुखं) pleasures.
M. the pleasure derived from the experiencing
of higher objective gratification, intellectual
pleasures. Or the pleasures of music (varna)
and sports (rati).

अति-दीर्घं ati-dîrgha, in a prolonged. R, reads अति-अल्पे in
a very short.

जीविते jivite, living.

को रमेत kah rameta, who delights.

S. Reaching the presence of the undecaying and the undying, and knowing (that higher gifts can be obtained from them than wealth &c.), how a decaying mortal, a denizen of the lower sphere, (can ask lower gifts) ? Who can delight in long life while contemplating (the transitory nature of) the pleasures of beauty and love ?

R. Knowing (the nature of the Muktas who are) free from decay and death, how can the decaying Mortal, who has realised (his own imperfection), put any faith in these (ap-saras) constantly meditating over the Radiant-Form, the Bliss-of union, who can find joy even in the longest (earthly) life.

M. O wise (Yama) ! Having (once) approached (the vicinity) of the Undecaying and the Undying where (has ever) a decaying mortal been drawn down ? (Even a long life is not desirable for) remembering (the bye-gone) beauty, pleasures and joys, who can find happiness in a long life ?

MANTRA 29.

यस्मिन्निदं विचिकित्सन्ति मृत्यो यत्सारम्पराये महति

ब्रूहि नस्तत् । योऽयं वरो गूढमनुप्रविष्टो नान्यन्तस्मान्नचि-
केता वृक्षीते ॥ २९ ॥

अन्वयः—मृत्यो ! यस्मिन् इदं विचिकित्सन्ति महति साम्पराये यत् अस्ति
तत् न ब्रूहि । यः अयः वरः गूढं अनुप्रविष्टः, तस्मात् अन्यं नचिकेताः न वृक्षीते ॥

(यस्मिन्निति) महतिपारलौकिके यस्मिन्मुक्तात्म
स्वरूपे संशेरते । तदेव मे ब्रूहि (येयमिति) गूढं आत्मतत्त्व
मनुप्रविष्टः येयंवरः । तस्मादन्यं नचिकेता न वृक्षीतेस्म ।
इति श्रुतेर्वचनम् ।

यस्मिन् (म्रिते) इदं (विचिकित्सनं) विचिकित् सन्ति, (हे मृत्यो सांपराये
महति यत्, तत् ब्रूहि नः (अस्मभ्यं) ॥ योऽयं वरो गूढं अनुप्रविष्टः, तस्मात्
वरात्) अन्यन् नचिकेता न वृक्षीते ॥

यस्मिन् yasmin (म्रिते M. विषये) in which (after death or
in which subject), *about which*.

इदं idam (विचिकित्सनं M. इत्थं म्रित म्रैरकतया अस्ति न वा)
such ; *this*, (doubt : M. whether there is such
ruler of dead).

विचिकित्सन्ति vichikitsanti (M. संदिहते जनाः) People make
enquiry or *raise doubt*.

मृत्यो mrityo, *O Death !*

यत् yat, what (M. has not this यत् in the text).

साम्पराये sâmparâye (परलोकविषये M. मुक्तौ “ निमित्तसप्तमी मोहायै
R. मुक्तात्मस्वरूपे ”) S. about the next world. M.
For the sake of liberation. In the matter of
the Hereafter. For the sake of Supreme libera-

tion. R. The great Hereafter (state of the liberated).

महति mahati, (महत् प्रोक्तमभिनिचे) in the great, Supreme.

ब्रूहि brûhi (कथय M. उपदिश) Say, teach.

नः nah (अस्मभ्यम्) to us.

तत् tat, that. M. तत् तु नः = तदेव प्रेतप्रेरकस्वरूपं that- ie. the essential form of the Lord who rules the dead.

यः yah, what, as.

अयम् ayam (प्रकृत आत्म विषयः) this (about the Atmâ).

वरः varah (M. प्रेतप्रेरकस्वरूपोक्तिप्रार्थनरूपः) boon.

गूढं gûdham (गहनं दुर्विज्ञेयं M. गोप्यतां) occult, deep, secret, hidden.

अनुप्रविष्टः anupravishtah (प्राप्तः) has entered or attained, or is related to.

न na, not.

अन्यं anyam (वरं) any other (boon).

तस्मात् tasmât, than that (boon); or therefore.

नचिकेता Nachiketâ, Nachiketas.

वृणीते vrînite, Chooses.

O Death, as with regards to the Great Hereafter (the condition of the Muktas), they have raised this doubt, that indeed tell thou to us. As this boon relates to the Hidden, therefore Nachiketas does not choose any other boon.

About which (people) have raised such doubts, that (God) indeed, O Death, reveal thou to us (that we may get) the Supreme Liberation. As (the subject of) this boon has been kept a secret (so long), therefore, no other boon does Nachiketa choose.

अथ प्रथमाध्याये द्वितीया वल्ली ।

MANTRA 1.

अन्यच्छ्रेयोऽन्यदुतैव प्रेयस्ते उभे नानार्थे पुनश्च ३
 सिनीतः । तयोः श्रेय आददानस्य साधु भवति ह्यीयतेऽर्थाद्य
 च प्रेयो वृणीते ॥ १ ॥

अर्थः—श्रेयः अन्यत् उत (तथा) प्रेयः अन्यत्, ते उभे नानार्थे पुनश्च
 सिनीतः (वृणीतः) ॥ तयोः श्रेयः आददानस्य (ग्रहीतुः) साधु (शिवं)
 भवति ॥ यः उ प्रेयः वृणीते (उपादत्ते) अर्थात् (परमार्थात्) ह्यीयते ॥

अन्यत् anyat (अन्येव) other, different.

श्रेयः *sreyah* (निः श्रेयसं M. प्रशस्ततमं ब्रह्मज्ञानं) M. M.
 Good. S. Summum Bonum, liberation. M. most
 praiseworthy, the knowledge of Brahman. R.
 the Moksha. The Path of Wisdom or Vidyâ.

अन्यत् anyat, different, other.

उत uta (अपि) also.

एव eva, indeed M. इव iva, as if.

प्रेयः *preyah* (प्रियतरम् M. प्रियतमम् दारापत्यादिकाभ्यमानं
 वस्त्वपि अन्यदिव इति न जानतां दारापत्यादिरूपप्रेयसोऽपि
 सद्गुणद्वारा श्रेयस्त्वमेव इति सूचनाय एव शब्दः) M. M.
 pleasant. M. most pleasing, the desired objects

like wife, children &c. are as if another. The man who thus knows the difference between Brahma—jnâna and worldly blessings, for him these worldly things, wife, children &c. become means of liberation, through right understanding. This is the force of "even." One gives future, and the other present happiness. R. The enjoyments. The Path of Avidyâ or Action, leading to endless births and deaths, but not liberation.

ते te (श्रेयः श्रेयसी) these two (the good and the pleasant).

उभे ubhē, both.

नानार्थे nânârthe (nânâ and arthe) (भिन्नप्रयोजने or M. भिन्नप्रयोजनके) different objects.

पुरुषं purusham (अधिकृतं वर्णाश्रमादि विशिष्टं M. देहिनं) a man, a qualified person, having particular caste, stage of life &c. M. the embodied Soul.

बिनीतः sinîtaḥ (बध्नीतः) bind. There are two attachments of the Soul—one towards the Spiritual and the other towards the Temporal.

तयोः tayoh (M. श्रेयः श्रेयसोर्भेदे) of these two (good and pleasant).

श्रेयः sreyah (M. ब्रह्मविदां) the good (the Brahma Vidyâ).

आददानस्य âdadânasya (उपादानं कुर्वन् M. उपासीतस्य) of him who accepts, who worships. M. M. who clings, R. मोक्षाय प्रयत्नमानस्य who struggles for or endeavours towards Moksha.

साधु sâdhu (योगनं शिषं M. भद्रं भवभोगं) well, auspiciousness, M. freedom from rebirth and worldly existence.

भवति bhavati, is or becomes.

हीयते hiyate (विद्युज्यते M. हीनो भवति भवपाशे एव बद्धो भवति) M. M. misses, loses or becomes low, (is bound in the chains of rebirth).

अर्थात् arthât (पुरुषार्थात् पारमार्थिकात् प्रयोजनात् नित्यात् M. परमपुरुषार्थात्) M. M. end; the supreme object of man, the Eternal.

यः yah, who (short-sighted person).

उ u (एव) indeed.

प्रेयः preyah, pleasant (wife, children &c.)

वृणीते vrinîte (उपादत्ते) chooses.

Different is the Good and different indeed is the Pleasant; both these towards diverse objects draw down the man. Of these two, for him who accepts the Good, there is freedom; but he who chooses the Pleasant, misses the object.

MANTRA 2.

श्रेयश्च प्रेयश्च मनुष्यमेतस्तौ सम्परीत्य विविनक्ति
धीरः । श्रेयो हि धीरोऽभिप्रेयसो वृणीते प्रेयो मन्दो योग-
क्षेमाद्वृणीते ॥ २ ॥

अन्वयः—श्रेयः च प्रेयः च मनुष्यस् एतः । धीरः इतौ सम्परीत्य विविनक्तिः
धीरः प्रेयसः श्रेयः हि अभिवृणीते ॥ मन्दः योगक्षेमात् प्रेयः वृणीते ॥

श्रेयस् sreyas, good.

च cha, and

प्रेयः preyah, pleasant

च cha, and

मनुष्यम् manushyam (पुरुषं), man

इतः etah (आ इतः It is a compound verb; the upsarga आ is added to the Present 3rd Pers. Dual इतः from इ "to go") approach (M. प्राप्य विद्यतः or S. प्राप्नुतः) These two stay approaching him. Promiscuously surround.

तौ tau, these two (the Good and the Pleasant, the Brahma Vidyâ and the Kâma objects) Dharma and Adharma.

सम्परीत्य samparîtya (सस्यक्परित्यज्य, मनसा आलोच्य M. सस्यक् चारवा) fully understanding, reflecting with mind, fully knowing. M. M. going round about; examining.

विविनक्ति vivinakti (वृथक् करोति M. श्रेयो मोक्षकं, प्रेयो बन्धकं इति विवेचयति) separates, distinguishes (that the Good causes liberation, and the Pleasant causes bondage).

धीरः dhîrah (धीमान् M. विवेकी R. प्रज्ञाशाली) the wise, the discriminating one. R. विद्या रमते=धीरः "who delights in wisdom."

श्रेयः sreyaḥ, the good, the Brahma-vidyâ. The Path of Liberation.

हि hi (एव) only.

धीरः dhîrah, the wise one.

अभि (वृत्तीते) abhi. An upasarga to be joined to the verb vrinâte. According to M. it governs the noun preyasah and means अवहाय "rejecting."

प्रेयसः preyasah, (प्रियतनान् दारापत्यादि कानान्) the pleasant.

वृणीते vrinîte, chooses.

प्रेयः preyah the pleasant.

मन्दः mandah (अल्पबुद्धिः M. विवेकहीनः) the dull, the fool, the man of small understanding, devoid of discrimination.

योगक्षेमत् or न् yoga-kshemât or yoga-kshemân M. M. greed and avarice. योगक्षेमनिमित्तं शरीरादि उपचयं रक्षणनिमित्तं M. अप्राप्त कानप्राप्तिर्योगः; तस्य अनपगतेन स्थिरत्वं क्षेमः) for the sake of growth and preservation (of body &c.); acquisition (of new wealth) and preservation of old; the Path of samsara.

वृणीते vrinîte, chooses.

The Good and the Pleasant promiscuously surround the man. The wise fully examining them, distinguishes (them). The wise chooses the Good over the Pleasant. The ordinary man chooses the acquisition-preservation (Path of Action).

MANTRA 3.

स त्वं प्रियान् प्रियरूपांश्च कामानभिध्यायन्नचि-
केतोऽत्यस्त्राक्षीः । नैतांश्च सृङ्गां वित्तमयीमवाप्नो यस्याम्म-
ज्जन्ति बहवो मनुष्याः ॥ ३ ॥

अन्वयः—नचिकेतः त्वं प्रियान् प्रियरूपांश्च कामान् अभिध्यायन् अत्य-
स्त्राक्षीः । एतां वित्तमयीं सृङ्गां न अवाप्तः । यस्यां बहवो मनुष्याः मज्जन्ति ॥

{ स sa, he (merely emphatic, not to be translated).
{ त्वं tvam, thou

प्रियान् priyân (पुत्रादीन् M. दारापत्यादीन्) the pleasures (objects like sons and wives.)

प्रियरूपां priya rūpān, M. M. are delightful (अप्सरः प्रभृति-
लक्षणां M. गृहारान्तेषादीन्) seeming pleasant
(such as apsaras &c. or houses, gardens, &c.) M.
M. seem delightful.

च cha, and.

कामान् kāmān (M. काम्यमानान्) desires. M. M. pleasures.
M. Objects of desires.

अभि-ध्यायन् abhi-dhyāyan (चिन्तयन् तेषां अनित्यत्वं असारत्वादि
दोषान् M. अस्थिरतया मन्वानः) meditating, pondering,
thinking over (their transitoriness and worth-
lessness).

नचिक्षेतः O Nachiketas !

अत्यस्वाधीः atya-srākshîh (अतिसुषुप्तान् परित्यक्तवान् अस्मि M. त्यक्त-
वान् अहूः) hast rejected. M. M. dismissed.

अन्यत्प्राधीः anyat-prâkshîh (अन्यत् = ब्रह्मस्वरूपं, प्राधीः = अप्राधीः ॥
पृष्टवान् अस्मि, अ omitted as a Vedic irregularity)
thou didst ask the other (about Brahman)

न na, not

एतं etām, this (worthy of putting on the neck).

शृङ्गां srîṅkām (सुतिं कुत्सितां गृहजनप्रवृत्तां M. शृङ्गां गृह्णां)
road, the neck-lace, the chain.

वित्तमयीं vittamayim (धनप्रायां M. सुवर्णं मयीं) leading to
wealth. M. golden (chain), strong.

अवाप्तः avâptah (स्वीकृतवान्) didst accept. M. M. hast
gone.

यस्यā yasyām, in which (road or chain).

मज्जन्ति majjanti, (वीदन्ति M. आसक्ताः भवन्ति) sink, fall,
or are attached, perish, go astray.

बहवः bahavah, many.

मनुष्याः mantushyâh, men.

O Nachiketâs ! Thou having pondered over all desires—the pleasing forms, hast renounced (them). Thou didst not accept this Path of Wealth, in which go astray many men.

MANTRA 4.

दूरमेते विपरीते विषूची अविद्या या च विद्येति
ज्ञाता । विद्याभोषितनन्नविकेतसं मन्ये न त्वा कामा बहवो
लोलुपन्त ॥ ४ ॥

अन्वयः—या च अविद्या विद्या इति ज्ञाता, एते दूरं विपरीते विषूची ।
अहं न विकेतसं विद्याभोषितनं मन्ये । त्वा (त्वां) बहवः कामाः न लोलुपन्त ॥

दूरं dūram, (दूरेण महतान्तरेण M. अन्योन्यं विदूरतो वर्तमाने)
M. M. wide apart ; distant ; separated from one
another by a great interval.

एते ete, these two.

विपरीते viparîte, (अन्योन्यं व्यावृत्तरेषु M. परस्परं विरुद्धे)
opposite M. M. leading to different points.

विषूची vishûchî, (विषूची, नानागती, भिन्नफले M. विषूचिने
विरुद्ध फलहेतुं) different directions, different
fruits, causing different results : pointing to
different directions.

अविद्या avidyâ, (ज्ञेयोविषया) ignorance (objects of
pleasure) R. consisting of actions led by
desire.

या yâ, what:

च cha. and.

विद्या इति vidyâ iti, (ज्ञेयोविषया) Wisdom (leading to
emancipation) (M. या अविद्या विद्याभिन्ना रेहिक

सुख साधने न ज्ञाता या च विद्या इति ज्ञाता इवे दूरं)
That which is avidyâ i. e. other than vidyâ,
known as a means of attaining temporal pleasures, and that which is vidyâ, these two are
far apart.) R. Consisting of Vairagya, Wisdom.

ज्ञाता jñâtâ (निर्ज्ञाता अवगता परिज्ञातैः) is known (by
the wise)

विद्या-अभीप्सिनं or तं vidyâ-abhîpsinam or-tam (विद्यार्थिनं M.
विद्याभिकांक्षिनं) Wisdom—desirer. Seeker of
knowledge.

नचिकेतसं Nachiketasam, Nachiketa.

मन्ये manye, (जानामि) I think, I believe or know.

न na, not.

त्वा tvâ (त्वं) thee.

कामाः Kâmâh (अप्सरः प्रभृतयः) Desires (like Apsaras &c.)

बहवः bahavah, many.

अलोलुपन्त or लोलुपन्तः alolupanta or lolupantah (न विच्छेदं
कृतवन्तः M. लोलुपन्तः अपेक्षां जनयन्तः न वर्तन्ते) M. M.
tear away; M. causing expectation or desire
i. e. the various Kâmâs did not produce any
desire or expectation or inclination in thee. R.
did not attract thee away from the Path of
the Good.

These two are distant, opposing and different-pointed:
Avidyâ and what is known as Vidyâ. I think Nachiketas
to be a seeker of wisdom, (for) the many desires did not
distract thee.

MANTRA 5.

अविद्यायामन्तरे वर्त्तमानाः स्वयन्धीराः पण्डितम्-
सन्यमानाः । दन्द्रम्यमाणाः परियन्ति मूढा अन्धेनैव
नीयमाना यथाऽन्धाः ॥ ५ ॥

वच्यः—अविद्यायां अन्तरे वर्त्तमानाः, स्वयं धीराः पण्डितमन्यमानाः,

मूढाः दन्द्रम्यमानाः परियन्ति, यथा अन्धेनैव नीयमानाः अन्धाः ॥

अविद्यायाम् avidyâyâm M. (ब्रह्मविद्येतरस्मिन्) in ignorance
(in study of sciences other than that of
Brahma) R. In ignorance, in the shape of
actions motivated by personal desires &c.

अन्तरे antare, (मध्ये घनाभूत इव तमसि) midst (as if of
deep darkness.)

वर्त्तमानाः vartan ânâh, (वेष्टमानाः M. केवलं तन्मात्रोपासकाः)
dwelling, being surrounded, those who worship
Tanmātras alone.

स्वयं svayam, (वयं) themselves.

धीराः dhîrâh, (प्रज्ञावान्तः M. स्वयमेव धीमन्तः) wise
(saying ' we alone are wise '). M. M. wise
in their own conceit.

पण्डितं paṇḍitam, (पण्डिताः शास्त्रकुलयाः M. आत्मानं पण्डित)
learned (versed in scriptures)

सन्यमानाः manyamânâh, (M. जानंतः) considering. M. M.
(puffed up with vain knowledge).

दन्द्रम्यमाणाः dandramyamânâh, (अथर्वं कुटिलां अनेक कृपांगतिं
गच्छन्तः M. वक्रगतयः) going crooked. M. M. stag-
gering to and fro. Distressed by the sorrows of
decay, disease &c. R. Another reading is " dan-

dravyamânâh " constantly running; minds always swiftly running, propelled by the fire of *kâma*.

परिचरन्ति *pari-yanti* (परिगच्छन्ति *M.* परितः स्वर्गनरकादीन् गच्छन्ति) go round and round (to heaven and hell) : wander, go up and down :

बुद्धाः *mûdhâh* (अविवेकिनः *M.* कामभोगेन मोहिताः) fools, non-discriminating, deluded by the enjoyments of *kâma*.

अन्धेन *andhena*, (दृष्टिविहीनेन) by the blind.

एव *eva*, indeed.

नीयमानाः *nîyamânâh*, led.

यथा *yathâ*, as.

अन्धाः *andhâh*, blind men.

Dwelling in the midst of Ignorance ; but thinking themselves wise and learned, the fools wander about hither and thither, as blind men led by the blind.

MANTRA. 6.

न सांपरायः प्रतिभाति बालप्रमाद्यन्तं वित्तमोहेन
सूढम् । अयं लोको नास्ति पर इति मानी पुनः पुनर्ध्वश-
मापद्यते मे ॥ ६ ॥

अन्वयः—प्रमाद्यन्तं वित्तमोहेन सूढं, बालं प्रति सांपरायः न भाति । अयं लोकः (अस्ति) परः (लोकः) न अस्ति इति मानी, पुनः पुनः मे (मन) वधं आपद्यते ॥

न *na*, not.

सांपरायः *sâmparâyah*, (संपरेयत इति सांपरायः, परलोकः, तत्प्राप्तिप्रयोगः साधनविशेषः शास्त्रीयः सांपरायः *M.*

येयस् सीधनीभूतो भगवान्) the Here-after ; the Next World, the particular training necessary to reach that. M. God ; the means of liberation. R. The means for the attainment of the Next World. सत्-परा-ईयते = सत्परायः, परलोकः literally complete-supreme-gone : the next world ; the scriptural practice (sâdhan) leading to samparâya, is called Sâmparâya. Or that which is attained (ईयते गम्यते) fully, (sam,) after (para) the falling off of the body is called samparâya; the next world. The means of attaining it is Sâmpârâya. May not Samparâya mean " the complete (sam) merging (iya) into the Supreme (Para);" and Sâmparâya the science that teaches this complete merging.

प्रति-भाति prati-bhâti, (प्रकाशते M. न भाति न तज्ज्ञानविषयो भवति) appears, manifests, (God does not become the object of knowledge.)

बालं bâlâm, (अविवेकिनं M. बालसदृशं) the child, or who is like a child (ignorant and non-discriminating)

प्रमादयन्तं pramâdyaṇtam (प्रमादं कुर्वन्तं पुत्रपश्वादिप्रयोजनेषु आचक्षन्तं M. प्रमादोपेतं) acting carelessly ; heedless, whose mind is attached to sons and cattle &c.

वित्तमोहेन vitta-mohena, (वित्तनिमित्तेन अविवेकेन) by the delusion of wealth.

मूढं mûdham, (तमसाऽऽच्छन्नं सन्तं) deluded (surrounded or enwrapped in Tamas)

- अयं ayam, (दृश्यमानः स्त्री अन्न-पानादि विविष्टः M. भूलोकः)
this (visible consisting of wife, food, drink
&c.) M. The physical plane or Bhû-loka.
- लोकः lokaḥ, region, world.
- न अस्ति na asti, there is no.
- परः parah (अदृष्टो लोकः M. आधुनिकः) M. M. the
other. The invisible world. M. The worlds
above the Bhû.
- इति iti, thus. R. another reading is एत "also."
For him there is neither this loka nor the
next.
- मानो mâtî (मननशीलः M. ऐश्वर्यं स्थिरं इति मानी, अभिमानी)
thinking; M. the proud, who thinks the world-
ly wealth &c. is permanent. R. दुर्मानी = Wrong-
thinking, deluded.
- पुनः पुनः punaḥ punaḥ (जन्तुत्वा) again and again (by being
born).
- वशं vasam, (अधीनतां) control, M. M. sway ; sub-
ordination.

आपद्यते âpadyate, falls.

मे me (मन, मृत्योः M. यमस्य) my,

The way to supreme Liberation does not appear to the
child deluded by the illusion of wealth and acting carelessly.
For him there is (peace) neither (in) this world nor the next.
Such a deluded person falls again and again under my control.

MANTRA. 7.

श्रवणायापि बहुभिर्यो न लभ्यः शृण्वन्तोऽपि बहवो यत्र
विद्युः । आश्चर्यो वक्ता कुशलोऽस्य लब्धाऽऽश्चर्यो ज्ञाता
कुशलानुशिष्टः ॥ ७ ॥

श्रवयः—यः (जगवान्) बहुभिः श्रवसाय न लभ्यः, नृपवन्तोऽपि बहवः
न विदुः ॥ कुशलोवक्ता आश्चर्यः ॥ कुशलाशुश्रूः अस्य (वक्तुः) लब्धा
(प्राप्ता, यथावत् ब्रह्मस्वरूपवक्तृभूताचार्यप्राप्तिना) ज्ञाता श्रोता च आश्चर्यः ॥

श्रवसाय Sravanâya (श्रवसायै श्रोतुम् M. श्रवसजन्यज्ञानविषयो न
भवति) for the sake of hearing, to hear. M. What
does not become object of knowledge produced
by hearing. R. many persons have not the
good fortune of having heard even of the
Supreme or the Supreme-liberation.

अपि api, even.

बहुभिः bahubhih, (अनेकैः) by many.

यः yah, who (the God called here the Sâmparâya
or Liberator or Here-after) R. The Supreme
Self.

न लभ्यः na labhyah. (ज्ञान विषयोन भवति) not to be
obtained. M. not become the object of know-
ledge.

शृण्वन्तः { Srinvantah M. (शब्दात् तं जानन्तोऽपि)
अपि { api, even hearing ; knowing only by word.

बहवः bahavah (अनेके अन्ये) many (others).

यं yam, whom (the Atman).

न विदुः na vidyûh (न विदन्ति अभागिनः, असंस्कृतात्मानो न
विजानीयुः M. न जानन्ति कात्स्न्येन or यथावत्वेन) did
not know (fully or, rightly).

आश्चर्यः âscharyah (अद्भुतवदेव अनेकेषु कश्चिदवभवति M.
दुर्लभः) wonderful, (rare among the many),
difficult to obtain : rare.

वक्ता vaktâ, the speaker. M. (यथावत्स्वरूपोपदेष्टा) who

teaches (Him as He really is) ; teacher, expounder.

कुशलः *Kusalah* (निपुणः एव अनेकेषु) able, competent (is the person who after hearing of Atman finds it)

अस्य *asya* (आत्मनः M. वक्तुः) His (of the Atman or M. of the Speaker).

लब्ध्वा *labdhâ*, finder M. (प्राप्तः).

आश्चर्यः *âscharya*, wonderful.

ज्ञाता *jñâtâ*, knower. M. M. he who comprehends.

कुशलानुशिष्टः *Kusalâ'nusishta* (निपुणेन आचार्येण अनुशिष्टः च M. यथावदनुशिष्टितः) taught by an able teacher. M. M. taught properly or ably.

MANTRA 8.

न नरेणावरेण प्रोक्त एष सुविज्ञेयो बहुधा चिन्त्य-
मानः । अनन्यप्रोक्ते गतिरत्र नास्त्यणीमान् ह्यतर्कमनु-
प्रमाणात् ॥ ८ ॥

अन्वयः — एषः अवरेण नरेण प्रोक्तः न सुविज्ञेयः भवति, बहुधा चिन्त्यमानः ।
अनन्यप्रोक्ते अत्र गतिः न अस्ति । अनुप्रमाणात् अस्तीदम् अतर्कम् ॥

न na, not.

नरेण *narena* (अनुष्येण M. अज्ञानि अनुष्येण) by man (M. by an ignorant man)

अवरेण *avarena* (हीनेन, प्राकृतिबुद्धिना R. अवेक्षेन,) by an inferior, by a person of uncultured intellect. R. By a person who studies Vedanta merely to acquire learning, not realisation. **अवरः** *avarah* (M. अमकृष्टः) not excellent.

प्रोक्तः proktaḥ, taught.

एष esha, (आत्मा) this (self).

सुचेयः or सुविचेयः sujneyah or Suvijneyah (सुस्तुवस्यग्विचेयः विज्ञातुं शक्यः M. सु=सम्यक् यथावत्तया चेयः) able to be understood well and completely ; M. well understood. M. M. easy to be known.

बहुधा bahudhâ (अनेकधा M. नानाप्रकारेण) in many ways, in diverse modes (such as, whether the self is or is not, is it agent or non-agent, is it pure or non-pure &c. Is it in its aspect of Prakriti, the subordinate, possessed of small attributes, having a natural (un-refined body &c). M. M. often.

चिन्त्यमानः chintyamânah (चादिभिः) thought upon (by the controversialists).

अनन्य—प्रोक्ते ananya-prokte, not another taught (अनन्येन अप्रयुक्त दर्शना आचार्येण प्रविपादयद्ब्रह्मात्मभूतेन or स्वात्मभूते अनन्यस्मिन् आत्मनि or प्रोच्यमानब्रह्मात्मभूतेन आचार्येण M. अहं ब्रह्मणोऽनन्य इति जानन्, स्वात्मब्रह्मणोभेदमजानन् हेत्यनेवजानन् अनन्य उच्यते) by a teacher who does not see another, any thing (separate from himself,) who has realised Brahman. M. who knows "I am not other than Brahman," who knows no difference between Brahman and himself, who knows only the unity. S. The non-other or ananya-Self when the Self is taught.

गतिः gatiḥ (अस्ति नास्ति इत्यादिलक्षणा विज्ञा or अवगतिः or संसारगतिः or अगतिः=अनवबोधः, अपरिज्ञानं M.

ज्ञानं) going. doubts (whether it exists or not &c), or knowledge or transmigration or (if the reading be अगति) want or failure in understanding. M. knowledge. M. M. way. R. चक्राननं constant coming and going.

अत्र atra (अस्मिन् आत्मनि M. ब्रह्मविषये) here (in the Self or Brahman). R. संसारे here (in this 'san-sâra).

न अस्ति na asti is not.

अक्षीयान् aṅgīyân, smaller (अतिसूक्ष्मं)

हि hi verily, because.

अतर्क्यम् atarkyam (स्वबुद्ध्याऽभ्युद्देन केवलेन तर्केण M. अनुमानागोचरिणम्) not conceived by reason ; not to be argued upon, not subject of inference, by arguing with untaught reason only ; by reason not illumined by guru. M. M. inconceivable.

अणु-प्रमाणात् anu-pramânât (M. (अणुपरिमाणात् अक्षीयान्) than the measure of an atom.

It is not understood when taught by an inferior man ; because It has been diversely thought of. When taught by a non-Teacher there is then no going into It. Because it is subtler than the measure of an atom, and not to be argued.

It is not understood well when taught by a person of Lower Intellect), for It has been diversely discussed (by such scholars without coming to any satisfactory conclusion). When taught by a non-spiritual Teacher, there is no going into (undersdtanig) It. Because It is subtler than the measure of an atom, and not to be argued.

The sentence *ananya prokte gatih atra nasti*, has been the subject of different explanations. Shankara gives the following four explanations.

1. *Ananya*—one who does not see another, who sees all as one, an Advaiti. *Gatih*=doubt. “When taught by an Advaiti, there is left no doubt about It.”

2. *Ananya*—not—another, not different from Brahman, the *atma* being the same as Brahman. *Gatih*—knowledge or object of knowledge. “When taught as non-different from Brahman, then there remains no other object of knowledge here”—for that is the highest state of knowledge when the unity of the self is realised.

3. Or *gatih* may mean *Samsara gatih*, going the round of transmigration. “When the non-otherness is taught then there is no coming back here.”

4. Or the word might be *agatih* “want of penetration or comprehension.” “When taught (by a teacher who has realised) the non-otherness, then there is no want of comprehension here.” For such a teacher does not merely teach by words, but opens the interior faculty of the hearer, by which he is made capable of understanding the non-duality.

According to Madhva School, this verse means: When taught by a learned but not a (*jañin*) person, it is inferior teaching, because it has been diversely discussed and is not easy of understanding. But when taught by a non-difference-seer (an Advaiti), there is no knowledge at all (not even of an inferior kind) about it. It is subtler than the measure of an atom (and therefore is not subject of perception); It is not to be understood by reasoning (and therefore not subject of inference.)

The word “*anya*” should be taken in this verse in the same sense, as in the next verse. There Shankara explains *अन्य* to mean a Teacher versed in scriptures (*agamas*) not merely a scholar and a sophist, but a student of sacred science. *Ananya अन्य* therefore would mean, a person other than such a Teacher; a mere learned man, a non-spiritual teacher. Madhva is consistent in both verses—in verse 9 he takes *anya* to mean “another”—i. e. one who knows himself other than or separate from Brahman. In verse 8 therefore “*ananya*” means one who identifies himself with Brahman.

The Ramantuja School explanation is "The understanding (*ava-gatih*) which a person gets about the Atma, when taught by a person who has realised Brahm and Atma, is impossible to be attained when taught by a person of lower capacity. Or, when taught by a person who has realised Brahm and Atma, then there is no wandering *gatih* in Samsara. Or *ananya* may mean not other i.e. one's own self i.e. when one tries to learn it by his own effort, he cannot enter into It. Or *ananya* may refer to *avara* of the first line : when taught by a lower mind there is no understanding of It."

MANTRA 9.

नैषा तर्केण मतिरापनेया प्रोक्तान्येनैव सुज्ञानाय प्रेष्ठ ।
यान्त्वनापः सत्यधृतिर्वेतासि त्वादृङ्मनो भूयान्नचिकेतः
प्रष्टा ॥ ९ ॥

अन्वयः—यां त्वं आपः, एषा मतिः तर्केण नापनेया । अन्येन एव प्रोक्ता सुज्ञानाय (नपति) यतः (अनुकम्पायात्) सत्यधृतिः अवि त्वादृङ्म प्रष्टा नः भूयात् ॥

न na, not.

एषा *eshā* (M. ब्रह्मनोपरापतिः) this (understanding of Brahman.)

तर्केण *tarkena* स्वबुद्धि—अभ्युदयान्तेषु, by argument (evolved out of one's own brain, untaught by a spiritual teacher)

मतिः *matiḥ* M. M. doctrine, belief.

आपनेया *āpaneyā* (प्रापणीया or अपनेतव्या, हातव्या, जाबनीया M. आ आपनेया इति पदच्छेदः । जानेवा अपनेवा) to be obtained, to be destroyed, to be fetched.

प्रोक्ता *proktā*, declared, taught.

अन्येन *anyena*, by another (S. जानन-अन्येन जाचारीय, M. ब्रह्मचारीऽन्येन इति जानना प्रोक्ता मतिः अनुपदेशवन्त्याबुद्धिः)

by a person who knows "I am other than Brahman"; the understanding obtained by being taught by such a person). S. By a teacher who knows the Scriptures.

इव eva, verily, even.

सुज्ञानाय Su-jñânâya (M. अव्यक्तज्ञानायनयति) full understanding or easy to understand, to realise.

प्रेष्ठ preshta (हे प्रियतम) O dearest.

यं yâm (यतिं) which (doctrine or belief)

त्वं tvam, thou.

आप्तः âpâh (प्राप्तवानसि) hast obtained.

सत्य-धृतिः satya-dhritih (अविनश्यतिवत्ता धृतिः सत्यं त्वं च M. अवास्तव्यैर्यवानसि) M. M. true resolve, fixed in truth, M. whose patience is never shaken.

वत bata, oh ! (आश्चर्यं) an exclamation of wonder pity.

असि asi, thou art.

त्वा-दृक् tvâ drik (त्वत् दृश्य) like thee.

नो भूयात् no bhûyât (नः = असह्यं, भूयात् = भवतात्, भवतु) M. न भवेत् or न स्यात्) for us may be. M. there will not be.

नचिकेतः Nachiketah, O Nachiketas !

प्रश्नः prashâ (पृच्छकः) questioner. M. M. inquirer.

This mental attitude, which thou hast got, should not be destroyed by argument. When taught by the Other (Guru) indeed the Self becomes easily understood, O dearest ! Strong is thy resolution. May we have inquirers like thee, O Nachiketas !

MANTRA. 10.

जानाम्यहं श्रेयधिरित्यनित्यं न ह्यध्रुवैः प्राप्यते हि
ध्रुवन्तत् । ततो मया नाधिकेतश्चित्तोऽग्निरनित्यैर्द्रव्यैः
प्राप्तवानस्मि नित्यम् ॥ १० ॥

अन्वयः—श्रेयधिः अनित्यं इति अहं जानामि हि अध्रुवैः तद्ध्रुवं न प्राप्यते
ततः मया अनित्यैः द्रव्यैः नाधिकेतः अग्निः चित्तः नित्यं प्राप्तवान् अस्मि ॥

जानामि अहं jânâmi aham, I know.

श्रेयधिः इति sevadhîh iti (निधिः) a treasure.

अनित्यं anityam (M. अः=ब्रह्म; अकार्वाण्यं च तत् नित्यं च
इति अनित्यं) transient. M. the Eternal—Brahman
(अ=Brahman). The Brahman known by the
letter A is eternal, and is like a treasure.

न हि na hi, not verily.

अध्रुवैः adhruvaih (अनित्यैः M. न विद्यते ध्रुवं ब्रह्म एषां तैः;
ब्रह्मज्ञानभक्त्यादिभिः) by the transient or non-
permanent. M. by (those who have) not the
(know edge of the) eternal (Brahman).

प्राप्यते prâpyate, is obtained.

हि hi, because (यतः ततः)

ध्रुवं dhruvam (नित्यं M. शास्त्रतंब्रह्म) the eternal, M.
the Ancient Brahman.

तत् tat, that.

ततः tatah, therefore (तस्मात् कारणात्)

मया mayâ, by me.

नाधिकेतः nâchiketah, the Nachiketa Fire or M. O!
Nachiketas.

चित्तः chitah, has been laid.

अग्निः *agnih* Fire.,

अनित्यैः *anityaiḥ* (पश्वादिभिः स्वर्गसुखसाधनभूतोऽग्निर्निर्वर्तितः
M. or अनित्यद्रव्यैः M. अः द्रव्यं नित्यं वदायेवं विषयतयास्ति
or अकारवाच्यं द्रव्यरूपनित्यं वस्तु विषयतयायेषामस्ति; तैः)
by the not eternal M. by those who have
Brahman (अ) always (नित्यं) as an object of
meditation, or those who meditate on A as
eternal Brahman.

द्रव्यैः *dravyaiḥ* (पश्वादिभिः M. द्रव्याणि च मनःप्रवृत्तीनि तैः)
things (like cattle &c.) ; M substances or facul-
ties (like Manas &c. as enumerated in logic).

प्राप्तवान् अस्मि *prāptavān asmi*, I have obtained.

नित्यं *nityam* (यावत् स्थानं स्वर्गाख्यं नित्यं आपेक्षिकं M. शाश्वतं
द्रव्यं) eternal (the status of Yama in the Heaven
world, which is comparatively eternal). M. or
the eternal Brahman.

I know that the Eternal Brahman is a "Treasure"; and
that the Permanent is not obtained by (those who have)
no (devotion to that) Permanent. Therefore O Nachiketaḥ !
I even have performed the Agnihotra, (in order to learn
devotion). And with faculties (mind, senses &c) fixed on
the Eternal Brahman, I have obtained the Eternal.

MANTRA. 11.

कामस्याग्निं जगतः प्रतिष्ठां क्रोरो नन्त्यमभयस्य पारम् ।
स्तोमं महदुत्तगायम् प्रतिष्ठान्दृष्ट्वा धृत्या धीरो नचिकेता-
ज्यस्त्राक्षीः ॥ ११ ॥

अन्वयः—नचिकेतः धीरः (एवं कामस्यः अग्निं जगतः प्रतिष्ठां क्रवो

(कलम्) आनन्त्यम् अभयस्यपारं स्तोत्रं महत् उदगायं प्रतिष्ठां हृष्ट्वा वृत्त्या
अत्यस्त्राधीः ॥

कामस्य kāmasya (विप्तादेः) of Desire.

आप्तिं āptim (वनाप्तिं M. प्राप्तिं) fulfilment, attainment.

जगत्ः jagatah, of the world.

प्रतिष्ठायां pratishthām (आनयं M. प्रतिष्ठापकं) the refuge,
the founder, the foundation.

क्रतोः kratoh (कलं ईरव्यगर्भकम् M. भगवदीयकर्मणः or
भगवदीयदानस्य) of good deeds (the reward like
the states of being a Hiranyagarbha or the
First Logos). M. of the works or knowledge
(relating to God)

आनन्त्यं anantyaṁ (आनन्त्यं M. आनन्त्यहेतुं, अद्वयकलम्) the
endless, (M. giving) unexhausting (fruit).

अभयस्य abhayasya, of no fear.

पारं pāram (परां निष्ठां M. तीरं अभयदं) the shore
(where there is no fear).

स्तोत्रं Stoma (स्तुत्यं M. स्तोत्राः स्तोत्रवाचनमुत्तमानन्त्राः)
praise M. the Mantras or hymns of praise.

महत् mahat (अक्षिमादि श्रेष्ठ्यादि अनेकगुणसंयुतं स्तोत्रं च महत्
महत् च निरतिशयत्वात् M. महान्तं । स्तोत्रैः वाक्यस्येन
प्रतिपादयितुं अशक्यं) great. The Praised One pos-
sessed of many attributes like yogic powers of
animā &c. and Lordship &c. That Mighty Praised
one. M. That Mighty which cannot be demons-
trated by all the Praise-songs of the Vedas.

उदगायं urugāyam (विस्तीर्णां गतिं M. उदगिः ब्रह्मादिभिः
पुत्रपुत्रिभिः वा गीयते इति उदगायं) the spacious way

(M. That which leading to Hiranyagarbha) is sung by the great ones (like Brahmā &c.)

प्रतिष्ठां pratisṭhām (स्थितिं, आश्रयनोद्गुप्तनामनि M. युक्ताश्रयं)
the foundation, the rest. M. the refuge of the liberated.

द्रष्ट्वा drishtvā M. (ज्ञात्वा) having seen, or known.

धृत्या dhṛityā (धैर्येण मनोदाटीन) with firmness of mind
M. M. with firm resolve.

धीरः dhīrah (चीनान्) the wise.

नचिकेतः O Nāchiketas.

अत्यस्राक्षीः atyasrakshīh (अतिसुषुप्ताननि) rejected (M. अत्यन्तं
रयक्तवान्भूः) thou hast thoroughly renounced.

O Nachiketas ! thou art wise ; for with firm resolve thou hast renounced the attainment of desires, having seen (the Brahman who is) the Foundation of the world, the Giver of endless rewards of good deeds, the Shore where there is no fear, the Mighty one praised by hymns, chanted by the Great Ones, the Refuge of all.

MANTRA. 12.

तन्दुर्दर्शङ्गूढमनुप्रविष्टं गुहाहितकूटद्वरेषम्पुराणम् ।
अध्यात्मयोगाधिगमेन देवं सत्त्वा धीरो हर्षशोकी
ब्रूहि ॥ १२ ॥

अन्वयः—धीरः दुर्दर्शं गुहं अनुप्रविष्टं गुहाहितं कूटद्वरेषं तं पुराणं देवं
अध्यात्मयोगाधिगमेन ब्रूयादहर्षशोकी ब्रूहि ॥

तं tam, That.

दुर्दर्शं durdarsam (दुःखेन दर्शनमस्य, अतिसुषुप्तत्वाद् M.

अतिप्रयत्नेन चेत्यं) difficult to be seen. M. known with great exertion.

गूढम् अनुप्रविष्टं Gūḍham anupravishtam (गहनं अनुप्रविष्टं प्राकृतविषयविकारविज्ञानैः प्रच्छन्नम् M. गूढं = अनभिष्वक्तं ; अनुप्रविष्टं = प्रेरकतया सर्वजगदंतः प्रविष्टं) who has entered into the dark ; M. who is unmanifest and pervades (the whole universe). See I. 29.

गुहाहितं guhâhitam (गुहायां बुद्धौ स्थितं तत्र उपलभ्यमानत्वात् M. सर्वप्राणिहृदयगुहायां हितं संस्थितं, M. M. hidden in the cave ; placed in Buddhi, remaining in the hearts.

गह्वरेष्ठं gahvareṣṭham (गह्वरे विषये अनेकानर्थसंकटे तिष्ठति M. मुक्तग्रीवेस्थितं ॥ संशयगम्यत्वात् मुक्तोगह्वरोच्चेयः) M. M. who dwells in the abyss ; who stays in great difficulties and dangers ; M. who dwells in the Mukta-jivas.

पुराणं purāṇam (पुरातनं) the ancient.

अध्यात्म-योगाधिगमेन adhyâtma-yogâdhigamena (विषयेभ्यः प्रतिसं- हृत्यचेतस आत्मनि समाधानम् = अध्यात्म योगः, तस्य अधिगमः M. ध्यानयोगेन जातोऽधिगमः, तेन) by the understanding obtained from Adhyâtma-Yoga or withdrawing the mind from all objects, and fixing it in the self : M. by the knowledge obtained by Dhyâna-yoga or the yoga of meditation. M. M. by means of meditation on the self. Or अध्यात्म-योग = निदिध्यासनं

देवं devam (आत्मानं M. ऋषिदिगुणविशिष्टं) the God (the Âtman)

मत्वा *mātvā* (ज्ञात्वा वाचात्कारकृत्वा) having thought over or known or realised

धीरः *dhīrah* (बुद्धिमान्) the wise (having the qualifications of *śravaṇa*, *manana* &c.)

हर्ष-शोकौ *harsha-sokau*, joy and sorrow ; joy at the attainment of objects of desire, sorrow at their non-attainment : being fully satisfied with the bliss of divine knowledge.

जहाति *jahāti*, leaves behind.

The wise leaves behind joy and sorrow, having known the God by the yoga of concentration of self,—Him who is difficult to be seen, who pervades the universe, who is in the heart of all, who dwells in the *Muktas*, the Ancient of Days.

MANTRA. 13.

एतच्छ्रुत्वा समपरिगृह्य मर्त्यः प्रवृत्त्य धर्म्यमशुभे तमाप्य ।
स मोदते मोदनीयं हि लब्ध्वा विवृतं सदा नचिकेत-
सम्मन्ये ॥ १३ ॥

अश्वय्या—(यः) मर्त्यः एतद् श्रुत्वा संपरिगृह्य धर्म्यं प्रवृत्त्य एतं अशुभं आप्य
(तिष्ठति सः मर्त्यः) हि मोदनीयं हि लब्ध्वा भोदते । नचिकेतसं (प्रति)
सदा विवृतं मन्ये ॥

एतद् *etad* (आत्मतत्त्वं यदहं ब्रह्माणि M. ब्रह्म) this (doctrine of Self or Brahman)

श्रुत्वा *śrūtvā* (श्रुत्वा) having heard.

संपरिगृह्यः *saṃ-pari-grihyah* (आचार्यप्रसादात् सस्यनात्मभावेन परिगृह्योपादाय M. सम्यक्ज्ञात्वा जीवाद्भेदेन सुकृत्रावेक्षित-ज्ञात्वा आस्ते) fully embraced it, or known it.

Having known It as separate from Jiva, and dwelling in the Mukta jiva.

मर्त्यः martyah (मरत्यवर्ण) mortal.

प्रवृत्त pravrihya (उदात्त, पृथक्कृत्य शरीरादेः M. जीवा पृथक् कृत्य) having separated or known by discrimination. M. having separated it from the various sheaths and from the various jivas as being distinct from them.

धर्म्य or M. धर्म्य dharmyam or M. dharmam (धर्माद जपेत् धर्म्यं M. जगद्धारकं) Being M. the upholder (of worlds)

अनुं anum (सूक्ष्मं) subtle.

एतत् etam (आत्मानं) this (Atman) or M. एनं (जनकं) = God.

आप्य âpya (प्राप्य) having reached.

एष sa, he.

मोदते modate, rejoices.

मोदनीयं modaniyam (हर्षणीयं आत्मानं) what causes rejoicing i. e. the Self or God.

हि hi, because.

लब्ध्वा labdhvâ having obtained.

विवृतं vivritam (अवावृतद्वारं, अभिमुखीभूतं M. प्रकटितं) open.

सद्म sadma (ब्रह्मसद्मं नवनं M. वैकुण्ठद्वारं) the house of Brahman, M. the door of Vaikuntha Heaven.

नचिकेतसं nachiketasam, for Nachiketas.

मम्ये manye (जानामि) I know.

Having heard this (teaching of Brahma), and fully comprehending it, the mortal, who separates (It from the Jîvas)

reaches this Subtle Upholder, and rejoices because he has found the Source of all joy. I think that for Nachiketas the abode of *Brahma* is open.

MANTRA. 14.

अन्यत्र धर्मादन्यत्राधर्मादन्यत्रास्मात्कृताकृतात् । अ-
न्यत्र भूताश्च भव्याश्च यत्तत्पश्यसि तद्वद ॥ १४ ॥

अन्वयः—यत् तत् वर्णात् अन्यत्र अधर्मात् अन्यत्र, अस्मात् कृताकृतात् अन्यत्र
भूतात् च भव्याश्च अन्यत्र पश्यसि तद्वद ॥

अन्यत्र anyatra वर्णात् dharmât (शास्त्रीणात् वर्णानुष्ठानात्
वत्फलात् तत् कारकेभ्यश्च पृथगभूतं M. धर्मं अधर्मेहीनं)
other than Dharma (the performance of scrip-
tural duties, their fruits and their agents) R. End

अन्यत्र अधर्मात् anyatra adharmât, other than non-dharma. R.
Means.

अन्यत्र अस्मात् anyatra asmât (प्रणितात्) other than this (manifest)
कृताकृतात् kritâkritât (कृतं=कार्यं, अकृतं=कारणं M. कार्य-
कारणात्) effect and cause.

अन्यत्र भूतात् anyatra bhûtât (अतिक्रान्तात् कालात्, M. अतीतात्)
other than the Past.

च cha and.

अन्यथा च bhavyat cha (भविष्यतश्च तथा वर्तमानात् M.
आनागिनश्च) than the future and (the present)

यत् yat (ईदृशं वस्तु सर्वव्यापारगोचरातीतं) what (thing
which transcends all experience.)

तत् tat that.

पश्यसि pasyasi (जानासि) thou seest or knowest.

तत् tat that.

वद vada (नहं) say thou (to me).

Different from Dharma, different from Adharma, different from this *chain* of cause and effect, other than past, future, and (present time), that which thou seest, that say thou.

MANTRA. 15.

सर्वे वेदा यत्पदमात्मनन्ति तपांसि च यद्वदन्ति । यदिच्छन्तो ब्रह्मचर्यं वरन्ति तत्ते पदं सङ्ग्रहेण ब्रवीम्योमित्येतत् ॥ १५ ॥

अन्वयः—सर्वे वेदाः यत्पदं आत्मनन्ति तपांसि च यद्वदन्ति यत् इच्छन्तः ब्रह्मचर्यं वरन्ति तत्पदं ते सङ्ग्रहेण ओम् इत्येतत् ब्रवीमि ॥

सर्वे sarve, all.

वेदाः vedâh, The Vedas.

यत् yat, what (M. यस्य) whose.

पदं padam (पदनीयं, गमनीयं M. स्वरूपं) word (place, god) M. nature or real form.

आत्मनन्ति âtmananti (अविभाजेन प्रतिपादयन्ति M. पुण्यवृत्त्या बोधयन्ति) uniformly declare or demonstrate or express principally M. M. record.

तपांसि tpaânsi (M. यत्प्रीत्यर्थं तपांसि कर्माणि वेदाः वदन्ति) penances or sacrifices or for attaining which penances are taught.

सर्वाणि sarvâni, all.

च ch, and.

यत् yat, what.

वदन्ति vadanti, they say.

यत् yat, what or whose.

इच्छन्तः icchhantah (M. यत् प्रीतिम् इच्छन्तः महान्तः)

desiring. M. The great ones desiring Whose satisfaction or wishing to please Whom.

ब्रह्मचर्यम् Brahmacharyam (**गुरुकुलवासनयनं** M. **ब्रह्मगोचर**
श्रवणदिकं उर्ध्वरेतस्त्वादिव्रतं वा) the life of a religious
student living in the house of his preceptor M.
the hearing, meditating etc. in order to realise
Brahman ; or the vow of celibacy.

चरन्ति charanti (M. **अनुतिष्ठन्ति**) perform

तत् tat (**पदं**) that (word to goal)

ते te (**तुभ्यं**) to thee

पदं padam, the word, the state

संग्रहेण sangraheṇa (**संक्षेपतः** M. **संक्षेपेण**) concisely, briefly.

ब्रवीमि bravimi, I tell

ओं Om (**ओं शब्दवाच्यं ओं शब्दप्रतीकं वा** M. **ओंगीकाराद्य**
ओंकारः) It is either the sound or the thing
signified by it. M. Om I swear or solemnly
promise to tell thee.

इति iti

एतत् etat, this

The Goal or the Word which all the Vedas declare, and
for Whose sake they lay down austerities, desiring Whom
the great ones perform Brahmacharya, that Goal or the Word
I will briefly tell thee, it is Om. (M. That Goal I shall
verily tell thee : be sure of it).

MANTRA. 16.

एतद्विषयेवाक्षरम्ब्रह्म एतदेवाक्षरम्परम् । एतद्विषयेवाक्षरं
आत्वा यो यदिच्छति तस्य तत् ॥ १६ ॥

अन्वयः—एतत् हि एव अक्षरं ब्रह्म (अक्षरं) एतत् हि एव अक्षरं परं (ब्रह्म)
 एतत् हि अक्षरं साक्षाद्यो यत् (परं अक्षरं वा) इच्छति तस्य तत् (भवति =
 सिद्ध्यति) ॥

एतत् etat M. (त्वया पूष्टं) this (which thou hast asked.)

हि hi, verily (हि इत्यत्र अतः इत्यर्थे) or M. (हि यच्छी
 उभयत्रमादिष्टि द्योतकी)

एव eva, even (qualifying ब्रह्म i. e. ब्रह्मेण)

अक्षरं aksharam (M. अविनाशि) syllable M. Indestruc-
 tible M. M. Imperishable.

ब्रह्म Brahma, Brahman (Inferior Brahman)

एतत् हि एव etat hi eva, for this even.

अक्षरं aksharam (M. परमाक्षर नामकं) syllable or Indes-
 tructible.

परं param, the supreme, highest

एतद्वि एव अक्षरं etat hi eva aksharam, this verily even
 Imperishable.

ज्ञात्वा jñātvā (उपास्यब्रह्मेति M. वेदधिकारी ज्ञात्वा) having
 known.

यः yah (अधिकारी) who

यत् yat (परमपरं M. इष्टं) whatever (higher or lower)

इच्छति ichchhati, (कामयते) desires

तस्य tasya for him

तत् tat, that (takes place or is obtained).

This Indestructible is verily Brahma (as manifested). This Indestructible Om is the Highest, (Unmanifest Brahm also) having known this Indestructible One, whatever any one desires that he has.

MANTRA 17.

एतदालम्बनं, श्रेष्ठमेतदालम्बनम्परम् । एतदालम्बनं
ज्ञात्वा ब्रह्मलोके नहीयते ॥ १७ ॥

अन्वयः—एतत् आलम्बनं श्रेष्ठं, एतत् आलम्बनं परं (अपरं च) एतत्
आलम्बनं ज्ञात्वा ब्रह्मलोके (परस्मिन् अपरस्मिन् च) नहीयते ॥

एतत् etat (ब्रह्मप्राप्तिः M. स्वयायुहं) this (attainment of
Brahman or this question asked by thee.)

आलम्बनं âlambanam (M. आश्रयं) support, refuge.

श्रेष्ठं Sreshtham (प्रशस्ततमं, M. सर्वेषां सुखाश्रयं) best,
most praise-worthy, the principal (goal of all).

एतत् आलम्बनं etat âlambanam, this support.

परं param (अपरं च परापरं ब्रह्मविषयत्वात् M. परमालम्बनं =
विलम्बनाश्रयं) highest

एतत् आलम्बनं ज्ञात्वा etat âlambanam jñâtvâ, having known
this support.

ब्रह्मलोके नहीयते Brahma-loke mahiyate (परस्मिन् ब्रह्मणि
अपरस्मिन् च ब्रह्मभूतो ब्रह्मवद् उपास्यः भवति M. भगवद्
लोके पुज्यते) M. M. is magnified in the world of
Brahmâ. Becomes Brahman, merged in the
Higher Brahman, or is worshipped as a Brah-
mâ if merged in the lower Brahman. M. Is
respected or honored in the world of the Lord.
Or ब्रह्मैवलोकः = ब्रह्मलोकः, तस्मिन् नहीयते पुज्यो भवति
Brahma-loka means Brahman itself as the world.
Is honored in Brahman.

This refuge is the best, this refuge is the highest,
having known this refuge, he is hailed as "O great One,"
in Brahma-loka.

MANTRA 18.

न जायते म्रियते वा विपश्चित् कुतश्चित् बभूव कश्चित् ।
अत्रो नित्यः शाश्वतोऽयम्पुराणो न हन्यते
हन्यमाने शरीरे ॥ १८ ॥

अन्वयः—अयं विपश्चित् न जायते म्रियते वा कुतश्चित् न बभूव कश्चित् न
बभूव । अयं अत्रः नित्यः शाश्वतः पुराणः हन्यमाने शरीरे न हन्यते ॥

न na, not.

जायते jāyate (उत्पद्यते) is born.

म्रियते mriyate, dies.

वा vā, or.

विपश्चित् vipaschit (मेधावी M. ज्ञानी) the wise, the know-
ing.

न na, not.

अयं ayam (आत्मा M. भगवान्) this (Atma) or Lord.

कुतश्चित् kutaschit (नायनात्मा कुतश्चित् कारणात्तराद् बभूव
M. अयं भगवान् कुतश्चिदपि न जायते) from any
where (this self does not come out from any
other cause) or this Lord is not born from any
where, nor does it die, as the Lord is without
birth and death, so those who know the Lord,
transcend birth and death.

न बभूव कश्चित् na, babhūva kascit (स्वस्मात् च आत्मनः न बभूव
कश्चित् अर्थात्तरभूतः M. स्वरूपतो जन्माद्यभावात् च न
उत्पन्नमृत्तौ चानिनः इति भावेन हेतोर् विद्विनिरासायतद्
दाधयितुंस्वरूपेण जननबंधवेत्यायामपि नास्ति किमतमुक्तौ इति
आह “न बभूव &c.”) nothing sprang from it.
From the Self nothing different from it came

into existence. M. Essentially there is no birth and death, the wise have no such birth and death : but even while in bondage there is no birth for It.

अजः *ajah*, unborn (essentially, though appearing to be born)

निरयः *nityah*, eternal, perpetual.

अमरतः *sâsvatah* (अमर विवर्जितः M. अविकारः) eternal, everlasting, without change or decrease.

अयं *ayam*, this (M. जीवः *jiva*)

पुराणः *purâṇah* (पुराणं नव इवेति M. पुराणं = पुरादेव, अकृति गच्छति) M. M. Ancient. S. Though old yet ever new. M. That which *enters* (*anāti*) into *bodies* (*pura*) i. e. embodied.

न *na*, not.

हन्यते *hanyate* (हिंस्यते) is killed or injured.

हन्यमाने *hanyamāne*, being killed.

अरीरे *sarīre*, the body (Locative Absolute) or .

अपि देहे *api dehe*, even the body.

He is not born, nor doth he die ; nor having been, ceaseth he any more to be ; unborn, perpetual, eternal, and ancient, he is not slain when the body is slaughtered.

MANTRA 19.

इहमा चेन्मन्यते हस्तुश्च हतश्चेन्मन्यते हतम् ।

उभीतो न विजानीतो नायश्च हन्ति न हन्यते ॥ १९ ॥

अन्वयः—इहमा इहम् मन्यते चेत् हतः इहम् मन्यते चेत् (तर्हि) सो उभी न विजानीतः अयं न हन्ति न हन्यते ॥

हन्ता hantâ, the killer. (M. The jîva is essentially unborn &c. How then one gets the idea that he is the killer or the killed? This idea is merely a delusion as shown in this verse).

चेत् chet (यदि) if.

मन्यते manyate (चिन्तयति) thinks, or meditates.

हन्तुं hantum (हनिष्यामि एनं इति) to kill (If he thinks " I will kill him the Atman ") or M. जीव स्वभावं हन्तुं to kill the essential nature of jîva.

हतः hatah, the killed or injured.

चेत् chet, if.

मन्यते manyate, thinks.

हतं hatam (आत्मानं हतोऽहं) killed (i. e.) I am killed, my Atma is killed or injured.

उभौ ubhau, both.

तौ tau, they.

न विजानीतः na vijânîtaḥ, do not know or understand (their true self or Jîva)

न अयं na ayam, neither this.

हन्ति hanti, kills.

न हन्यते na hanyate, nor is killed.

If the slayer thinks to slay, if the slain thinks himself to be slain, they both do not understand (its nature), for this one neither slays nor is slain.

MANTRA. 20.

अणोरणीयान्महतो महीयान्

आत्मास्य जन्तोर्निहितो गुहायाम् ।

तमक्रतुः पश्यति वीतशोको

धातुः प्रसादान्महिमानमात्मनः ॥ २० ॥

अन्वयः—अस्य जन्तोः गुहायां निहितः आत्मा अक्षोरक्षीयात् महतः महीयात्
अक्रतुः चातु प्रसादात् तं आत्मनः नदिमानं (यदा) पश्यति (तदा) वीतशोकः
(भवति) ॥

- अक्षोः anoh (सूक्ष्मात्) than an atom.
 अक्षीयात् aniyân (अक्षुत्तरः) more subtle.
 महतः mahatah (महत् परिमाणत्) than the great.
 महीयात् mahîyân (महत्तरः) greater.
 आत्मा Âtmâ, the Self.
 अस्य asya, of this.
 जन्तोः jantoh (प्राणिजातस्य M. जीवस्य) of the creature,
 of the jîva.
 निहितः nihitah (आत्मभूतः, स्थितः M. निवृत्तं स्थितः)
 placed ; remained as self ; entirely placed M. M.
 hidden.
 गुहायां guhâyâm (हृदये M. हृदि) in the cavity, in the
 heart.
 तम् tam (आत्मानं) Him (the self)
 अक्रतुः akratuh (अक्रान्तः M. अकारवाच्य विष्णु विक्षपक क्रतु
 शब्दित निवृत्तवात्) free from desire M. Believer
 (kratu) in Vishnu (अ).
 पश्यति pasyati M. (वाचात् विजानाति अयम् अहमस्मि ज्ञानद्वारा
 वाचात् करोति) sees, realises in meditation, or
 realises I am that.
 वीतशोकः vîta sokah, free from grief or sorrow.
 चातुः dhâtuḥ (मनोदीनि करणानि चातवः शरीरस्य प्रारब्धात् M.
 हरेः) of the senses (like Manas &c.), M. of the
 Hari or Creator. Sankara reads dhâtu prasada
 as a compound word. Madhva reads it as
 dhâtuḥ genitive singular of dhâtri.

- प्रसादात् prasādât, by the grace, or by the tranquility.
 महिमानं mahimānam (M. महान्तं, महागुण परिमाणं) the
 greatness (the great qualities).
 आत्मनः ātmanah M. (स्वस्मात्) of the self. M. from
 himself, as compared to himself.

More subtle than the subtle, greater than the great, the Atman of this Jīva is placed in the cavity: he who is free from desires and beyond grief, beholds by the tranquility of his senses *that* majesty of the soul.

MANTRA. 21.

आसीनो दूरं व्रजति शयानो याति सठर्वतः ।

कस्तस्मदामदन्देवं सदन्यो ज्ञातुमर्हति ॥ २१ ॥

अन्वयः—(कः) आसीनः दूरं व्रजति शयानः सर्वतः याति तं मदामदं देवं
 नत् अन्यः कः ज्ञातुं अर्हति ॥

- आसीनः āsinaḥ (अवस्थितः, अवलङ्गः इव सन्) siting still.
 दूरं dūram, far.
 व्रजति vrajati, he walks.
 शयानः sayānaḥ, lying down.
 याति yāti, he goes.
 सर्वतः sarvataḥ, every where.
 कः kaḥ, who.
 तं tam, That.
 मदामदं madāmadam (समदोऽनन्दश्च, सदयोऽदर्यश्च M. भवमानन्दश्च
 सुखं असुखं ततोभवति इति मदामदं सुखादुल्लेखं) M. M.
 who rejoices and rejoices not. M. Who is the
 cause of rejoicing and grief.
 देवं devam, the shining one, the god.

नत् अन्यः mat anyah, Another than my self.

ज्ञातुं jñātum, to know.

अर्हति arhati, is able, or is worthy.

Unmoving it goes afar, resting it moves everywhere who other than my Self is able to know that shining One, the dispenser of pleasure and pain.

MANTRA. 22.

अशरीरं शरीरेष्वनवस्थेष्ववस्थितम् ।

महान्तं विभुमात्मानं सत्त्वा धीरो न शोचति ॥ २२ ॥

अन्वयः—धीरः अनवस्थेषु शरीरेषु अशरीरं अवस्थितं महान्तं विभुं आत्मानं पश्यन् न शोचति ॥

अशरीरं asarīram (स्वेन रूपेण आकाशरूप आत्मा तं) bodiless.

शरीरेषु sarīreshu (देवपितृनपुण्यादि शरीरेषु M. प्राणिदेहेषु) in the bodies (physical, astral and devachanic.)

अनवस्थेषु anavastheshu (अवस्थिति रहितेषु, अनित्येषु M. नश्वरेषु प्राणिदेहेषु अशरीरं तदशरीरनिमित्तकविकासरहिततया अवस्थितं) in not permanent, among the changing M. In the transient bodies of living creatures, that bodiless one exists, free from the changes that are inherent in bodies. According to Madhva, this word qualifies शरीरेषु.

अवस्थितं avasthitam (नित्यं, अविच्छिन्नं) eternal, unchanging. M. existing, or staying in.

महान्तं mahāntam (M. देवकाशगुह्यतः महान्तं) great (in regard to Time, space and qualities)

विभुं vibhum (व्यापिनं M. वनयै) all pervading M. all powerful.

आत्मानं ātmānam M. (स्वामिनं आत्मा ग्रहणं स्वतःजन्यत्वं प्रदर्शनाच्च) the self M. the Master, the Lord.

जत्वा matvā (ज्ञायत् ज्ञात् इति) having known (It as "I am this")

धीरः dhīrah (धीमान्) the wise.

न na, not.

शोचति sochati, grieves, M. मुक्तो भवति, He becomes liberated.

The wise, having known that Self as resting unembodied in these changing bodies, as great and all-pervading, becomes fully liberated.

MANTRA. 23.

नायमात्मा प्रवचनेन लभ्यो न मेधया न बहुना श्रुतेन ।
यमेवैष वृणुते तेन लभ्यस्तस्यैष आत्मा विवृणुते तनून्
स्वाम् ॥ २३ ॥

अन्वयः—अयं आत्मा प्रवचनेन न लभ्यः । मेधया (न लभ्यः) बहुना श्रुतेन (न लभ्यः) एषः यमेव (स्वात्मानं) वृणुते तेन लभ्यः तस्य एषः आत्मा स्वाम् तन् विवृणुते ॥

न अयं आत्मा na ayam ātmā, not this self, or This self is not.

प्रवचनेन pravachanena (अनेकवेदस्वीकरणेन M. व्याख्यानेन) studying many Vedas or sciences M. by commentaries, lectures.

लभ्यः labhyaḥ (ज्ञेयः M. दर्शनीयः) obtained, known, seen.

न मेधया na medhayā (ग्रन्थार्थधारणशक्त्या M. स्वकीयप्रज्ञाबलेन) nor by understanding, by the power of quickly

apprehending the sense of books. M. by the power of one's own intelligence.

न na, not.

बहुना bahunâ, by much.

श्रुतेन srutena (श्रवणेन) by hearing or learning.

यम् yam (यनेन स्वात्मानं) whom.

एव eva, even.

एष esha साधकः M. (भगवाद्) this (seeker of self or M. God)

व्रुते vrinute (प्रार्थयते M. स्वीकरोति यस्यै प्रसीदति इति वाचद्) prays to, M: accepts or elects. i. e. on whom He shows His grace : with whom He is pleased.

तेन tena (तेनैवात्मना धरित्रा स्वयमात्मा लब्धः ज्ञायते एवम्) by him.

लब्धः labhyaḥ (ज्ञायते, M. दर्शनीयः) (is) obtainable, knowable, visible.

तस्य tasya, of him or by him (आत्मकानस्य who desires Self alone or M. who is the object of Divine grace प्रसाद विवक्ष्य)

एष esha, this.

आत्मना âtmâ, the Self.

विवृणुते vi-vrinute (प्रकाशयति M. दर्शयति) reveals, shows.

तन् tanûm body.

स्वां svâm, (स्वकीयां स्व यायात्म्यम्) own (Its true nature,) M. The direct knowledge can be obtained through the grace of God alone.

This Atma is not to be obtained by many explanations, nor by the Intellect, nor by much learning. It can be

obtained by the Soul by whom it is desired. His soul reveals its own truth. (Madhwa's reading is:—whom alone this Atma selects, by him is it obtained: for him this Atma reveals its own nature)

MANTRA. 24.

नाविरतो दुश्चरितान्नाशान्तो नासमाहितः ।

नाशान्तमानसो वापि प्रज्ञानेनैवमाप्नुयात् ॥ २४ ॥

अन्वयः—दुश्चरितात् अविरतः इमं न आप्नुयात् अशान्तः (इमं) न (आप्नुयात्) असमाहितः (इमं) न (आप्नुयात्) अशान्त मानसैः वा अपि (इमं) न (आप्नुयात्) (किन्तु उक्त विलम्बः) प्रज्ञानेन इमं आप्नुयात् ॥

M. If He is visible by His grace only, what is the use of Vairāgya &c. ? To this the Shruti replies that jñāna is necessary in order to get that grace.

न na, not.

अविरतः a-vi-ratah, (अनुपरतः M. अनिवृत्तः) ceased to be attached, not turned away.

दुश्चरितात् duscharitāt (प्रतिषिद्धात् श्रुतिस्मृति-अविहितात् पाप-कर्मणः) from evil-conduct, from sinful works prohibited by the Vedas and Dharma sastra. M. M. wickedness. Who has not controlled his conduct, not learned इमः ॥

न na, not.

अशान्तः asāntah, (अनुपरतः M. अवका-जनन-ध्यानेः मनवाद्-निष्ठा-रहितः) not tranquil (who has not controlled his mind). M. who is devoid of devotion to the Lord and does not practise study, meditation and contemplation, who has not इमः ॥

न na, not.

असमाहितः a-samāhitah (अनेकाग्रमनाः, विविहृषितः M. अवाकस्तु
तथा चानदीनः) not concentrated, not-one-pointed-mind ; mind-dispersed. M. who is devoid of the true knowledge of things. Who does not possess the attribute of समाधानः ॥

न na, not.

अज्ञान-मानसः a śānta-mānasah (व्यापृतचित्तः M. विषय नीले मलं
बुद्धिहीनः, विषय संपटः) not-tranquil-mind, M. who being immersed in the enjoyment of sense objects, is devoid of right understanding.

वा अपि vā api, or also.

प्रज्ञानेन prajñānena (ब्रह्म विद्याज्ञेन M. प्रधानद्वारा) by knowledge. S. by Brahma-knowledge.

एनं enam (प्रकृतं आत्मानं M. भगवंतं तत्प्रसादं) this (Self or M. God and His grace)

आप्नुयाद् āpnuyāt, he obtains.

Whosoever has not ceased from wicked ways : is not controlled (in his senses), not concentrated (in his intellect), and is not controlled (in mind) does not obtain this Atma ; (not) even by knowledge.

Another reading is.—

He who has ceased from evil deeds and is controlled (in senses), concentrated (in intellect) and controlled (in mind) obtains this Atma through the knowledge (of Brahma.)

MANTRA. 25.

यस्य ब्रह्म च क्षत्रञ्च उभे भवत ओदनः ।

सुत्युर्यस्योपसेचनं क इत्या वेद यत्र सः ॥ २५ ॥

अन्वयः — यस्य ब्रह्म च क्षत्रं च उभे ओदनः भवतः यस्य मृत्युः उपसेचनं चः
यत्र (वर्तते) इत्याहः वेदः ॥

यस्य *yasya* S. आत्मनः (M. भगवतः) of whom or whose (the Self or God)

ब्रह्म *Brahma* (ब्राह्मणस्य जात्याक्रान्तं वस्तु) the Brâhmana (caste)

च *cha*, and.

क्षत्रं *kshatram* (क्षत्रियस्य जात्याक्रान्तं च) the Kshatriya

च *cha*, and (इतरेतर समुच्चये च यद्यौ उभे ब्रह्मक्षत्रे S. सर्वधर्मविधारके अपि, सर्वज्ञानभूते)

उभे *ubhe*, both.

भवतः *bhavatah* (स्वाताम्) are.

ओदनः *odanah* (अशनं M. अन्नं) food.

मृत्युः *mrityuh* (प्राणिनां नाशकः) death.

यस्य *yasya*, whose.

उप सेचनं *upa-sechanam* (ओदनस्याशनत्वेऽप्यवर्षाः M. अक्षमान-
त्वे सति अन्नादनसाधनं अवर्षणरूपं) over-sprinkling.

कः *kah*, who.

इत्या *itthâ* (इत्थं एवं यथोक्तसाधनयानिच M. इत्थं एवं
प्रकारेण तदितिशेषः) thus.

वेदः *veda* (विजानाति) knows.

यत्र *yatra* (यत्र तिष्ठति) where.

स *sa* (आत्मा M. एवं जगत् संहर्तृगुणको महाबलः) He
(the Atma or the great Destroyer of the universe)

Who thus can know where that (Self) dwells, of whom the Brâhmana and Kshatriya both are as food, and I, Death, am but a sprinkling over it.

अथ प्रथमाध्याये त्रितीया वल्ली ।

MANTRA 1.

श्रुतं पिबन्तौ सुकृतस्य लोके

गुहाम्प्रविष्टौ परमे परार्द्धे ।

ज्ञायातपौ ब्रह्मविदा वदन्ति

पञ्चाग्नयो ये च त्रिणाचिकेताः ॥ १ ॥

अन्वयः—ये ब्रह्मविदः पञ्चाग्नयः तृणाचिकेताः च (ते) परमे परार्द्धे लोके
गुहां प्रविष्टौ सुकृतस्य श्रुतं पिबन्तौ ज्ञायातपौ वदन्ति ॥

श्रुतं ritam (कर्म, कर्मफलं भावित्वा कर्मफलं M. सुकृतफलं)
Truth, the fruit (of work) M. the fruit of good
work.

पिबन्तौ pibantau M. (भुञ्जानौ) both drinkers (S. The
word is in the dual number, but should be
construed as singular. The real “ drinker ” is
jīva only, not Ishwara. S. The two particular
“ forms ” or aspects of Vishnu, called Atmā and
Antarātmā.)

सुकृतस्य sukritasya, (स्वयंकृतस्य कर्मणः श्रुतं M. सुकृतस्य लोके =
पुण्यसंबन्धिनिलोके पुण्यनिर्मित शरीरे हृदयगुहायां) of one's
acts, of good deeds. S. to be construed with
ritam. Sukritasya ritam = fruit of good deeds or
of one's own deeds. M. To be construed with
“ loke ”. Sukritasya loke = in the world of the
doer of good deed, in the body formed from the
merits of good deed, in the cavity of the heart.

लोके loke (अस्मिन् शरीरे) in the world (in this body)

गुहां guhām (गुहायां बुद्धौ) in the cavity (Buddhi).

प्रविष्टो praviṣṭau, entered.

परमे paramē (बाह्यपुरुषाकाशसंस्थानाधिपता परमम् M. सर्वजीवोत्तमे) in the highest (as compared with the external ether) M. in the best of all Jīvas.

परार्धे or ध्ये parārdhe or dhye (परस्मै ब्रह्मलोऽर्थं स्थानं; तस्मिन् हि परस्मै ब्रह्मोपलभ्यते; हार्दिकाद्ये M. परं ज्ञेयमन्तर्परेभ्य इति वा, आसनन्तात् शब्दे अग्निवृद्धे ज्ञानादिपूज्ये मुख्यवाची) the abode of the Supreme (Brahman) i.e. the ether of the heart. M. In the most excellent, exalted, in the Principal Vāyu M. M. Summit.

चायातपो chhâyâtapau (M. चायु- अचापयोः, सुखदुःखयो) like shadow and light. M. good and bad, giving pleasure and pain. S. one transmigrating, the other free from it.

ब्रह्मविदः Brahma-vidah (M. ब्रह्मज्ञानिनः) the knowers of Brahman.

वदन्ति vadanti (वदयन्ति) say.

पंचाग्नयः panchâgnayah (पुरस्थाः M. देववस-पितृवस-भूतवस-मनुष्यवस-ब्रह्मवस रूपं पंच गृहायज्ञवंतः or द्यु-पञ्चन्य पृथिवी पुं ली रूप पंचाग्नि विद्या निष्ठाया) the house-holder. M. the keepers of five fires—i.e. performers of Deva, Pitri, Bhuta-Manushya and Brahma-Sacrifices. Or who tend the five fires of Chhândogya Upanishad T. S. Those who control their five fires or senses or Gârhapatya, Dakshinâgni, Ahavaniya, Sabhya Avasathya.

ये ye, who.

च cha, and.

त्रिनाचिकेताः tri-nâchiketâh (त्रिः कृत्यो नाचिकेतोऽग्निहिता येः ते

M. त्रिवार कृतनाधिकेताग्रयः) who perform the triple nachiketa fire sacrifice.

There are two souls (the Higher and the Lower self) both nourished by truth, existing in the world of their own deeds (in their self-made environment), having both entered into the cavity, the highest place of the Supreme. *Them* the knowers of Brahma as *also* the performers of the five fold fires *and* the triple nachiketa sacrifice, declare *to be as light and its reflection.*

MANTRA. 2.

यः सेतुरीजानानामक्षरम्ब्रह्म यत्परम् ।

अभयं तितीर्थताम्पारं नाधिकेताग्रं शकेनहि ॥ २ ॥

अर्थः—यः ई जानानां सेतुः (तं) नाधिकेताग्रं अभयं पारं तितीर्थतां यत्परम् अक्षरं ब्रह्म (तत्) शकेनहि (चातुं)

यः yah, who.

सेतुः setuh (सेतुरिव M. नादा) bridge, M. boundary, limit.

ईजानानां ijānānām (यजानानां कर्त्रिणां दुःखसंतरयत्वात्) of the sacrificers (M. This word is formed from the root यज्, to sacrifice', with the affix जानच् causing the change of य into ई । विष्णु वाजिनं of the performers of karma ; M. the worshippers (of Vishnu).

अक्षरं aksharam (अक्षराण्यं) Imperishable, indestructible.

ब्रह्म Brahma, the Brahman.

यत् yat or तत् tat, which or that.

परं param (परमात्म्यं M. उत्तमं) the highest (refuge), the best, Supreme.)

अभयं abhayam (अयमुत्तमं M. अभयं पारं=अभयपदं तीरं) the free from fear, or fearless; M. the shore which gives security from fear.

तितीर्षतां titīrshatām (तर्तुन् दृष्टतां ब्रह्मविदां M. संसारार्कं तर्तुमिच्छतां) who wish to cross (the ocean of Samsāra, births and deaths)

पारं pāram (तीरं) shore.

नाचिकेतं nāchiketam (नाचिकेतोऽग्निः, तं ज्ञातुं चेत्तुं च । M. नाचिकेतसं प्रति जायते वक्तुं) the Nāchiketa fire M. to Nachiketa. *ie.* according to S. may we be able to know and collect the Nāchiketa fire. And according to M. "we may be able to tell or teach Nachiketa".

सक्रेमहि or शक्रेमहि sakremahi or sake-ma si (शक्रुवन्तः M. शक्रुः)

The षप् declension is a Vaidic irregularity. The affix षि is added by Pāṇini VII. I. 46,) may we be able. The higher and the lower Brahmans are respectively the refuge of the karma-kāṇḍins and Brahma-vidas.

May we be able to know both the nachiketas fire and that One who is the aim of all worshippers, the imperishable Brahma, the place where no fear is, for those who wish to cross Samsara.

MANTRA 3.

आत्मानं रयिं विद्धि शरीरं रयमेव तु ।

बुद्धिन्तु सारथिं विद्धि मनः प्रग्रहमेव च ॥ ३ ॥

अथवाचः—आत्मानं रथिनं विद्धि शरीरं तु रथं एव (विद्धि) बुद्धिं तु
 चारयिं विद्धि मनः एव च प्रग्रहं (विद्धि) ॥

आत्मानं ātmānam (अतपं संचारिणं M. शरीरांतर्वापिनं जीवनेव)
 the Self (the individual transmigrating evol-
 ving, rita-drinking Ego). M. the jīva (perva-
 ding throughout the body).

रथिनं rathinan (रथस्वानिनं) the seated in the chariot
 or the lord of the chariot.

विद्धि viddhi (जानीहि) know thou.

शरीरं sarīram, the body.

रथं ratham, the chariot.

एव eva, even.

तु tu, verily.

बुद्धिं buddhim. (अथवाचयकचचां) the Buddhi; the
 Pure Reason, the power of determining.

तु tu, verily.

चारयिं sāratham, the driver or charioteer.

विद्धि viddhi, know thou.

मनः manah, the Manas, the mind.

प्रग्रहं pragraham (रथनां) the reins.

एव eva, even.

च cha, and.

Know thou the Atma as seated in the chariot, the body
 even as the car; Buddhi is the driver and Manas as the
 reins.

MANTRA 4.

इन्द्रियाणि हयानाहुर्विषयांस्तेषु गोचरान् ।

आत्मेन्द्रियमनोयुक्तं भोक्तेत्याहुर्मनीषिणः ॥ ४ ॥

अन्वयः—मनीषिणः इन्द्रियाणि हयान् आहुः तेषु गोचरान् विचयान्
(आहुः) आत्मैन्द्रिय मनोयुक्तं (आत्मानं) भोक्ता इति आहुः ॥

इन्द्रियाणि indriyāṇi (चक्षुरादीनि) the senses (like eye, ear &c.) The astral body or the body of sensation.

हयान् hayān (अश्वान्) horses.

आहुः āhuh (प्राचः) say (the wise).

विचयान् vishayān (रूपादीन् M. शब्दादीन्) the objects (of senses).

तेषु teshu (इन्द्रियेषु M. तेषां) their.

गोचरान् gocharān (मार्गान् M. अश्वसंचारानुकूलदेशान्) the roads M. the places on which horses can run. The race-course.

आत्म-इन्द्रिय-मनो-युक्तं 'Ātma indriya mano yuktam.
(मरीचेन्द्रियमनोभिः सहितं संयुक्तं M. आत्मानं इन्द्रियमनोभिः युक्तं) body-senses-mind-joined. M. The Ātmā in union with senses and mind (astral and mental, is called 'bhokta or enjoyer).

भोक्ता bhoktā (संसारी M. सुखदुःखानुभवकृत् उच्चस्थनीचस्थ-भावं) the enjoyer, the transmigrating ego, the experiencer of pleasure and pain, high and low states.

इति iti, thus.

आहुः āhuh, say.

मनीषिणः manīṣināḥ (विवेकिनः M. ज्ञानिनः) the wise.

They say the senses are the horses and the objects their roads; the wise say that the experiencer is the Ātmā joined with sense and mind.

MANTRA. 5.

यस्त्वविज्ञानवान् भवत्ययुक्तेन मनसा सदा ।

तस्येन्द्रियावस्थानि दुष्टाश्वा इव सारथेः ॥ ५ ॥

अन्वयः—यः (सारथिः) तु अविज्ञानवान् भवति अयुक्तेन मनसा सदा (युक्तोभवति) तस्य सारथेः दुष्टाश्वा इव इन्द्रियाणि अवस्थानि (भवन्ति) ॥

यः yah, who (the Buddhi charioteer)

तु tu, but

अविज्ञानवान् avijnânavân, (अनिपुणः M. विवेकहीनः) without wisdom, not dexterous, without discrimination.

भवति bhavati, is.

अयुक्तेन ayuktena, (अग्रयुहीतेन, अवनाहितेन M. अनियुहीतेन) unjoined; without reins, without balance (of mind), without concentration (of mind)

मनसा manasâ, (मयइस्थानीयेन) with the mind.

सदा sadâ, always.

तस्य tasya, his (i. e. of such a Buddhi charioteer)

इन्द्रियाणि indriyâni, the senses (i. e. the horses)

अवस्थानि avasyâni, (अगम्यानि-अनिवारणीयानि) unmanageable, un-controllable.

दुष्टाश्वाः dushtâ-svâh (अदाम्ताश्वाः) vicious horses, unbroken or untamed horses.

इव iva, like.

सारथेः sâratheh, of the charioteer.

But he who is without discrimination, and Manas without harmony, his senses are always uncontrolled, like to unbroken horses of a driver.

MANTRA. 6.

यस्तु विज्ञानवान् भवति युक्तेन मनसा सदा ।

तस्येन्द्रियाणि वक्ष्यानि सदश्वा इव सारथेः ॥ ६ ॥

अन्वयः—यः (सारथिः) तु विज्ञानवान् भवति युक्तेन मनसा सदा (युक्तः भवति) तस्य सारथेः सदश्वा इव इन्द्रियाणि वक्ष्यानि (भवन्ति)

यः yah, who.

तु tu, but.

विज्ञानवान् vijñānavān, having understanding, whose mind-rein is firmly held.

भवति bhavati, is.

युक्तेन yaktēna, joined, balanced, harmonised.

मनसा manasa, with the mind.

सदा sada, always.

तस्य tasya, his.

इन्द्रियाणि indriyāṇi, the senses.

वक्ष्यानि vasyani, manageable, under control.

सदश्वाः sadasvāḥ, good horses.

इव iva, like.

सारथेः sâratheḥ, of the charioteer.

But he who discriminates, *has* Manas always harmonised, his senses are controlled, like good horses of the driver.

MANTRA 7.

यस्तु विज्ञानवान् भवत्यमनस्कः सदाऽशुचिः ।

न स तत्पदमाप्नोति संसारज्वाधिगच्छति ॥ ७ ॥

अन्वयः—यः (रथी) तु अविज्ञानवान् अमनस्कः सदा अशुचिः भवति सः तत्पदं न आप्नोति संसारं च अधिगच्छति ॥

यः yah, who.

तु tu. but

अविज्ञानवान् avijnânnavân M. (विवेकाख्यबुद्धिरूपधारविहीनः) who has no understanding. M. who has not Buddhi as charioteer.

भवति bhavati, is.

अमनस्कः amanaskah (अग्रगृहीतमनस्कः M. अवशीकृतमनस्कः) unmindful, who has not controlled the mind.

सदा sadâ, always.

अशुचिः asuchih, (विषयसम्पटत्वात्) impure (being immersed in sensual gratifications,)

न na, not.

स sa, he (the charioteer.)

तत् पदं tat padam (पुर्वोक्तं अक्षरं यत् परं पदं M. सर्वे वेदा इत्युक्तं ब्रह्मत्वरूपं) that place, (that above-mentioned Imperishable highest Brahman). M. The Padam referred to in II. 15. That goal.

आप्नोति âpnoti, reaches.

संचारं samsâram, the transmigratory circle, the round of births, the current of births and deaths.

च cha, and.

अधिगच्छति adhi-gachchhati, goes over or enters.

He who is without discrimination, and Manas uncontrolled, being always impure, never reaches that Place, but returns again to Samsara.

MANTRA. 8.

यस्तु विज्ञानवान् भवति समनस्कः सदा शुचिः ।

स तु तत्पदमाप्नोति यस्माद्भयो न जायते ॥ ८ ॥

अन्वयः—यः (रथी) तु विज्ञानवान् समनस्कः सदा शुचिः भवति स तु यस्मात् भूयो न जायते तत्पदं आप्नोति ॥

यः yah, who.

तु tu, however.

विज्ञानवान् vijnânavân, of understanding.

भवति bhavati, is.

समनस्कः samanaskah, (युक्तमनाः M. वशीकृतमनस्कः) balanced mind, of controlled mind.

सदा sadâ, always.

शुचिः suchih, pure.

स sa, he.

तु tu, verily.

तत् पदं tat padam, that place or goal.

यस्मात् yasmât, from which (having fallen down).

भूयः bhûyah, (पुनः) again.

न na, not.

जायते jâyate (संसारे) is born (in the world).

But he who discriminates, with manas always harmonised and (senses) pure, verily he (reaches) that place from which he is not born again.

MANTRA 9.

विज्ञानसारथिर्यस्तु मनः प्रग्रहवान्नरः ।

सोऽध्वनः पारमाप्नोति तद्विष्णोः परमम्पदम् ॥ ९ ॥

अन्वयः—यः नरः तु विज्ञान सारथिः मनः प्रग्रहवान् (भवति) सः अध्वनः पारं विष्णोः तत्परमं पदं आप्नोति ॥

विज्ञान-सारथिः vijnâna-sârathi (विवेक बुद्धि सारथिः M. वशीकृत द्विवाक्) who has understanding for charioteer
Lit. Intelligence-driver.

यः yah, who.

तु tu, but.

यनः मग्नहवांश्च manah pragrahavân (मग्नह्वीतमनाः) M. M. who holds the reins of the mind अनहितचित्तः balanced mind.

नरः narah, man.

सः sah, he.

आध्वनः adhvanah (संसारगतेः M. संसारपदव्याः) of the road or journey (of the rounds.)

पारं pāram (परमेष्ठाधिगम्यं, लुप्यते सर्वसंसारवन्धनैः M. तोरंशुतं) the end, the shore.

आप्नोति āpnoti, he reaches.

तद् विश्वोः tad vishnoh, (व्यापनशीलस्य ब्रह्मस्य परमात्मनः वातु देवात्मस्य) of that Vishnu (the all pervading Brahman, the Supreme Self, called Vāsudeva.)

परमं पदं paramam padam (प्रकृतं स्वयं M. स्वरूपं) the highest place M. the same form as that of Vishnu.

But the man who has Vijnāna for his charioeter, and holds the reins of Manas, he reaches the end of the road, that highest place of Vishnu.

MANTRA. 10.

इन्द्रियेभ्यः परा स्यर्था अर्थेभ्यश्च परं मनः ।

मनसस्तु परा बुद्धिर्बुद्धेरात्मा सहान् परः ॥ १० ॥

अवयवः—स्यर्थाः हि इन्द्रियेभ्यः पराः मनस्य अर्थेभ्यः पराः । बुद्धिस्तु मनसः

परा सहान् आत्मा बुद्धेः परः (लुप्यते) ॥

इन्द्रियेभ्यः indriyebhyaḥ, than the senses. M. According to Madhva the present verse refers to the various divinities presiding over the karmendriyas and jñanendriyas, as shown below.

<i>Indriyas</i>	<i>Presiding Divinities</i>	<i>Arthas or objects</i>
Srotra	Soma	Sanparni { Sabda
Tvach	Kubera	
Chakshuh	Surya	
Rasana	Varuna	Varuni { Sparsa
Gharṇa	Asvinau	
Vach	Agni	
Pani	Indra	Parvati { Rūpa
Pada	Jayanta	
Payu	Yama	
Upastha	Dakṣha	Gandha

The three Devis—Sanparni, Vâruni and Parvati—preside over arthas ; Sanparni on Sabda and Sparsa ; Vâruni on Rupa and Rasa, and Parvati on Gandha only.

परः parâḥ (दूरतः M. उत्तमः) higher, subtler, M. superior. M. That is, the three Divinities presiding over arthas are of superior hierarchy to those concerned with the Indriyas.

हि hi, verily.

अर्थः arthâḥ, the objects. M. the three divinities presiding over the objects.

अर्थेभ्यः arthebhyaḥ, than the objects M. Than the three devis.

च cha, and.

परं param, superior.

मनः manah, the Manas. M. The divinities presiding over the Manas, viz. Rudra, Vindra (?) and Seshā.

मनसः manasah, than the Manas. M. Than the presiding Devas of Manas.

तु tu,

परा parā, superior.

बुद्धिः buddhih, the Buddhi M. The goddess Saraswati presiding over Buddhi.

बुद्धेः buddheh, than the Buddhi.

आत्मा महत् ātmā mahān (सर्वप्राणिबुद्धीनां प्रत्यगात्मव्य भूतत्वाद् आत्मा, महत् सर्वमहत्त्वाद् अव्यक्ताद् यत् प्रथमं जातं हिरण्यगर्भं तत्त्वं बोधाबोधात्मकं महानात्मा ॥ M. महत् ब्रह्माभिमानी आत्मा विरिंचः) the great Self S. The Hiranyagarbha. M. The Virincha presiding over Mahat Tattva.

परः parah, superior.

Higher than sensations are perceptions, higher than perceptions is Manas, Higher than Manas is Buddhi, higher than Buddhi, is the Mahat Atma.

MANTRA. 11.

महतः परमठयक्तमठयक्तात् पुरुषः परः ।

पुरुषात् परम् किञ्चित्सा काष्ठा सा परा गतिः ॥ ११ ॥

अन्वयः—अव्यक्तं महतः परत् पुरुषात् अव्यक्तः परः । पुरुषात् परं किञ्चित् न उच्यते वा काष्ठा सा परागतिः ॥

महतः mahatah, than the Mahat. M. Than the four faced Brahmā or Virincha.

- परम् param, superior, subtler.
- अव्यक्तं avyaktam, (सर्वस्य जगती बीजभूतं अव्याकृतनामरूपसहस्रं
M. प्रकृति अभिनानिनीश्रीः) the undeveloped. S.
The seed of the whole kosmos, unmanifest by
name or form, the collection of all forces, effects
and causes, variously called Avyakta, Avyakrita,
Akasha &c., mixed up with and inherent in
the Supreme Self like the web and warp;
the power latent in the acorn that gives rise
to the oak of the universe. M. The Goddess
Sri presiding over Prakriti.
- अव्यक्तात् avyaktât, than the Avyakta, M. Than the Sri
Tattva.
- पुरुषः purushah, the Person, the Purusha, (सर्वप्रसूरात्
M. पुरुषत्वहेतुना पुरुषनामा विष्णुः) M. The Vishnu
(because he pervades all.)
- परः parah, Superior, subtler.
- पुरुषात् purushat, than the Purusha.
- न na, not.
- परं param, superior, subtler.
- किञ्चित् kinchit, anything.
- सा sâ, he (Feminine pronoun because of the subse-
quent feminine noun kâshthâ).
- काष्ठा kâshthâ (निष्ठा पर्यवसानं M. अवधिः, देवतातारुण्य
विशालभूमिः) the end, the limit, the goal. The
Head of the hierarchies.
- सा sâ, he (lit She.)
- परा parâ, Supreme, the Great, the best.

गतिः *gatih* (गन्तृणां सर्वगतिततां संताप्तिं परा प्रकृत्यागतिः
M. परम प्राप्यः) path ; the object of attainment.

The *Avyakta* is higher than *Mahat*, the *Purusha* is higher than *Avyakta*. There is nothing higher than *Purusha*. She the end, she the supreme goal.

MANTRA. 12.

एष सर्वेषु भूतेषु गुडोत्तमा न प्रकाशते ।

दृश्यते त्वग्न्या बुद्ध्या सूक्ष्मया सूक्ष्मदर्शिभिः ॥ १२ ॥

अन्वयः—एषः सर्वेषु भूतेषु गुडोत्तमा न प्रकाशते सूक्ष्मदर्शिभिः तु अग्न्या बुद्ध्या दृश्यते ॥

एष *esha*, (पुरुषः , this (*Purusha*).

सर्वेषु भूतेषु *sarveshu bhuteshu*, in all beings (from the highest *Brahmā* downwards to a tuft of grass)

गुडः *gûḍah* (गुह्यतः M. गुडोत्तमा = अलक्षित स्वरूपः सः)
hidden M. the hidden Self = the inmost essence
or nature of all.

आत्मा *atma*, self.

न *na*, not.

प्रकाशते *prakâsate*, 'shines forth.

दृश्यते *drisyate*, is seen.

तु *tu*, but. M. The force of " but " is to indicate that the Grace of God is the only means of seeing him.

अग्न्या *agrayā* (अग्निविद्यायां तथैकाग्रतपोपेतया M. अवस्थादि
जनितया भगवत्प्रसादसंश्रितया) by sharp, M. by the intellect purified and prepared by the hearing &c. about *Brahman*, and accompanied by the grace of G d.

बुद्ध्या buddhya, by the Buddhi.

सूक्ष्मया Sûkshmaya, by the Subtle (by the intellect capable of finding subtle things).

सूक्ष्मदर्शिभिः Sûkshma-darsibhih (परं सूक्ष्मं द्रष्टुं क्षीलं येषां तेः पण्डितैः) by the subtle-seers, by the Pandits.

This is concealed in all beings : *this* Atma does not manifest itself, but is seen through the pointed subtle Buddhi, by men of subtle Sight.

MANTRA. 13.

यच्छेद्वाङ्मनसी प्राज्ञस्तद्यच्छेज्ज्ञान आत्मनि ।

ज्ञानमात्मनि महतिनियच्छेत्तद्यच्छेज्ज्ञान्त आत्मनि ॥१३॥

आश्रयः—प्राज्ञः वाङ् (वाचश्च) मनसी (मनसि) यच्छेत्, तत् ज्ञाने आत्मनि यच्छेत्, ज्ञानं महति आत्मनि नियच्छेत्, तत् ज्ञाने आत्मनि यच्छेत् ॥

यच्छेद् yachchheh (यच्छंहेत्) should merge ; cause the laya

वाङ् vâk (वागलोपसर्गां सर्वेषामिन्द्रियाणां M. इन्द्रियानिमानिनः प्रायुक्ताश्च वेदानादीन् वाचि वागनिमानिनीषु पार्वती-वाचसीलोपसर्गां यच्छेत् इति आदौ योज्यं ॥ वाचं वागनिमानिनीः उभाद्यास्तिस्रोदेवीः) the speech. (The speech is taken as a type for all the senses : i. e. all the senses must be merged in the manas. M. The Devas presiding over the senses, namely, Soma &c. should be meditated upon, as merging in the three Devīs, Parvati etc, the presiding Devīs of Vâk or Artha. Then the Vâk or the three Devīs should be meditated upon as merging in Manas)

मनसो manasi (मनसि, the long vowel is a Vaidic irregularity) in the Manas M. In the Devas presiding over Manas, viz., Siva, Sesha, and Suparna i. e. Pārvatī in Siva, Vārunī in Sesha, and Sanparni in Sanparna.

प्राज्ञः prājñah (ज्ञानी) the wise. M. M. A wise man should keep down speech and mind. He takes वाङ्मनसो as a compound and in Acc. dual case.

तत् tat, that (Manas, or M. शिव-शेष-सुपर्ण त्रीन् the Siva, Sesha and Suparna.)

यच्छेत् yachchhet, should merge.

ज्ञाने jñāne (प्रकाशस्वरूपे बुद्धौ M. ज्ञाने आत्मनि=ज्ञानाभिजा-निष्योः सरस्वतीभारत्योः) in the (luminous) Buddhi, M. In the Devis, Sarasvati and Bhāratī.

आत्मनि ātmani, in the Self (of Jñāna)

ज्ञानं jñānam (बुद्धिं M. ज्ञानाभिजानिष्यो सरस्वती भारत्यो) the Buddhi or M. Saraswati and Bhāratī the presiding devis of Jñāna.

आत्मनि महति ātmani mahati (प्रथमजे M. महत् तत्त्वानिजाभिजा-निष्योः विरिचवाद्योः) in Mahat Atmā ; in the first-born, M. In Brahmā and Vāyu the presiding Deities of Mahat.

निषच्छेत् or यदिच्छेत् niyachchhet or M. tad-ichchhet. Should merge or तत् that (Mahat) यच्छेत् should wish (to merge).

शान्ते आत्मनि śānte, ātmani in the Atma of Peace.

तद् or यच्छेत् शान्ते आत्मनि tad-yachchhet śānte atmani, should merge that in the self which is Peace or Quiet

Let the wise merge the speech in mind, and merge that (manas) in the Juana Atma. let them merge the Jnana Atma (Manas) in the Mahat Atma (Buddhi) and merge the Mahat Atma (Buddhi) in the Shanta Atma.

MANTRA 14.

उत्तिष्ठत जाग्रत प्राप्य वरान्निबोधत ।

क्षुरस्य धारा निशिता दुरत्यया दुर्गम्यस्तत्कवयो
वदन्ति ॥ १४ ॥

अन्वयः—(हे जन्तवः) उत्तिष्ठत, जाग्रत, वरान् प्राप्यनिबोधत, कवयः
तत्पयः दुरत्यया निशिता क्षुरस्य धारा (इव) दुर्गमवदन्ति ॥

उत्तिष्ठत uttishthata (हे जन्तव आत्मज्ञानाभिगुणा भवत M. हे
साधवः उत्तिष्ठत नानाविध विषयचिंतनात् निवृत्ता भवत ॥)
Arise (O creatures! turn your face towards the
acquisition of spiritual knowledge M. O saints!
cease thinking of various wordly matters.)

जाग्रत jāgrata (अज्ञाननिद्राया घोररूपायः सर्वानर्थदीप्त भूतायाः
सर्वं कुर्वतः) awake (destroy the sleep of ignorance,
deep sleep, the seed of all miseries) (M. जाग्रत
आलस्यमुं वत) leave of laziness.

प्राप्य prāpya (उपगम्य) having approached. M. Having
obtained.

वरान् varān (प्रकृष्टान् आचार्यान्) the elect, the best
Teachers M. प्राप्य वरान् = महद्भ्यो वरान् प्राप्य having
obtained boons (from the Great ones). Another
reading is परान् the Great ones, the High ones.

निबोधत ni-bodhata (अवगच्छत M. निवृत्तां बुध्यस्व) learn,
understand.

कुरस्य kshurasya, of a razor M. This describes Samsara.

धारा dhârâ (अग्रं M. धारेण) edge,

निशिता nishitâ (तीक्ष्णीकृता M. अतितीक्ष्णा) sharpened, very sharp.

दुरत्यया duratyayâ (दुःखेनात्ययोयस्याः वा M. दुःखेनः अत्येतव्या तर्तव्या भगवद् बोधाद् अन्येन अत्येतुं अशक्या) difficult to pass over. M. The Samsriti or Samsara is difficult to pass over like the sharp edge of a razor.

दुर्गे durgam (दुः संपादं M. This refers to Brahma knowledge that destroys samsara) difficult to go ; to be understood with great difficulty.

पथः pathah, the road, the path.

तत् tat, that.

कवयः kavayah, (जेधविनः M. ज्ञानिनः) the sages.

वदन्ति vadanti, say M. The sages say "the Path which destroys Samsriti is inaccessible or accessible with great difficulty."

Awake, arise having approached the great teachers, learn. The sages say that the road is difficult to travel on, and that the crossing over (of Samsara) is difficult as the sharp edge of a razor.

Awake, arise, having approached the great teachers, learn. The sages say that that hard Path (of Yoga, for the crossing over Samsara,) is as difficult to travel on as is the sharp edge of a razor.

MANTRA 15.

अशब्दस्पर्शरूपमण्डयं तथाऽरसस्मित्यसगन्धवच्च यत् ।

अनाद्यनन्तस्मृतः परं ध्रुवं निचाम्य तन्मृत्युमुखात्प्रमु-
च्यते ॥ १५ ॥

अन्वयः—यत् अशब्दं, अस्पर्शं, अरूपं अव्ययं तथा अरसं नित्यं अगन्धवच्च
अनाद्यनन्तं स्मृतः परं ध्रुवं तत् निचाम्य सृष्ट्युमुखात् प्रमुच्यते (निचायिती)

अशब्दं asabdam (M. शब्दगुणहीनं, शब्दविद्यं च, अतयाक्षर्यवस्तुत्वात्)
without sound ; not having the attribute of
sound, not to be known or perceived through
sound.

अस्पर्शं asparsam (M. स्पर्शगुणहीनं, अतएव त्वग्विषयत्वहीनं)
without touch, not to be perceived by touch.

अरूपं arûpam (M. रूपागोचरत्वहीनं) without form, there-
fore not to be perceived by the eyes.

अव्ययं avyayam (न ल्येति, न क्षोभते M. भौतिकरूपराहित्यादेव
अव्ययं=नाशहीनं) without decay, (because he has
no material form.)

तथा tathâ, so also.

अरसं arasam, without taste, (रसगुणवर्जितं च अतएव रसने-
न्द्रियाविषयः) without the attribute of taste, and
so cannot be perceived through taste.

नित्यं nityam, eternal.

अगन्धवत् agandhavat, without smell, not to be perceived
by smell.

च cha, and

यत् yat, that which. Madhva takes (नित्यं as
adjective qualifying agandhavat (नित्यं गन्धवत् न,

अतश्च प्राज्ञाविषयः) "never has smell: therefore, cannot be an object known through smell."

अनादि anādi (अविद्यानाम अदिः कारणस्य तदिदमनादि M. आदि-अन्तर्जितं) without beginning or cause.

अनन्त anantam (अविद्यानानोऽन्तः कार्यस्य तदन्तम्) without end or effect.

महतः परं mahatah param (महत् तत्त्वाद्बुद्धि-आख्यात् परं विसर्गं महत्तत्त्वामिमानिचतुर्मुखात् परं) beyond the Mahat. S. Higher than or different from Buddhi. M. Above the Four-faced, the presiding deity of Buddhi—Tatva.

ध्रुवं dhruvam (कुटस्थं नित्यं, न वृत्तिव्यादिवद् अपिष्टिकं निश्चलं M. वरुणदेवप्रकारं) the fixed, (the absolutely eternal, not relatively eternal like the matter.) M. Always the same.

निश्चाय nichāyya (अयमस्य M. विशार्य निश्चितम्) having understood or reflected upon, or verified by Sravana etc.

तं tam (आत्मानं) Him.

मृत्यु-मुखाद् mrityu-mukhāt (मृत्युमोचरात् अविद्या कामकमे लब्धत्वात् M. संसृति-बंधात्) from the mouth of death. M. from the bondage of Samsara.

प्रमुच्यते pramuchyate (विमुच्यते M. प्रकर्षेण मुच्यते) is fully liberated or freed.

Having reflected on Him, whose nature is not sound, or touch, or form, or taste, or smell, who is changeless, eternal, without beginning and without end, beyond Mahat, eternal in its fixity; he escapes from the mouth of death.

MANTRA 16.

नाचिकेतमुपाख्यानं मृत्युप्रोक्तं सनातनम् । उक्त्वा
श्रुत्वा च मेधावी ब्रह्मलोके महीयते ॥ १६ ॥

अन्वयः—मेधावी मृत्युप्रोक्तं सनातनं नाचिकेतं उपाख्यानं उक्त्वा श्रुत्वा च
ब्रह्मलोके महीयते ॥

नाचिकेतं Nâchiketam (नाचिकेतया प्राप्तं M. नाचिकेतसः स्वयमि)
obtained by Nachiketas or relating to Nachi-
ketas.

उपाख्यानं upâkhyânam, the story.

मृत्यु-प्रोक्तं mrityu proktam, told by Death.

सनातनं sanâtanam (विरतनं) the ancient, because
Vaidic.

उक्त्वा uktvâ, (ब्रह्मजिज्ञासुभ्यः) having repeated (to
Brahma enquirers.)

श्रुत्वा srutvâ (आचार्येभ्यः) having heard (from the
Teachers.)

च cha, or.

मेधावी medhâvi, the wise man.

ब्रह्मलोके Brahma-loke (ब्रह्मैव लोको ब्रह्मलोकः See II. 17) in
the world of Brahman.

महीयते mahîyate (आत्मभूत उपास्यो भवति) becomes wor-
shipped.

A wise man, having repeated the ancient Nachiketas
story told by Death, or having heard it (from his teacher)
becomes great in Brahma loka.

MANTRA. 17.

य इमं परमं गुह्यं श्रावयेद्ब्रह्मसंसदि ।

प्रयतः श्राद्धकाले वा तदानन्त्याय कल्पते तदानन्त्याय
कल्पत इति ॥ १७ ॥

श्रावयः—यः प्रयतः परमं गुह्यं इमम् (ग्रन्थं) ब्रह्मसंसदि श्राद्धकाले वा
श्रावयेद् तत् (श्राद्धं) श्रान्त्याय कल्पते ॥

यः yah (कश्चित्) who.

इमं imam (ग्रन्थं) this (book).

परमं paramam (प्रकृष्टं) best, most, greatest.

गुह्यं guhyaṁ (गोप्य) to be hidden, kept secret,
M. mystery.

श्रावयेद् srāṇayed (श्रावयतः, श्रावयति) makes it heard,
repeats.

ब्रह्म-संसदि Brahma-samsadi (ब्रह्मवादीनां संसदि) Brahma-
session, assembly of persons who are enquirers
of Brahman.

प्रयतः prayataḥ (शुचिर्भूत्वा) being pure ; M. M. full
of devotion.

श्राद्ध काले srāddha-kāle (श्रावयेद् भुक्त्वा श्राद्धं) at the time of
srāddha (when the guests are eating)

वा vā, or

तद् tad, that (srāddha)

श्रान्त्याय ānantyāya (अनन्तकालाय) infinity o unendingness.
M. M. Infinite rewards.

कल्पते kalpate (संपद्यते) obtains or becomes fitted for
(infinity).

तद्दानश्रद्धाव कल्पते tad-ânantyaya-kalpate. that Srâddha becomes infinite in its effect.

He who recites this upanishad, the greatest of all mysteries, at an assembly of seekers for Brahma, or, being pure, at the time of a Shrâddha, that Shrâddha creates infinite results.

VALLI IV.

MANTRA. 1.

पराञ्चि खानि व्यतृणत्स्वयम्भू
स्तस्मात्पराङ् पश्यति नान्तरात्मन् ।
कश्चिद्दीरः प्रत्यगात्मानमैक्ष
दावृत्तवक्षुरमृतत्वमिच्छन् ॥ १ ॥

अन्वयः—स्वयम्भूः (यस्मात्) खानि पराञ्चि व्यतृणत् तस्मात् (द्रष्टुं) पराङ्पश्यति अन्तरात्मन् न (पश्यति) अवृत्तवक्षुः कश्चिद्दीरः प्रत्यगात्मानमैक्षत् ॥

पराञ्चि parâñchi, (पराङ् अञ्चयन्ति गच्छन्ति M. पराङ् पुखानि) going outwards or forwards, M. turned away face.

खानि khâni (इन्द्रियाणि) the openings; S. M. the Senses.

व्यतृणत् or व्यतृणात् vyatrinat or ât (हिसितवान्, उनमकृतवान् M. कुरिषतानि अकरोत् ॥ वृणुकात्करणे) injured, killed, M. made light of, treated with contempt, made them ugly or contemptible. T. S. spread out, or projected or strewn them out.

स्वयम्भूः Swayambhûh, (परमेश्वरः, स्वयमेव स्वतन्त्रो भवति सर्वदा न परतन्त्रः M. स्वयमेव भवति, स्वतन्त्रो भगवान्)

the Self-born, the Self-existent, the Supreme God. M. Or the Son of God, the Brahmâ.

तस्माद् tas-mât M. (कारणात्) therefore.

पराद् parân (पराग् रूपाद् अनात्मभूताद् शब्दादीन् M. बाह्यान् विषयान्) outside forms, non-subjective things like sound &c. M. the external objects.

पश्यति pasyati (उपलभते उपलब्धा M. जीवः) sees, experiences (the Experiencer, the Jivah).

न na, not.

अन्तरात्मन् antar-âtman (अन्तरात्मानं M. आत्मन् = आत्मनः; स्वस्य अन्तः न पश्यति, सदा बहिर्दृष्टिरेवास्ति ॥) The Inner Self. M. The depth (or inmost recesses) of his own Self.

कश्चित् Kaschit, some (strong minded persons, like swimmers against the current of a river).

धीरः dhîrah (धीमान्, विवेकी M. ज्ञानी) wise.

प्रत्यगात्मानं pratyagâtmanam, (प्रत्यक् चासौ, आत्मा च इति प्रत्यगात्मा “ प्रतीच्येवात्मशब्दो बहो लोके नाम्यस्मिन् ॥ M. प्रत्यग् अन्तः, आत्मानं, स्वान्तस्थं भगवन्तं) The Pratyag-âtma, the Subjective Self. M. The Inner Self, the God within.

ऐकश्च aikshat (अवश्यत् or पश्यति M. ईक्षते) saw (past used for Present i. e.) sees.

आवृत्त-चक्षुः âvritta-chakshuh (आवृत्तं व्यावृत्तं चक्षुः ओलादिक निन्त्रियजातमशेषविषयात् यस्य स आवृत्तचक्षुः ॥ M. विषयेभ्यः परावृत्तचक्षुरादिकारणः) averted-gaze. Eyes turned away from (external objects.)

अमृतत्वम्. (अनरक्षधर्मत्वं, निश्चयत्वभावतां M. मुक्तिं) Immortality M. liberation.

इच्छन् ichchhan, desiring.

The Self-existent turned (the current of) the senses outwards, therefore one sees external objects and not the inner Self; some tranquil minded ones see Pratyag-Atman with eyes turned inwards, desiring liberation.

MANTRA 2.

पराचः कामाननुयन्ति बालास्ते मृत्योर्यन्ति विततस्य
पाशम् । अथ धीरा असृतत्वं विदित्वा ध्रुवमध्रुवेष्विह न
प्रार्थयन्ते ॥ २ ॥

अन्वयः — (ते) पराचः कामान् अनुयन्ति ते बालाः विततस्वसृष्टयोः पाशम्
यन्ति अथ धीराः असृतत्वं ध्रुवं विदित्वा इह अध्रुवेषु (किञ्चित्) न प्रार्थयन्ते ॥

पराचः parâchah (बहिर्गताम् M. बाह्याम्) out-going external.

कामान् kâman (काम्यान् विषयान्) M. स्वप्न-चन्दन-गन्धि-दिग्बिम्बान्
desires (desired objects, like sweets scents etc.)

अनुयन्ति anu-yanti (अनुगच्छन्ति M. अनुसरयतिष्ठन्ति) go after.

बालाः bâlâh (अल्पप्रज्ञाः M. अविवेकिनः) boys; children,
persons of small understanding, indiscriminating.

ते te, they.

मृत्योः mrityoh (अविद्याकामकर्मेणमुदात्तस्य) of death (i. e.
works done for rewards and through ignorance.

यन्ति yanti (गच्छन्ति M. प्राप्नुवन्ति) go, obtain (or fall
into)

विततस्य vitatasya (विस्तीर्णस्य, सर्वत्र व्याप्तस्य M. बहुकाशीनस्य)
the [spread out, all-prevading, M. the time
worn or eternal M. M. wide-spread.

- पाशं pāśam (बाध्यते बध्यते येन शं पाशं, देहेन्द्रियादि संयोग
वियोग लक्षणं M. बंधं बन्धकक्षेत्रं) the noose ; (the
union with and separation from body) M. bond-
age, and the pain thereof. M. M. snare.
- अथ atha (अतः) therefore.
- धीराः dhīrāḥ (विवेकिनः) the wise (the tranquil.)
- अमृतत्वं amritatvam, the Immortality, the moksha.
- विदित्वा viditvā (M. ज्ञात्वा) having known.
- ध्रुवं dhruvam. The fixed, the stable, according to
both Sankara and Madhva, this word qualifies
amritatvam i. e. dhruvam amritatvam.
- अध्रुवेषु a-dhruveshu (अनिश्चयेषु M. विद्यादिषु विषये) in the
unstable (things like wealth etc.)
- इह iha, here (in this world or Sansāra.)
- न na, not.
- प्रार्थयन्ते prārthayante, do not ask for, or look for.

Men of small understanding go after external desires, and
they *thus* fall into the wide-extended nooses of Yama, there-
fore, the controlled in mind, having known liberation, do not
here seek for the permanent in the unstable.

MANTRA. 3.

येन रूपं रसं गन्धं शब्दान् स्पर्शांश्च मैथुनान् ।
एतेनैव विजानाति किमत्र परिशिष्यते ।
एतद्वै तत् ॥ ३ ॥

अन्वयः—येन एतेन एव (विज्ञाता) रूपं, रसं गन्धं शब्दान् स्पर्शांश्च मैथुनान्-
विजानाति अत्र किं परिशिष्यते (बन्धुत्वं) तत् वै एतत् ॥

येन yena (विद्यानस्वभावेन आत्मना M. ब्रह्मणा) by whom (according to Sankara this refers to the self, having the nature of consciousness. According to Madhva it refers to Brahman. He further says that the first-two verses of this Valli are spoken by Yama, in indirect praise of Nachiketas. This verse is spoken by Nachiketas, who interrupting Yama's complimentary speech, asks him about Brahman).

रूपं rūpam, form.

रसं rasam, taste.

गन्धं gandham, smell.

शब्दान् śabdān, sounds.

स्पर्शान् sparsān, touches.

च cha, and

मैथुनान् maithunān (नियुननित्तान् सुखप्रययान्) couplings, pairs. The perception of pleasure arising from the coming together of pairs M. M. loving (touches).

इतेन एव etena eva, by that even i. e. by that Self even, which is separate from the body. Madhva also reads these two words along with येन ; as येन इतेन एव ब्रह्मण त्रैलोक्ये "ordained by which Brahman, (one knows form &c.)" M. M. takes it as the beginning of a separate sentence. "That by which we know form &c. by that also we know what exists besides."

विद्यानाति vijñānāti (विश्वं जानाति) knows, perceives.

किं अत्र परिशिष्यते kim atra pari-sishyate; lit. What here remains. According to S. (आत्मानो ऽविद्येयं किंनरं अस्मिन् लोके परिशिष्यते ? न किंचित् परिशिष्यते ॥ सर्वमेव तु आत्मना विद्येयं) "Does anything remain unperceived by the Atm. in this world? Nothing remains. All verily are known to the Self." According to Madhva (येन इतेनैव ब्रह्मण मेरितो रूपादीन् विद्वानाति तदेतत् जीवमेरकं ब्रह्म अत्र लोके परिशिष्यते ॥ भुक्तजीवमेरकत्वेन आस्ते किञ् इति ब्राह्मणार्थः "Became by the command of Brahman the Jīva perceives form &c. while alive; does that Brahman remain here (even after liberation) as controller of the Jīvanmukta?")

इतत् वै तत् etat vai tat; lit. "This verily That." M. this is the reply of Yama.

By whom (one perceives) form, taste, and smell, sound, touch and love, even by that he knows (everything else.) Does that (individualised consciousness) remain here (in moksha)? yes: This verily is so.

MANTRA 4.

स्वप्नान्तं जागरितान्तञ्चोभौ येनानुपश्यति ।

महान्तं विभुमात्मानं सत्त्वा धीरो न शोचति ॥ ४ ॥

अन्वयः—लोकः येन स्वप्नान्तं जागरितान्तञ्च उभौ अनुपश्यति धीरः (तं) महान्तं विभुं आत्मानं सत्त्वा न शोचति ॥

स्वप्नान्तं svapnāntam (स्वप्ननन्त्यं, स्वप्नविद्येयं सुषुप्तिं) lit. dream-end. S. in the dream, dream consciousness. M. the Sushupti.

जागरितान्तं jāgaritāntam, (जागरितवन्तं जागरितविद्येवं च M. स्वप्नं)
lit. Waking-end. S. In waking consciousness.
M. Dream.

च cha, and.

उभौ ubhau, both (S. waking and dreaming M. Dreaming and Sushupti.)

येन yena (आरुणना M. प्रेरितो) by whom (S. by what Self M. by whose command)

अनुपश्यति anu-pasyati (लोकः M. जीवः) Sees (the Jīva.)

महान्तं mahāntam &c. The same as in II. 22.

Both transcending the state of Swapna and transcending the state of Sushupti that by which both (these states) are seen (that centre of consciousness verily remains even in Moksha.) The wise having known that Self as great and all-pervading, does not grieve.

MANTRA. 5.

य इमं मध्वदं वेद आत्मानं जीवमन्तिकात् ।

ईशानम्भूतभठयस्य न ततो विजुगुप्सते ।

एतद्वै तत् ॥ ५ ॥

अण्वदः—यः इमं मध्वदं आत्मानं जीवं अन्तिकात् भूत मण्यस्य ईशानं वेद
तत् (यः) न विजुगुप्सते (यजुहं) तत् वै तत् ॥

यः yah (कश्चित् M. अधिकारी) who.

इमं imam, or इदं idam, this.

मध्वदं madhv-adam, lit. honey-eater (कर्मकञ्जुजं जीवं M. ननु कुलं अस्ति इति मध्वदः तं ॥ अयं मध्वदः ॥ देहे स्थित्य । वारभोक्तारं) the experiencer of the fruit of action, the jīva. M. The drinker (or enjoyer).

of honey(or pleasure); the experiencer of the essence in the body.

वेद veda, (विजानाति or जानाति) knows.

आत्मानं ātmānam, the Atma.

जीवं jīvam (प्राणादि कक्षापत्य वाचवितारं) the Jīva.

अन्तिकम् antikām (अन्तिके, समीपे M. जीवमन्तिकम् = जीवसमीपे, तन् नियामकतया स्थितं) near, close by ; M. always near the jīva, as its controller.

ईशानं īśānam ईशितारं M. प्रेरकं) Lord or Ruler or Director.

भूत भव्यस्य bhūta-bhavyasya (कालत्रयस्य M. भूत भाविनः) of Past and Future (of the Three Times.)

न na, not.

ततः tatah (तद् विज्ञानाद् ऊर्ध्वम् आत्मानं न विजुगुप्सते M. आत्मानो नियामकतया ज्ञातत्वाद्) there after (i. e. after such knowledge. M. after knowing that Ishvara is the Ruler of the Atmā)

विजुगुप्सते vi-jugupsate (गोपायितुं इच्छति, अभयप्राप्तत्वाद् M. आत्मानं रक्षितुं नेच्छति भगवानेव सदा सर्वत्र रक्षकत वा आस्ते इति ज्ञात्वा स्वात्म रक्षार्थं न प्रयतते) wishes to protect. M. M. fears. S. knowing the Atman, he no longer seeks to save his soul, feeling that he is ever-saved. M. Does not seek to protect his self, fully trusting in the Lord, who always, and everywhere protects him ever.

एतद् वै तत् etad vai Tat. This verily That.

Who knows this Supreme Lord, the Ruler of the Past and Future, is always standing near the Jiva the experiencer, he, therefore, does not fear. This verily is that.

MANTRA 6.

यः पूरुर्वन्तपसो जातमद्भ्यः पूरुर्वनजायत ।

गुहां प्रविश्य तिष्ठन्तं यो भूतेभिर्त्यपश्यत ।

एतद्वै तत् ॥ ६ ॥

अन्वयः—यः अद्भ्यः पूर्वं अजायत पूर्वं तपोनामकात् गुहां प्रविश्यभूतेभिः
(सः) तिष्ठन्तं तं यो व्यपश्यत (सः) तत् वस्तु वै पश्यति

यः yah (कश्चिन् पुंसुः M. भगवान्) who (the Desirer of Liberation. M. The God.)

पूर्वं pûrvam (प्रथमं) first M. before.

तपसः tapasah (ज्ञानादि लक्षणाद् ब्रह्मणः M. यो भगवान् अजातं पूर्वं = अजातं चतुर्मुखं ; तपसः तपोनामकात् शिवात् पूर्वं ; अद्भ्यः = अज्ञानक्षेत्रे भूतेभ्यश्च पूर्वं, अजायत = अजनयत्) from Tapas M. before Shiva (S. from Brahman, possessing knowledge etc. M. The God, who begot first the unborn (Brahmâ), before the Tapas (Shiva), and before the waters (the material universe or T. S. Vishnu.)

जातम् jâtam or अजातम् ajâtam (उत्पन्नम्, द्रिश्यमानम् M. reads it as अजातम् and explains it as चतुर्मुखं the four-faced Brahman born M. The un-born (Brahmâ.)

अद्भ्यः adbhyah (अप्सहितेभ्यः पंचभूतेभ्यः M. अज्ञानक्षेत्रे भूतेभ्यः) from the waters (elements or the five atomic planes of the cosmos.)

अजायत ajâyata (उत्पन्नो यः M. अजनयत्) was born M. who produced or caused to be born.

गुहां guhâm (हृदयाकाशं M. हृदयगुहां) in the cavity (of the heart.)

प्रविश्य pravisya, entering.

तिष्ठन्तं tishthantam (यच्चादीन् उपलभमानं) stays there M. M. abides therein. S. who perceives sounds etc.

यः yah, who.

भूतेभिः bhûtebhih (कार्यकारणतत्त्वैः सहतिष्ठन्तं M. स्वाश्रयानं भूतैः सह विशेषेण पश्यति) with the elements. S. who abides with these materials, having the property of cause and effect. M. who perceives his Self along with these elements. M. M. was perceived from the elements.

व्यपश्यत vy-apasyata or ति०=ti (पश्यति य एवं पश्यति च इतदेव पश्यति यत् तत् कृतं ब्रह्म । M. विशेषेण पश्यति । अडागमः आम्बुः) was perceived. S. M. perceives.

एतद्वैतत् etad vai tat. This is that.

He who sees the First born (Hiranyagarbha) who manifests himself before Shiva and the cosmos, sees Brahman, (for no one can see the Father but the Son: the highest perception is of the unborn, the First—begotten—beyond Him consciousness ceases.) As a man who sees a golden ring knows gold, so he who sees the Womb-of-Light, sees the Light.

He who first produced the unborn one (Brahmâ) before the Lord of tapas (Shiva) and the Waters (Vishnu) concealed

in the cavity and abiding therein, *perceives* all things through the elements. This is that. (Spirit is the Perceiver or the consciousness pole of creation.)

MANTRA 7.

या प्राणेन सम्भवत्यदितिर्देवतामयी ।

गुहां प्रविश्य तिष्ठन्तीं या भूतेभिर्ध्यायत ।

एतद्वै तत् ॥ ७ ॥

अन्वयः—या देवतामयी प्राणेन सम्भवति या भूतेभिः व्याप्यते गुहां प्रविश्य तिष्ठन्तीं वां (येन व्याप्यते सः) तत् एतत् वै (पश्यति) ॥

या yâ, who, (जगत् तनुः) M. which (body of God.)

प्राणेन prâṇena (हिरण्यगर्भरूपेण मुख्य वायुना सह) with the Prâṇa the Hiranyagarbha of the last verse, the Spirit.

सम्भवति sam-bhavati, arises along, or is born; co-born or

संविशति sam-visati, (तिष्ठति) enters or abides with.

अदितिः aditiḥ (शब्दादीनाम् अदनाद् M. अदनाद् सर्वजनसंख्यात्)
The Aditi, (the eater (or percipient of sound &c. or M. the destroyer of the whole universe.)
Infinite (Matter)

देवतामयी devatâ-mayī (सर्वदेवतात्मिका M. सर्वदेवोत्पत्ता । नष्ट-
प्राणान्याद्यै M. M. with all dieties. M. the best of
all dieties. T. S. Full of divinity (or Celestial Powers.)

गुहां प्रविश्य तिष्ठन्तीं guhâm pravisya tishthantīm entering into
the heart (cavity), abides therein.

या yâ, who or M. what body of the God.

भूतेभिः bhûtebhih S. भूतैः जनन्विता M. (प्राणिभिः सहज्जन्वायत)
with the elements.

व्याजायत vyajāyata (उत्पन्ना M. विविचक्षया जनयामास) arose,
M. who produced in manifold ways ; who mani-
fested Herself in the forms of Fish-Avatāra &c.
and produced all living beings.

एतद् वै तत् etad vai tat. This is That.

She who is co-born with the spirit, She the Infinity full of
Divinity, concealed in the cavity of the heart and abiding
therein, MANIFESTS herself also in the elements. This is
that. (Matter or Aditi is the form side or pole of creation—
manifestation is from matter).

MANTRA. 8.

अरण्योर्निहितो जातवेदा गर्भ इव सुभृतो गर्भिणीभिः ।

दिवे दिव ईड्यो जागृवद्भिर्हविष्मद्भिर्मनुष्येभिरग्निः ।

एतद्वैतत् ॥ ८ ॥

अर्थः—गर्भिणीभिः गर्भसुभृत इव अरण्योः निहितः (यः) जातवेदाः
अग्निः जागृतवद्भिः मनुष्येभिः दिवे दिवे ईड्यः एवम् वै तद्ब्रह्म ॥

अरण्योः aranyoh (उत्तराचरारण्योः M. अर is derived from
the verb अ 'to go' by the affix ञ causing guna
अरः=जायमानः ; यः=सुकूपोदरिः, बाभ्यां गुह्यिष्याभ्यां
तो गुह्यिष्यो अरणी । यनायान्त इकारः ॥ अरण्योः=गुह-
यिष्ययोः) between the Aranis or "fire-sticks." M.
This word is a compound of अर and य ॥ The
final इ is Samāsānta affix. It means the Guru
and Sishya—"the Master and the Disciple"

निहितः nihitah (स्थितः M. निहतां स्थितः) placed, concealed.

- जातवेदाः Jâta-vedâh (अग्निः M. जातं सर्वं वेत्ति इति जातवेदाः न सर्वज्ञ इतिः) The Jâta—vedâ, the Fire. M. The knower of all ; the omniscient Hari.
- गर्भः garbhaḥ, womb, i. e. the child in the womb.
- इव iva, like
- सुभृतः subhritaḥ (सुस्तु सस्यन् भृतो लोके M. सस्यन् भृतः) well-guarded, well held.
- गर्भिणीभिः garbhinībhiḥ (अन्तर्वर्तीभिः, अगर्हित-अन्न-पान-भोजनादिना यथा गर्भं सुभृतः M. स्त्रीभिः) by the mothers, pregnant women M. by women.
- दिवे दिवे dive dive (अहनि अहनि M. प्रतिदिनं) day by day, M. every day.
- ईदृशः îdyaḥ (स्तुत्यः, वन्द्यः) praised, worshipped.
- जागृवद्भिः jâgrivadbhiḥ, (जागरुष्यतीत्यद्भिः, अग्रमत्तैः, M. भगवत्ज्ञानवद्भिः) by the waking ; by persons who are not heedless M. by the knowers of the Lord.
- हविष्मद्भिः havishmadbhiḥ (आज्यादिभ्यः, ध्यानसाधनाभ्यः M. यज्ञसाधनवद्भिः) by the offerers of oblations, by the persons fixed in dhyâna or meditation M. by performers of Sacrifice.
- मनुष्येभिः manushyebhiḥ (मनुष्यैः) by the men
- अग्निः Agni, (M. अदनाग्निनामा इतिः) the Agniḥ (M. The God.)

The All—knower is concealed between the Guru and Sishya : like as *the child* in the womb is well guarded by the mother; daily is *this* Agni adored by men who are awake and who offer it sacrifices. This verily [is] That.

MANTRA. 9.

यतश्चोदेति सूर्योऽस्तं यत्र च गच्छति ।

तन्देवाः सर्वेऽर्पितास्तदु नात्येति कश्चन ।

एतद्वै तत् ॥ ९ ॥

अन्वयः—सूर्यः यतः च उदेति यत्र च अस्तंगच्छति तं सर्वे देवाः अर्पिताः
(प्रवेष्टिताः) कश्चन तद् (ब्रह्म) उ न अत्येति तद्ब्रह्म एतत् वै ॥

यतः yatah यस्मात् प्राक्कात् सृष्टिकाले यस्मात् उदेति) from
which Prâna M. from which (God, the Sun
arises at the time of creation.)

च cha, and.

उदेति udeti (N. उत्तिष्ठति) arises M. takes birth or comes
out.

सूर्यः Sûryah, the Sun.

अस्तं astam (निम्नोवनं M. अदर्शनं) setting, M. vanishing
i. e. in which God, the Sun is absorbed at
Pralaya.

यत्र च yatra cha (यस्मिन्नेव प्राक्ते च अहनि अहनि गच्छति M.
यस्मिन् हरी प्रलयकाले अदर्शनं गच्छति) and where (in
which Prâna it daily sinks) M. In which (God
it vanishes at Pralaya.)

गच्छति gachchhati, goes.

तं ta.n (प्राणं, आत्मानं) Him (the Prâna, the Self) M.
The God Hari.

देवाः सर्वे devâh sarve अन्यादयोऽपिदैवं, वागादयश्च अप्यात्मं, सर्वे=
विरवे; अरः इव रथ नाभौ) all Devâs, (whether
cosmic, as Fire &c.; or micro-cosmic, as
Speech &c. .

अर्पिताः arpitāḥ (संप्रवेष्टिताः स्थितिकाशे M. तं आश्रित्य स्थिताः)
are contained, are fixed (as the spokes are fixed
in the nave, so all Divinities are fixed in and
supported by that Hari, from whom arises even
Solar Logos.)

तद् उ tad u तदेव च वर्णानकं ब्रह्म M. तं) Him, verily.

न na, not.

अत्येति atyeti (अतीत्य, M. अतिगमयति) surpasses, goes
beyond.

कश्चन kaschana, (कश्चिदपि M. कोऽपि) any one.

इतद्वैवत् etad vai tat. This is that.

(That Brahma) from whom Sūrya arises and in whom it
merges, in Him all the Gods are contained. No one verily
can go beyond Him. This is that.

MANTRA. 10.

यदेवेह तदमुत्र यदमुत्र तदन्विह ।

मृत्योः स मृत्युमाप्नोति य इह नानेव पश्यति ॥ १० ॥

अर्थः—यत् एव इह तत् अमुत्र तत् इह अनु (विभाव्यमानं) यः इह नाना
दृश पश्यति सः मृत्योः मृत्युमाप्नोति ॥

यत् yat, what.

एव eva, even.

इह iha, here (M. देहादिषु)

तद् tad, that.

अमुत्र amutra, there (M. वैकुण्ठादिकोकेषु ब्रह्मरूपतया आस्ते)

यत् yat, what.

अमुत्र amutra (ब्रह्मरूपमस्ति) there (as Arche-type)

तद् अनु tat anu (तदेव) that verily.

इह iha, here.

मृत्योः mrityoh (मरणात् M. मारणात्) from Death.
 स sa, he.

मृत्युं mrityum (मरुतं, पुनः पुनः जन्ममरणभावं M. मरुतं
 मृत्यो मरुतं) to death (the round of birth and
 deaths) M. The death, as Tamas.

आप्नोति âpnoti (प्रतिपद्यते M. प्राप्नोति) obtains.

यः yah, who.

इह iha, here.

नाना nânâ, many, difference.

इव iva, as if.

पश्यति pasyati, sees.

That which is even here, the same is there; what is there, that verily is here. From Yama he obtains mortal things, who beholds *this* here with difference.

MANTRA. 11.

मनसैवेदमाप्तव्यन्नेह नानास्ति किञ्चन ।

मृत्योः स मृत्युर्गच्छति य इह नानेव पश्यति ॥ ११ ॥

अन्वयः—इदम् मनसा एव प्राप्तव्यं इह किञ्चन नाना न अस्ति यः इह
 नाना इव पश्यति स मृत्योः मृत्युं गच्छति ॥

मनसा manasâ (आचार्यागम संस्कृतेन मनसा M. मनसः समर्थेनैव
 अन्तः करणेनैव) by mind (purified by instruction
 and yoga) M. by the reflective mind or antah
 karana.

एव eva, alone, even.

इदम् idam, (ब्रह्मेकरसं M. रूपादिषु भेदादिकं न इत्येतत् प्रमेयं)
 this (Homogenous Brahman), M. this (fact

that there is no difference in essence, though the forms be different). (Brahma) or this (knowledge).

आप्तव्यं āptavyam (M. चातव्यं) can or may be obtained or M. known.

न na, not

इह iha (ब्रह्मणि) here (in the Brahman) M. (मुनरूपे ऋष्यताररूपेण वा) M. in the Archetypal form, or in the lower plane forms.

नाना nānā (M. निम्नं) difference, many.

अस्ति asti, is

किंचन kimchana (अणुनामनपि M. मुचकनपिचं) any,

मृत्योः mrityoh, from Death.

स sa, he

मृत्युं mrityum, to death.

गच्छति gachchhati, he goes.

यः इह नाना इव पश्यति yah iha nānā iva pasyati, who here difference like sees.

Even through the mind can this *knowledge* be obtained that there is no difference whatsoever here. From death to death he goes who beholds *this* here with difference.

MANTRA 12.

अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषो मध्य आत्मनि तिष्ठति ।

ईशानोभूतमव्यस्य न ततो विजुगुप्सते ।

एतद्वै तत् ॥ १२ ॥

अन्वयः — आत्मनि मध्ये भूतमव्यस्य ईशानः अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषः तिष्ठति (यः वेत्ति) ततो न विजुगुप्सते एतत् वै तत् (ब्रह्म) ॥

अङ्गुष्ठमात्रः angushtha-mâtraḥ (अङ्गुष्ठ-परिमाणः) (of the) measure of the thumb. S. The heart of every creature is of the size of its own fist (thumb). The Jiva in the causal body or auric egg (anîah-karana-upâdhi) is said to have this size. M. This particular measure of the Immeasurable is given for the facility of meditation only

पुरुषः purushaḥ (पुरुषोत्तमः) the Purusha (the Man or the all pervader), the Person.

मध्ये आत्मनि madhye Âtmani (मध्ये M आत्मनि देहस्य जीवस्य या मध्ये हृदये) in the midst of the self (Atman here means "body") M. In the heart (madhye = heart) of the Self or Jivas.

तिष्ठति tishthati, is, stands, stays.

ईशानः Isânah &c. The same as in IV. 5.

Who so knows the Purusha, (Brahma) of the measure of a thumb as dwelling in the middle of the Atma, the ruler of the Past and Future, he therefore does not fear. This is that.

MANTRA. 13.

अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषोऽयोतिरिवाधूनकः ।

ईशानो भूतभयस्य स एवाद्य स उ श्वः ।

एतद्वै तत् ॥ १३ ॥

आश्वयः— भूत भयस्य ईशानः अधूनकः अयोतिरिव अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषः स एवाद्य (वर्तते) स उ श्वः (वर्तिष्यते) एतद्वै तत् (ब्रह्म) ॥

अङ्गुष्ठ-मात्रः पुरुषः angushtha-mâtra purushaḥ, the person of the size of a thumb.

ज्योतिः jyotih, light.

इव iva, like.

अधुनकः adhûmakah (M. निर्मलः) smoke-less, M. pure.

ईशानः भूत भव्यस्य (same as in the last) Lord of the Past and the Future

स sa, He.

एव eva, even.

अद्य adya (इदानीं) to-day.

स sa, He.

उ u, verily.

इवः svah, to-morrow.

The Purusha, of the measure of a thumb, like to a smokeless fire, is the Lord of the Past and Future; He is verily to-day and He will be so to-morrow.

MANTRA 14.

यथोदकन्दुर्गे वृष्टम्पठ्वतेषु विधावति ।

एवं धर्मान् पृथक् पश्यंस्तानेवानुविधावति ॥ १४ ॥

आन्वयः—यथा दुर्गे वृष्टं उदकं पर्वतेषु विधावति एवं धर्मान् पृथक् पश्यन् जन्तुः तान् एव अनु विधावति ॥

यथा yathâ, as.

उदकं udkam, water.

दुर्गे durge (दुर्गमे देशे, उच्छिद्धते, उन्नते M. ऊर्ध्वभागे शिखरे) on the inaccessible (summit), mountain-ridge.

वृष्टं vrishtam (चिक्तं) rained, fallen.

पर्वतेषु parvateshu (पर्वतवर्तु निम्नप्रदेशेषु) M. reads it as (पर्वतेषु दुर्गे) in the hills (the lower mountain valleys) M. M. the rocks.

विधावति vidhāvati (विकीर्णं च विनश्यति M. अथो विविधतया
धावति गच्छति) runs down or spreads out in
different directions.

एवं evam, thus.

धर्मान् dharmān (आत्मनो भिन्नान् M. विष्णो धर्मान्) all dhar-
mas (different from the self.) M. all (Vishnu)
qualities.

पृथक् prithak (पृथगेव प्रतिव्यतीरं M. आत्मपादभ्योऽप्यं वा भेदेन)
separate (in every body).

पश्यन् pasyan, (जानन्) seeing, knowing.

तान् tān एव eva (व्यतीरन्नेहापुनर्वर्तिनः M. भेदेनदुष्टान्) them
even.

अनु anu (M. तद् दर्शनान्तरमेव) after (seeing that.)

विधावति vi-dhāvati (तनः प्राप्नोति) runs on all sides, i. e.,
gets embodied state again and again. M.
obtains the Tamas.

As water falling on an inaccessible mountain runs down
among the hills, thus, seeing qualities as separate, a man
runs after them by many ways.

MANTRA. 15.

यथोदकं शुद्धे शुद्धमासिक्तन्तादूगेव भवति ।

एवमुनेर्विजानत आत्मा भवति गीतम ॥ १५ ॥

अन्वयः—यथा शुद्धं उदकं शुद्धे आसिक्तं तादृक् एव भवति हे गीतम एवं
(एकरसं) विजानतः पुनः आत्मा (तादृक् एव) भवति ॥

यथा उदकं yathā udakam, as water.

शुद्धे suddhe (प्रवर्णे) in the pure.

सुद्धम् *suddham* (प्रसृज्यं) pure.

आसिक्तं *āsikṭam* (आसिक्तं M. स्वासितं) poured (into)

ताद्रूप एव *tādrik eva* (एव एवमेव न चान्यथा M. न तु तदेव, वृष्टि
इत्येताद्) like that (one homogenous essence ;
without any difference.) M. like that (but not
identically that ; because we see that the bulk
of the water is increased).

भवति *bhavati*, becomes.

एवं *evam*, so.

मुनेः *muneḥ* (जगन्जीवरस्य M. मुनीनां) of the sage, the
thinker.

विज्ञानतः *vijñānataḥ* (विज्ञानतां) the knowing.

आत्मा *ātmā* (M. स्वामी पुनश्चतुर्मुखः एवं भवति ॥ भवत् चतुर्मुख
एव भवति, न तु तदेवम् आप्नोति) the self (becomes
four-faced *like* Vishnu, but does not become
identical with him.)

भवति *bhavati*, becomes.

गौतम *Gautama*, O Gautama ! i. e. O Nachiketas !

As pure water poured into pure water becomes like that,
O Gautama, so the Atma of the Muni who knows becomes
like that (with Brahma).

VALLI V.

MANTRA. 1.

पुरमेकादशहारमजस्यावक्रचेतसः ।

अनुष्ठाय न शोचति विमुक्तश्च विमुच्यते ।

एतद्वै तत् ॥ १ ॥

अवस्यः—(यस्य) अवक्रचेतसः अवक्र चक्रादयद्धारं पुरं (तं) अनुष्ठाय न
शोचति (पुनश्च) मुक्तः च विमुच्यते यत् तत् वै तत् ॥

पुरं puram (शरीरं M. देहं) city (the body).

चक्रादयद्धारं ekādāsa-dvāram (दशमीर्षयानि नाश्यां चकाराद्वाह्निं तीक्ष्णं
शिरस्येकं M. शीतलं चतुर्दशं नाश्यादयं मुखं वायुपथ्ये मनो
मुदी) eleven-gated (M. Nine in the physical
body, Manas and Buddhi making up the eleven.)

अवस्य ajasya (आत्मनः, जन्मादि विज्ञिवारहितस्य M. अनन्तः)
of the unborn (of the Atman. M. of the Bhagava-
n the Lord).

अवक्रचेतसः avakra-chetasah (अवक्रं=अकुटिलं, चक्रद्वयं, चेतः=
विज्ञानं अस्य, इति अवक्रचेतसः, तस्य राजस्थानीयस्य राजसः)
of the non-crooked-hearted. M. M. whose
thoughts are never crooked.

अनुष्ठाय anushthāya (यस्य यद् पुरं तं परमेश्वरं पुरस्त्वानिनं)
अनुष्ठाय=आत्मा ॥ M. अनन्तः संवर्धितं तदधीनं अनुष्ठाय=
अनन्तधीनतया निश्चित्य अनन्तं स्थानी न शोचति) S.
having meditated (upon Him the Lord of the
city) M. having firmly settled (in his mind that
he is under the control of God) M. M. He who
approaches it.

न शोचति na sochati, he does not grieve.

विमुक्तः च विमुच्यते vimuktaḥ cha vimuchyate (इहैव अविद्या
कृतं कान् कर्मवन्धनैर्विमुक्तो भवति । विमुक्तश्च तत् विमुच्यते
पुनः शरीरं न पृच्छति ॥ M. देहाभिमानाभावेन चान्तरात्
तत्कृतं क्लेशमुन्मत्तया प्रागेव विमुक्तोऽपरोक्षज्ञानी दशवटावमान
देहादिनाम् प्रारब्धावसाधे निश्चेतो विमुच्यते । मुख्यं विमुक्तिनाम्
भवति ॥) and freed (even while living) becomes

free (totally after death, i. e., he is not born again.) M. M. and liberated (from all bonds of ignorance) becomes free.

Having meditated on the unborn, true minded Lord of the eleven-gated city, a man does not grieve, but becoming Jivan-mukta he is thus liberated.

MANTRA. 2.

हं॒सः शुचिषद्भु॒रन्तस्त्रि॒सद्भो॒ता वेदिष॑दति॒षिर्दु॒रो॒यस॑त् ।
नृषद्भु॒रसद्भु॒तसद्भु॒ठयो॒मसद्भु॒जा गो॒जा ऋ॒तजा॑ अ॒द्रिजा॑
ऋ॒तम्बृ॒हत् ॥ २ ॥

अन्वयः—(ज्ञात्वा) हं॒स शुचि॑ सद् वसुः अन्तरि॑ष सद् भो॒ता वेदि॑षद्
अति॒षिः दु॒रो॒यस॑त् नृषद् वर॑षद् ऋ॒तस॑द् ज्यो॒मस॑द् अ॒जनाः॑ गो॒जाः ऋ॒त॒
अ॒द्रिजाः॑ ऋ॒तम्बृ॒हत् ॥

हं॒सः hamsah. Swan. S. The Goer or mover. M. Free from faults and the essence of all. (इति गच्छति M. The word हं॒सः is a compound of हं and सः ॥ 'Ham' is derived from the root जोहाक् स्वाने, by adding the affix इञ् । There is elision of the final syllable. The word सः is derived from सार by the elision of the final र, and shortening the long आ ॥ हं वाची देवहीनवाची, सद् सार सपद् इति हं॒सः) ॥

शुचिषद् suchi-shad (शुचो=दिवि, सीदति=चद् M. शुचो=वाची, अस्मि, इति वायुस्थः) dwelling in the Pure (sky or Air.) According to Madhva शुचिषद् is formed by adding to the noun suchi the verb चद् 'to be'

The affix **वसु** is added; the **अ** of **अद्** is elided, and we have **वसु**, and **व** is then changed to **व** ॥

वसुः *vasuh* (**वाचयति वसद्=वसुः** ॥ M. **वं=वरं**, **वु=वुसं**, **वस्य व वसुः** ॥ The **र** of **वरं** is elided) *Vasu*, who makes *ali* to dwell. M. The best and the joy. S. The *Vāyu* or Wind.

अन्तरिक्षवद् *antariksha-sat* (**अन्तरिक्षे लीदति** M. **अन्तरिक्षः**) dwelling in the firmament. M. moving in the firmament or sky.

होता *hotā*, the sacrifice. S. The fire M. The presiding diety of the senses. (**अग्निः** M. From the root **हु** **दानादानयोः** is formed **होतु** by adding the affix **तृच्** ॥ **हुहोति यद्वादि विषयान् अग्निं, अनुभवति हति, इन्द्रियादित्यः**) ॥

वेदिवद् *vedi-shat* (**वेदां वृषिणां लीदति** M. **वेदां पूजयता अस्ति**) dwelling in *Vedi* or Earth.

अतिथिः *atithih* (**भोजः** M. It is a compound of **अति** "much" and **भं** "food". **अतिशयितं अन्नं यस्य सोऽतिथिः, स स्वातिथिः**) *guest*. S. *Soma* M. the rich in food: the wealthy.

दुरोवद् *durona-sat* (**दुरोये कनये लीदति** M. **भोजनरक्षणां द्रोण कनये तिष्ठति हति**) dwelling in the jar. Or the *Brahmana* guest dwelling in the houses. In this case, *durona* means "house."

वृषद् *nri-shat* (**वृषु ननुष्येणु लीदति** M. **वृषु अस्ति हति वृषद्**) dwelling in men.

वरवद् *vara-sat* (**वरेषु देवेषु लीदति** M. **ब्रह्मादि देवेषु अस्ति**) dwelling in the *Devas* or Gods.

ऋतसत् rita-sat (ऋतं वस्तु वदो वा तस्मिन् वीदति M. ऋते वचने रूपे वेदे अस्ति) dwelling or existing in Truth or Veda.

व्योमसत् vyoma-sat (व्योम्नि आकाशे वीदति M. प्रकृतिस्थः ॥ व्योमं अस्यां जगद् इति जगदाधारभूताक्षीः व्योमेति उच्यते ।) dwelling or existnig in space. M. existing in Prakriti. Vyoma is the name of Shri—she in whom the whole universe is weaved (vyota).

अब्जजाः abjāh (अप्सु गङ्गुक्ष्मिणकरादिरूपेण जायते M. अप्सु जायते इति अबजानि, तेषु आस्ते इति अबजः ॥ अबजमप्युपपदाद् आस्तेः क्लिप् प्रायशे वकारस्य सत्ये विवर्गे वचस्यदीर्घे च अबजाः इति अवति) water-born (like conch, shells, etc.) M. He who dwells or exists in the water-born creatures.

गौजाः gōjāh (गवि पृथिव्यां ग्रीहिषवादिरूपेण जायते M. गौषु जातेषु आस्ते) Cow-born. S. Earth-born (like wheat etc.). M. He who exists in the cow-born.

ऋतजाः ritajāh (वचाङ्गरूपेण जायते M. ऋतेषु जगत्वं प्राप्तेषु पुतेषु इति वाचस्तेषुवाचानि ज्ञानादीनि तत्र आस्ते) Truth-born. S. born of sacrificial part. M. He who dwells in the wisdom etc. of the liberated.

अद्रिजाः adrijāh (पर्वतेभ्यो नद्यादिरूपेण जायते M. अद्रिषु जातेषु आस्ते) Mountain-born. Rivers etc. born of mountains, M. He who is in the mountain born.

ऋतं ritam (अक्षितवत्त्वमात्रः M. मुख्यतो वेदप्रतिपाद्यः) Truth M. That which is principally established by the Vedas.

बृहत् brihat (बृहत् सर्वकारकत्वात् M. बृहत्पुत्रत्वात्) The Great.

That dwells as Hamsa in the pure heaven, as Vasu it dwells in the Antariksha, as the sacrificer it dwells near the altar, as a guest it dwells in the houses: (or vessels of food.) It moves in men, it dwells in the Gods, it lives in Truth, existing in space; it is (as the fish) in the waters, (as the trees) that grow on earth, it is the knowledge that the Vedas reveal, and like the rivers that come from the mountain. It is the Great Truth.

MANTRA. 3.

ऊर्ध्वं प्राणमुन्नयत्यपानं प्रत्यगस्यति ।

मध्ये वासनमासीनं विश्वेदेवा उपासते ॥ ३ ॥

अन्वयः — (यः) प्राणं ऊर्ध्वं उन्नयति अपानं प्रत्यग् अस्यति मध्ये आसीनं वासनं (तं) विश्वेदेवाः उपासते ॥

ऊर्ध्वं ūrdhvam (इदवात् M. ऊर्ध्वं गतिनस्तथा प्रेरयति) up (above the heart.)

प्राणं prāṇam (प्राणवृत्तिं वायुं M. प्राणवायुं) Prāṇa-vāyu.

उन्नयति unnayati (ऊर्ध्वं गतयति M. प्रेरयति) sends up, takes up.

अपानं apānam, the Apāna-vayu.

प्रत्यग् pratyag (अगः) down, or back.

अस्यति asyati (क्षिपति M. प्रेरयति) throws, sends.

मध्ये madhye (इदमपुच्छरीकाकाशे M. इदि) in the middle. S. in the ether of the lotus of the heart. M. In the heart.

वामनं Vāmanam (चमकनीचं) the dwarf. S. The adorable.
M. The Person of the size of the thumb mentioned above.

आसीनं āsinam, sitting or is seated.

विश्वे visve (चर्वे) all.

देवाः devāḥ, Gods S. The senses like sight.

उपासते upāsate, worship.

He leads the Prāna upwards, He throws Apāna down, in the midst of the body sits this adorable one, and all the Gods sit round Him.

MANTRA 4.

अस्य विस्रंसमानस्य शरीरस्थस्य देहिनः ।

देहाद्विमुच्यमानस्य किमत्र परिशिष्यते ।

एतद्वै तत् ॥ ४ ॥

अन्वयः—अस्य शरीरस्थस्य देहिनः विस्रंसमानस्य देहात् विमुच्यमानस्य किं परिशिष्यते तत् वै तत् ॥

अस्य asya (शरीरस्थस्य आत्मनः) of this

विस्रंसमानस्य vi-sramsamānasya (अवस्रंसमानस्य अंशमानस्य M. स्फुटं देहं त्यजन्तः) being torn away, leaving the dense body.

शरीरस्थस्य sarīrasthasya, of the dweller in the body

देहिनः dehinaḥ (देहवतः) of the embodied.

देहाद् dehāt (M. सूक्ष्मदेहाद्) from the (subtle) body.

विमुच्यमानस्य vi-muchya mānasya, being freed.

किं अत्र परिशिष्यते kim atra parisishyate, what remains here.

What remains when this soul, the dweller in the body, goes out and is freed also from the subtle body? That is that.

MANTRA. 5.

न प्राणेन नापानेन मर्त्यो जीवति कश्चन ।

इतरेण तु जीवन्ति यस्मिन्नेतावुपश्रितौ ॥ ५ ॥

अन्वयः—कश्चन मर्त्यः न प्राणेन जीवति न आपानेन जीवति इतरेण तु सर्वे जीवन्ति यस्मिन् एतौ प्राणापानौ) उपश्रितौ ॥

न प्राणेन na prāṇena, not by Prāṇa.

न आपानेन na apāṇena, not by Apāṇa.

मर्त्यः martyaḥ (मनुष्यः) the mortal.

जीवति jīvati, lives.

कश्चन kaśchana, any one.

इतरेण itareṇa (इदं प्राणादि विषयकेन) by the other.

तु tu, but.

जीवन्ति jīvanti, they live

यस्मिन् yasmin, in whom.

एतौ etau, both these (Prāṇa and Apāṇa).

उपश्रितौ upāśritau. M. M. repose.

Not by Prāṇa, not by Apāṇa does any mortal exist, but by another do they live, on whom both these depend.

MANTRA. 6.

इन्त त इदम्प्रवक्ष्यामि गुह्यं ब्रह्म सनातनं ।

यथा च मरुतं प्राप्य आत्मा भवति गौतम ॥ ६ ॥

आन्वयः—इत्त इदं वनातनं गुह्यं ब्रह्म ते प्रवक्ष्यामि ते गौतम आत्मानरुचं
प्राप्य च यथा भवति (तथा नृपु , ॥

इत्त hanta, well then.

ते te, to thee (गुह्यं)

इदं idam, this.

प्रवक्ष्यामि pra-vakshyāmi, I shall tell.

गुह्यं guhyam, (गोप्यं) mystery.

ब्रह्म Brahma, the Brahman.

वनातनं sanātanam, (विरचनं) the old, the ancient.

यथा yathā, how.

च cha, (not in Madhva) and.

नरुचं maranam, Death. T. S. अनरुचं=death-less-ness.

प्राप्य prāpya, reaching.

आत्मा Atmā, the Atmā or M. The Jivātma.

भवति bhavati, becomes.

गौतम Gantama, O Gantama.

Madhva: आत्मा जीवः, नरुचं प्राप्य यथा भवति तद् प्रवक्ष्यामि जीवेऽपि भेदज्ञापनाय इत्यर्थः ॥ Atmā means Jiva : I shall tell thee also how the Atma falls into the state of Jiva i.e. how it reaches mortal condition. This shows that there is difference between the Jiva and the God.

And now this mysterious ancient Brahma I shall tell to thee, so that by reaching deathlessness, he becomes Atma, (alone) O Gantama.

MANTRA. 7.

योनिमन्ये प्रपद्यन्ते शरीरत्वाय देहिनः ।

इथाक्षुष्येऽनुसंपन्ति यथा कर्म यथा श्रुतम् ॥ ७ ॥

अथैव—अन्ये देहिनाः यथाकर्मेयमाकृतं शरीरत्वाय योनिं प्रपद्यन्ते अन्ये
स्वायं अनुसंयन्ति ॥

योनिं yonim, (योनिद्वारं शुक्रशीघ्रमन्विताः सन्तः) womb.

अन्ये anye (केचिद् विद्यायन्तः भूदाः M. केचन) some.

प्रपद्यन्ते pra-padyante (प्रविशन्ति M. प्राप्नुवन्ति) enter,
obtain.

शरीरत्वाय sarīratvāya (शरीरप्राप्त्यायै M. शरीरवत् त्वाय) in
order to have a body ; for the purpose of becom-
ing incarnated.

देहिनाः dehinaḥ (देहयन्तः M. देहधारणयोग्याः) embodied
ones M. when ready to become embodied.

स्वायं sthānum (दृढादिस्थावर भावं M. स्थावरदेहं) immove-
able, inorganic body or matter, Sthanum: a
stone, an epithet of Shiva, denoting the qualities
of calmness and fixity.

अन्ये anye, others. (देहिनाः), who are evil doers.

अनुसंयन्ति anu-sam-yanti, go into.

यथा कर्म yathā karma (यद् यस्य कर्म तद् यथा कर्म, यै योदृक् कर्मेह
कर्मणि कृतं तद्वयेन हस्येतत्) according to karma
(actions done on the Physical Plane)

यथा ज्ञतम् yathā śrutam, (यादृशं य विज्ञानमुपावर्जितं M. स्व स्व
विद्याकर्मानति क्रमेण) according to their knowledge
(energy set free on the mental plane).

Some *souls*, ready for birth, go into the womb to obtain
body: others enter Sthānum, according to *their* karma
and according to *their* knowledge.

MANTRA. 8.

य एष सुषेपु जागर्ति कामं कामं पुरुषो निर्मिमाक्षः ।
 तदेव शुक्रं तद्ब्रह्म तदेवामृतमुच्यते
 तस्मिंल्लोकाः श्रिताः स्रुव्यं तदु नात्येति कश्चन ।
 एतद्वै तत् ॥ ८ ॥

अन्वयः—यः कामं कामं निर्मिमाक्षः एषः पुरुषः सुषेपु जागर्ति तद् एव शुक्रं
 तद् ब्रह्म तद् एव अमृतं उच्यते । तस्मिन् स्रुव्यं लोकाः श्रिताः तद् उ कश्चन
 अत्येति तत् वै एतत् ॥

यः yah who,

एष esha, this (Person or God).

सुषेपु supteshu (प्राणादिषु M. जीवेषु) when (they the
 Prāṇas or the Jīvas are) asleep.

जागर्ति jāgarti, is awake (does not sleep, but watches
 over us, as a Mother on her child)

कामं कामं kâ-nam kânam (तं तन्निमित्तं स्म्यादर्यं M. स्वेच्छानुसारेण
 or चाक्ष्यानं स्वाप्न पदार्थं जातं) one desired object
 after another. M. according to His Desire.

पुरुषः purushah, the Person.

निर्मिमाक्षः nirmimānah (निष्पादयन् M. उत्पादयन्) creating,
 shaping.

तत् tat, That.

एव eva, indeed.

शुक्रं sukram, (शुभ्रं, शुद्ध M. शोकरहितं) White, Bright
 Pure M. Free from sorrow.

तत् tat, That.

ब्रह्म Brahma. The Brahman.

तद् एव tad eva, that indeed.

अमृतं amritam (अमिनाशी M. अनमरं) Immortal, undestructible, unchanging.

उच्यते uchyate (सर्वशास्त्रेषु M. वेदादिषु or प्राज्ञैः) is said or called (in all scriptures or by all wise men.)

तस्मिन् tasmin, in Him.

लोकाः lokâh, the worlds.

अज्ञिताः Sritâh, (अज्ञिताः) contained.

सर्वे sarve, all.

तद् उ tad u, That indeed.

न अत्येति na aty-eti, does not go beyond.

कश्चन kaschana, any one.

This Purusha who is awake in those that sleep, and who builds (all objects) as a desire, that indeed is the pure one, that indeed is Brahma, immortal he is called. In him all worlds are contained. This is That. Him verily nothing goes beyond.

MANTRA. 9.

अग्निर्यथैको भुवनं प्रविष्टो रूपं रूपं प्रतिरूपो बभूव ।

एकस्तथा सठ्वभूतान्तरात्मा रूपं रूपं प्रतिरूपो

बहिश्च ॥ ९ ॥

अन्वयः—यथा एकः अग्निः भुवनं प्रविष्टः रूपं रूपं (प्रति) प्रतिरूपः बभूव ।
तथा आत्मा एकः सर्वभूतान्तः (प्रविष्टः) बहिश्च रूपं रूपं (प्रति) प्रतिरूपः
बभूव ॥

अग्निः agnih, The (Celestial) Fire. The conscious Fire-God in heaven and His reflections in the unconscious material fires of the physical plane.

यथा yathâ, as.

एकः ekah, one.

भुवनं bhuvanam (अद्यं लोकः, तं) the world.

प्रविष्टः pravishtah (अनुप्रविष्टः) entered.

रूपं रूपं rūpam rūpam, in each form.

प्रतिरूपं prati-rūpam, (प्रतिबिम्बः) counter-form or reflection.

बभूव babhûva, became.

एकः ekah, one.

तथा tathâ, so.

सर्व-भूतान्तरात्मा sarva-bhût-ântarâtmâ (सर्वेषां भूतानां अन्तर्गत आत्मा
अतिबुद्धत्वात् M. सर्वजीवानुप्रविष्टः भगवान् एकः स्वतन्त्रः न
अन्यः) the Inner Self of all creatures.

रूपं रूपं प्रतिरूपः rūpam rūpam prati-rūpah, for every form, its
counter-form.

बहिः च bahiḥ cha, (स्वेन अविकृतेन रूपेण आकाशवत् M. अस्य
भगवतः रूपं रूपं प्रति प्रतिरूपः प्रतिबिम्बो बभूव जीवः) and
out or without (i. e. Brahman assumes the form
of every object that it enters, yet is without
them). M. बिम्बस्वरूपाद् बहिर्भूतश्च न तत्स्वरूपात्मा i. e.
out side of the reflected form It does not
become one identically.

As the one Agni enters every form ; in the world and be-
comes like that form, so the one inner soul of all beings,
entering every form becomes of that form, but *is still out-*
side it.

MANTRA 10.

वायुर्यथैको भुवनं प्रविष्टो रूपं रूपं प्रतिरूपो बभूव ।
एकस्थता सठर्वभूतान्तरात्मा रूपं रूपं प्रतिरूपो
बहिश्च ॥ १० ॥

अन्वयः—यथा एकः वायुः भुवनं प्रविष्टः रूपं रूपं (प्रति) प्रतिकरुषः बभूव
तथा एकः आत्मा सर्वभूतान्तः बहिष् रूपं रूपं (प्रति) प्रतिकरुषः (बभूव)

वायुः vâyuh, The Vayu.

As the one Vayu enters every form in the world, and becomes *like* that form, so the one inner soul of all beings, entering every form becomes of that form, but *is still* outside it.

MANTRA. 11.

सूर्यो यथा सर्वलोकस्य चक्षुर्न लिप्यते चाक्षुषैर्वाह्यदेवैः ।
एकस्तथा सर्वभूतान्तरात्मा न लिप्यते लोकदुःखेन
बाह्यः ॥ ११ ॥

अन्वयः—सर्वस्य लोकस्य चक्षुः सूर्यः चाक्षुषैः बाह्यदेवैः यथा न लिप्यते ।
लोक दुःखेन बाह्यः एकः सर्वभूतान्तरात्मा तथा (देवैः) न लिप्यते । अथवा
बाह्यः एकः सर्वभूतान्तरात्मा तथा लोक दुःखेन न लिप्यते ॥

सूर्यः sūryah, the sun.

यथा yathâ, as.

सर्वलोकस्य sarva-lokasya, of all worlds.

चक्षुः chakshuh, the eye. M. The eye is of two sorts
—the external and the internal. The external
is material and inert. The internal is living
and conscious, as it has for its presiding diety
the Sūrya.

न na, not.

लिप्यते lipyate, is contaminated or besmirched.

चाक्षुषैः chākshushaiḥ (अक्षुषादिदर्शननिमित्तैः आद्यात्मकैः पाव
देवैः, बाह्यैश्च अक्षुषादिवर्गदेवैः M. चक्षुषं विभिः)

relating to the eyes. (The impurities which the eye sees.)

बाह्यदोषैः bāhya-doshaiḥ, external impurities.

एकः तथा सर्वभूतान्तरात्मा ekaḥ tathā sarva-bhûtāntarātmah, so one is the Inner Self of all creatures.

न लिप्यते na lipyate, is not contaminated.

लोकदुःखेन loka-duḥkhena, by the world-sorrow.

बाह्यः bāhyah, (being) without.

As the one Sûrya, the eye of all the worlds, is not affected by the external faults contained in the objects of sight (by his rays falling on them), so the one inner-soul of all is not affected by external sorrow of the world, *being* outside it.

MANTRA 12.

एको वशी सर्वभूतान्तरात्मा एकं रूपम्बहुधा यः करोति ।
तमात्मस्थं येऽनुपश्यन्ति धीरास्तेषां सुखं शाश्वतज्ञे-
तेषाम् ॥ १२ ॥

अन्वयः—यः एकः वशी सर्वभूतान्तरात्मा एकं रूपं बहुधा करोति आत्मस्थं तं ये धीराः अनुपश्यन्ति तेषां शाश्वतं सुखं (भवति) इतरेषां न (भवति)

एकः ekaḥ, one. (S. स हि परमेश्वरः सर्वगतः स्वतन्त्र एको न तत् समोऽन्यधिको वा अन्योऽस्ति ॥ M. एक पदोक्तं स्वातंत्र्यं व्यञ्जयन् एकस्य नाना जीवनियंतृत्वं कथं इति चोदां बहुरूप त्वोक्त्वा निराह ॥ S. Verily that Supreme God is all pervading, self dependent and *One*, there is no one else who is either equal to Him or greater than He. M. The word "One" indicates that He is self dependent. How can *one* God control and rule infinite number and variety of Jīvas,

To this, the answer is given in this verse. i.e. the God assumes infinite forms in order to govern infinite worlds and Jīvas.)

वसुीः *vasīh* (वसं हि अस्य जगद्वशे वसते M.) the controller, the Ruler.

सर्व-भूतान्तरात्मा *sarva-bhūt-āntar-ātma*, the Inner self of all creatures.

एकं रूपं *ekam rūpam* (एकमेव सत् एकरूपं आत्मानं विद्युद्विज्ञान-रूपं) one form (which is one essence, pure intelligence.)

बहुधा *bahudhā* (नामरूपादि अशुद्ध-उपाधिभेदवशेन बहुधा अनेक-प्रकारं) manifold (according to differences of name and form.)

यः *yah*, who.

करोति *karoti*, does, makes.

तं *tam*, Him.

आत्मस्थं *ātmastham* (स्वशरीरहृदयाकाशे बुद्धौ चैतन्याकारेण अभि-व्यक्तं) seated-in-the-self (placed in one's own heart, in the Buddhi).

ये *ye*, who (free from out-going tendencies.)

अनुपश्यन्ति *anu-pasyanti* (अनुभवन्ति) see, experience, perceive.

धीराः *dhīrāḥ*, the wise (विवेकिनः)

तेषां *teshām* (परमेश्वरभूतानां) theirs.

सुखं शाश्वतं *sukham śāśvatam* (निश्चयं आत्मानन्दसदृशं सुखं) eternal happiness (the bliss of the self).

न इतरेषां *na itareṣhām* (न अविवेकिनां) not of others.

He is one, the ruler, the inner self of all creatures, who makes (his) one form manifold; those tranquil minded ones who see him seated in the *mahat-atma*, eternal happiness is for them and not for others.

MANTRA. 13.

नित्योऽनित्यानाञ्चेतनश्चेतनानामेको बहूनां यो विद-
धाति कामान् । तमात्मस्थं येऽनुपश्यन्ति धीरास्तेषां
शान्तिः शाश्वती नेतरेषाम् ॥ १३ ॥

अश्वयः—अनित्यानां नित्यः चेतनानां चेतनः यः एकः बहूनां कामान्
विदधाति आत्मस्थं तं ये धीराः अनुपश्यन्ति तेषां शाश्वती शान्तिः (भवति)
इतरेषां न (भवति) ॥

नित्यः *nityah* (अविनाशी) eternal.

अनित्यानां *anityânâm* (विनाशिनां) among the transient. Or
नित्यः विद्यानाञ्च *nityah nityânâm* (M. नित्यानां वस्तूनां नित्यः अति-
शयेन नित्यः) the Eternal among the Eternals.

चेतनः *chetanaḥ*, चेतनानां *chetanânâm* (चेतयितृणां ब्रह्मादीनां
प्राणिनां आत्मचेतन्यनिमित्तमेव चेतयितृत्वं M. चेतनानां चेतनः
= मुख्य चेतनः, अन्ये चेतनाभावाः तदधीनाः) the Thinker
among all thinkers, or the Highest consciousness
among all consciousnesses. (like Brâhmâ &c.)

एकः *ekaḥ*, the One.

बहूनां *bahûnâm* (अनेकेषां M. चेतनानां) of many (conci-
ousnesses.)

यः *yah*, who

विदधाति कामान् *vidadhâti kâman*, fulfils the desires. (संघारिकां
कर्मानुरूपं कामान् कर्मफलानि स्वाप्नुयद्दुर्निमित्ताद् कामान् यः
प्रयच्छति)

तं आत्मस्थं वे अनुपश्यन्तिधीराः tam ātmastham ye anupasyanti
dhīrāḥ, The wise who perceive him within
themselves.

तेषां teshām, to them.

शान्तिः śāntiḥ (उपरतिः M. सुखं) peace, happiness.

शाश्वती śāśvatī (निरुपा) eternal.

न इतरेषां na itareshām, not to others.

The eternal among the eternal, the consciousness among all consciousnesses, the one among many, who bestows the fruits of Karmas, the tranquil-minded ones who see him seated in the *mahat*-Atma, eternal happiness is for them and not for others.

MANTRA. 14.

तदेतदिति मन्यन्तेऽनिर्देश्यम्परमं सुखम् ।

कथं तद्विजानीयां किमु भाति विभाति वा ॥ १४ ॥

अनवयः—(यत्) अनिर्देश्यं परमं सुखं तत् एतद् इति (उपाः) मन्यन्ते
तत् किं उ भाति वा न विभाति कथं तु विजानीयात् ॥

तत् tat, that (आत्म विज्ञानं M. सुखं ब्रह्म) S. Self-know-
ledge M. Mystery of Brahman.

एतद् etad, this (M. स्वरूपं)

इति iti.

मन्यन्ते manyante, they think.

अनिर्देश्यं anirdesyam (निर्देश्यं अशक्यं M. इदं इत्थं इति निर्देश्यं
अशक्यं) indescribable, undefinable, inexplicable.

परमं सुखं paramam sukham (प्रकृतं सुखं M. निर्देश्य परमसुखात्मकं)
supreme happiness. M. The wise think Him as
the Indescribable essence of the highest happi-

ness—that Brahman which is in one aspect a Mystery, and in the other the All form—between the unknown and the known lies the third aspect of Brahman—the Supreme bliss.

कथं katham तु ननु (केन प्रकारेण) M. In what way.

तद् tad, that.

विज्ञानीयां vijñāniyām, can I know (M. How can I know that Bliss aspect of Brahman without His grace?

भगवद् रूपं कथं जुज्ञानीयां तद् प्रसादं श्रुते)

किम् उ kim u, does it verily or indeed.

भाति bhāti (दीप्यते) shine forth (and illumine others.)

न भाति वा na bhāti vā, or does it not shine forth: i. e. S. can it be known by our Buddhi or not? M. "How can I know that Indescribable highest happiness."

or

विभाति वा vi-bhāti vā, or is it lighted (by some other light.)

"This is that"—so say *the wise*: how may I know that supreme bliss, not to be defined; is it manifest or is it not manifest.

MANTRA. 15.

न तत्र सूर्यो भाति न चन्द्रतारकन्नेना विद्युतो भान्ति
कुतोऽयमग्निः । तमेव भान्तमनुभाति सठर्वन्तस्य भासा
सठर्वन्मिदं विभाति ॥ १५ ॥

अन्वयः—तत्र सूर्यः न भाति न चन्द्रतारकं (भाति) इनाः विद्युतः न भान्ति
अयं अग्निः कुतः (भासाद्) भान्तं एवमं अनु सर्वं भाति इदं सर्वं तस्य भासा
विभाति ।

न na, not.

तत्र tatra, there (तस्मिन् स्वात्मभूते ब्रह्मणि M. तत् पदोक्तं
ज्ञानार्थं प्रार्थिते वस्तुनि)

सूर्यः sūryaḥ, the sun,

भाति bhāti (प्रकाशयति M. भासयते) shines, reveals,
manifests.

न na, not.

चन्द्र-तारकं chandra-tārkam, the moon and stars.

न इमाः विद्युतः भान्ति na imāḥ vidyutah bhānti, not these
lightenings reveal (or shine.)

कुतः अयम् अग्निः kutaḥ ayam agniḥ, how this fire?

तस्मै एव भान्तं tam eva bhāntam (परमेश्वरं दीप्यमानं M. तमेव भान्तमनु =
तद्भानं अनुसृत्य) S. when verily he shines. M.
following after His shining forth.

अनु-भाति anu-bhāti M. भाति (anu is taken with the pre-
ceding clause) S. अनुदीप्यते shine after Him (not
by their own light, but by His light.)

सर्वं sarvam, all (Sun and other stars &c.)

तस्य tasya, His.

भासा bhâsâ, (दीप्यता) by (His) light.

सर्वं sarvam, all.

इदम् idam, this (sun &c.)

विभाति vi-bhâtî, is lighted.

There the sun does not shine, nor the moon and stars,
there these lightnings do not play, how then this fire ? When
He is manifest, all is manifested after Him, by His mani-
festation all this world becomes manifest.

VALLI VI.

MANTRA. 1.

ऊर्ध्वमूलोऽवाक्शाख एषोऽश्वत्थः समानतः ।
 तदेव शुक्रन्तद्ब्रह्म तदेवामृतमुच्यते ।
 तस्मिँल्लोकाः श्रिताः सर्वे तदु नात्येति कश्चन ।
 एतद्वै तत् ॥ १ ॥

अन्वयः—एषः ऊर्ध्व मूलः अवाक्शाखा समानतः अश्वत्थः । तत् एव शुक्रं तद् ब्रह्म तद् एव अमृतं उच्यते । तस्मिन् सर्वे लोकाः श्रिताः तत् च कश्चन न नात्येति तत् वै एतद् ॥

ऊर्ध्वमूलः *úrdhva-mūlah* (ऊर्ध्वं मूलं यत् बहिष्णोः परमं पद्मस्येति
 सोऽयमध्यस्तादिस्थावरान्तः संसारवृक्षः M. ऊर्ध्वं सर्वोच्चोन्नतवान्,
 मूलं वृक्षमूलं भूतलनिव मूलं यस्य जगदाख्य वृक्षस्य च ऊर्ध्वमूलः)
 above-rooted. M. M. whose roots grow upwards.
 M. That world-tree whose root is in "Urdhva"
 or High God.

अवाक्-शाखः *avāk-sākhaḥ* S. स्वर्गनरकतिर्यक् प्रेतादिभिः शाखानिः
 (M. अर्वाचः अधस्ताः देवाः शाखाः यस्य असौ) down
 branched. M. M. whose branches grow down-
 wards M. Whose branches are the Lower Devas
 (*arvāk* Lower hierarchy.)

एषः *eshah* (संसार वृक्षः M. प्रभाव प्रमितो जगदाख्योऽश्वत्थः)
 this.

अश्वत्थः *asvatthaḥ* (अश्वत्थवत् कानकर्मवातेरितमित्थं प्रचलित-
 स्वभावः M. अश्वत्थवत्परिजस्यतः । आशुगतिनत्वाद् अश्वो
 हरिः ॥ अश्व is formed by adding the affix क to
 the root वा "to blow" preceded by the upapada
 आशु 'quick' आशु+वा+क (अ)=अश्व (the वा is

shortened.) अश्वः अस्मिन् तिष्ठति or अश्वस्य यद् अन्नं
 = अश्वरयः) the Fig-tree M. that which stands
 firm like the Fig-tree. Or अश्वरय may mean "the
 abode of God or the food of God". अश्व means
 then "He who goes very quickly" i. e. the
 all-pervading God : and य is the elided form of
 स्या "to stand" or य "food."

सनातनः sanātanaḥ (चिरंमवृत्तः M. प्रवाहतोऽनादि) ancient.
 M. Beginningless as a current. The current of
 creation has no beginning.

तद् एव tad eva, that verily or indeed. S. That root of
 the world tree.

सुक्लं suklam (शुभ्रं, शुद्धं) Bright, Pure, Free from
 sorrow.

तद् ब्रह्म tad Brahma, that is Brahman.

तद् एव tad eva, that indeed.

अमृतं amritam (अविनाश स्वभावं) Immortal.

उच्यते uchyate (कथ्यते सर्वव्याप्ता) is said.

स्मिन् श्लोकाः श्रिताः सर्वे तद् उ न अत्येति कश्चन ॥ same as in V. 8.

With roots above and branches below, this (manifested
 brahma) is as an ancient ashvattha tree, that indeed is the
 right one, that is Brahma, that indeed is called immortal.
 In him all worlds are contained, Him verily nothing goes
 beyond.

This is that.

MANTRA. 2.

यदिदं किञ्च जगत्सर्वं प्राण एजति निःसृतम् ।

सहृद्भयं वज्रमुद्यतं य एतद्विदुरमृतास्ते भवन्ति ॥ २ ॥

अश्वयः—यत् इदं किञ्च सर्वं जगत् निःसृतं प्राणे (ब्रह्मणि) रजति (सः प्राणः) उद्यतं वज्रं महद् भयम् ये एतद् विदुः ते अमृताः भवन्ति ॥

यत् yat, what.

इदं idam, this.

किञ्च kimcha, so-ever.

जगत् jagat, world.

सर्वं sarvam, whole, all.

प्राणे prāṇe (परस्मिन् ब्रह्मणि M. प्राणाख्ये हरौ स्थितं) in the Prāṇa (in the Supreme Brahman M. in the God Hari.)

रजति ejati (कम्पते) trembles or यत् प्रेरणया चेष्टते works (by His direction.)

निः सृतं nih-sritam (निर्गतं M. प्राणात् निःसृतं) gone forth. M. All this world is contained in the Prāṇa, it comes out of Prāṇa—from whom this universe trembles as if in fear, or works under whose command.

महद् भयं mahat bhayam (महत् तद्भयं च, M. महद्भयदं) a great terror, reverence, awe. S. Great and terrible M. giver of great terror.

वज्रं उद्यतं vajram udyatam (उद्यतनिव वज्रं M. वज्रवत् महद्भयदं उद्यतं = उत्कृष्टं यज्यन्तं) thunder-bolt raised M. M. drawn sword S. the thunder-bolt, as if on the point of being hurled. M. The great giver of terror, like the thunder-bolt. He takes उद्यतं as a separate word meaning “ever active.”

यः एतद् विदुः yah etad viduh, who know this (Brahman.)

अमृताः amritāḥ (अमरत्वयुक्ताः M. मुक्ताः) Immortal, Mukta.

ते भवन्ति te bhavanti, they become.

M. another reading is प्राचः That from whom has come out Prâna, as well as all this universe, in whom they all *tremble* or carry on their functions. Or that from whom the whole world has come out, and on whom that Prâna (Brahman) re-acts.

Whatever is in this world, the whole moves in the Prana and comes from it. It is like a mighty reverence, like an uplifted thunder-bolt, they who know this, they verily become immortal.

MANTRA. 3.

भयादस्याग्निस्तपति भयात्तपति सूर्यः ।

भयादिन्द्रश्च वायुश्च मृत्युर्धावति पञ्चमः ॥ ३ ॥

अन्वयः—अस्य भयात् अग्निः तपति (अस्य) भयात् सूर्यः तपति (अस्य)

भयात् इन्द्रः च वायुः च पञ्चमः मृत्युः धावति ॥

भयात् bhayât (भीत्या) from terror, awe, reverence.

अस्य asya (परमेश्वरस्य) of Him (the supreme God.)

अग्निः तपति agnih tapati, the fire burns.

भयात् तपति सूर्यः bhayât tapati sūrya, from awe the sun shines.

भयात् इन्द्रः च वायुः च मृत्युः धावति पञ्चमः bhayât Indrah cha vāyuh cha Mrityuh dhâvati panchamah, from awe Indra and Vāyu, and Mrityu the fifth runs. M. धावति (स्वकार्येषु व्याप्रियते) M. translates dhâvati as “engage in their respective works” such as causing rain &c.

From reverence of Him Agni burns, from reverence of Him Sūrya shines, from reverence of Him, Indra (rains), Vāyu (blows), and Mrityu runs (to work) as fifth.

MANTRA 4.

इह चेदशकद्बोद्धुम्प्राक् शरीरस्य विस्त्रसः ।

ततः सर्गेषु लोकेषु शरीरत्वाय कल्पते ॥ ४ ॥

अन्वयः—इह (जीवन्) शरीरस्य विस्त्रसः प्राक् बोद्धुं अशकत् ततः शरीरत्वाय सर्गेषु लोकेषु (विद्यमानेषु सत्सु अनादरेवमसी) कल्पते (कृतार्थो-
भवति) ॥

इह iha, (जीवन्नेव M. जनुष्यदेहे) here (while alive on this physical plane or M. while having a human dense body.)

चेत् chet, if (यदि)

अशकत् asakat, (शक्नोति M. शक्तः) is able or became able.

बोद्धुं boddhum, (अवगन्तुं) to understand.

प्राक् prāk शरीरस्य विस्त्रसः sarīrasya visrasaḥ (पूर्वं शरीरस्य अवस्त्रंसनात् पतनात्, संसार बन्धनाद् विमुच्यते । न चेत् अशकत् बोद्धुं ततोऽनबोधोपात् सर्गेषु सृज्यन्ते येषु कष्टव्याः प्राणिनः पृथिव्यादयः लोकाः, तेषु शरीरं गृह्णाति) before (S. If a man is able to understand Brahman, then even before the decay of his body, he is liberated. If he is not able to understand it, then he has to take body again in the created worlds.)

शरीरस्य विस्त्रसः sarīrasya visrasaḥ, (M. भौतिकदेहस्यविस्त्रंसनात्; तनावस्थानात् प्राक्बोद्धुं अशकत्) the falling asunder of body (the dense).

ततः tataḥ, then.

सर्गेषु लोकेषु शरीरत्वाय कल्पते svargeshu lokeshu sarīrtvaya kalpate, (M. वैकुण्ठादिषु अप्राकृतविदानन्दात्मकदेहत्वाय कल्पते मुक्तो भवति इति यावत्) in Heaven worlds (like Vaikuntha &c.) he is born in order to

take a body (which is im-material, and consists of the bliss and intelligence)—i. e. He takes an undecaying *Spiritual* body in the Heaven-worlds. S. reads चर्नेषु and not स्वर्नेषु, चर्नेषु means “in the created world” Shankara’s meaning is given above.

If a man here is able to understand Him (Brahma), before the disintegration of the body, then in the lokas of the self-effulgent One he obtains an (a-prakritic) form.

MANTRA. 5.

यथाऽऽदर्शे तथाऽऽत्मनि यथा स्वप्ने तथा पितृलोके ।
यथाप्सु परीव ददृशे तथा गन्धर्वलोके छायातपयोरिव
ब्रह्मलोके ॥ ५ ॥

अन्वयः—यथा आदर्शे (ददृशे) तथा आत्मनि (ददृशे) यथा स्वप्ने (ददृशे)
तथा पितृलोके (ददृशे) यथा अप्सु परिददृशे इव तथा गन्धर्वलोके (ददृशे)
ब्रह्मलोके छायातपयोरिव (ददृशे) ॥

यथा yathâ, as

आदर्शे âdarse, in the mirror (यथा आदर्शे प्रतिबिम्बभूतमात्मानं
पश्यति लोकोऽव्यक्तविबिक्तं M. आदर्शे दर्पणे पुनः यथा दृश्यते
रम्यक् तथा ज्ञानदृष्टिनिः दृश्यते) M. as the face is seen
fully reflected in the mirror, so the Brahman is
seen completely reflected in the Atman.

तथा tathâ, so

आत्मनि âtmani, (स्वबुद्धौ आदर्शवद् निर्मलीभूतायां विबिक्तं आत्मनो
दर्शनं भवति M. आत्मनि जीवे अवस्थितो भगवान्) In
the Atman, S. In the Buddhi M. In the
Jivâtman.

यथा स्वप्ने yathâ svapne, (अविविक्तं जाग्रद् वासनोद्भूतं M. यथा स्वप्ने पदार्थो दृश्यते, न सच्यक्) as in dream (S. not fully, not completely.)

तथा पितृलोके tathâ Pitri-loke, so in the world of the Fathers. (अविविक्तमेव दर्शनमात्मनः कर्मफलोपभोगां सक्तत्वाद् M.) S. there is not complete realisation, because there is the experiencing of the fruits of one's actions.

यथा अप्सु yathâ apsu, as in waters (अविविक्तायवयवमात्मरूपं)
परीव दृश्ये or दृश्यते pariva dadrise or drisyate, (परिदृश्यते इव यथा M. परीव=सच्यग् इव प्रतिमुखादिकं दृश्यते) as if fully seen, as if seen in all parts, face &c.

तथा गन्धर्वलोके tathâ Gandharva-loke, so in Gandharva world. (अविविक्तमेव दर्शनं आत्मनः M. किंचित् स्पष्टतया दृश्यते)

आया-आतप्रयोः इव ब्रह्मलोके ehhâyâ âtpayoh iva Brahma-loke, like shadow and light in the Brahma-world. light and its reflection (अत्यन्तविविक्तं ब्रह्मलोके एवैकस्मिन् ॥ च च दुष्प्राप्यः ; तस्माद् आत्मदर्शनाय इहैव यत्नः कर्तव्यः M. आयातपनिलित प्रदेये वस्तु यथाहनि दृश्यते दृश्यते तथा हरिः दृश्यते)

As a reflection in the mirror, so in the Atman is Brahman to be seen, as one sees in dream so in the Pitri loka, as in waters completely visible, so in the Gandharva loka; in the Brahma loka, as light and its reflection.

MANTRA. 6.

इन्द्रियाणामपृथग्भावमुदयास्तमयौ च यत् ।

पृथगुत्पद्यमानानां सत्त्वा धीरो न शोचति ॥ ६ ॥

अन्वयः—यत् चीरः पृथक् उत्पद्यमानानां इन्द्रियाणां पृथक् भावं उदयास्त
नयौ च नरवा न शोचति ॥

इन्द्रियाणां indriyânâm (ओत्रादीनां) of the senses (like ear &c.)

पृथक्-भावं prithag-bhâvam (स्वभावविलक्षणतां M. तारतम्यं)
different states or conditions.

उदय-अस्तनयौ udayâstamayau (उत्पत्ति-प्रलयौ जाग्रत्-स्वपावस्थापेक्षया M.
यस्य जगदुदयास्तनयौ भवतः पृथक् नाना प्रकारेण उत्पद्यमानानां
इन्द्रियाणां सत्ता प्रतीत्यादिकं इति शेषः) rising and set-
ting. S. Origin and destruction, having refer-
ence to waking and sleeping state. M. This
origin and destruction of the world, takes place
in order to make the senses apprehend dif-
ferent objects.

च यत् cha yat, and what.

पृथक् उत्पद्यमानानां prithak ut-padyamânânâm (आकाशादिभ्यः
अव्यक्तविशुद्धात् केवलात् चिन्मात्र आत्मस्वरूपात् M. नाना-
प्रकारेण उत्पद्यमानानां इन्द्रियाणां सत्ताप्रतीत्यादिकं इति शेषः)
produced from different origins (such as akâsha)
&c.) M. born in different ways.

जत्वा matvâ, having thought over (S. ज्ञात्वा M. भगव-
दधीनं ज्ञात्वा) S knowing M. understanding that
they are under the control of God.

चीरः न शोचति dhiraḥ na sochati, the wise does not grieve.

S. Understanding the different states and the
rising and setting (in waking and sleep) of the
senses, that have each a different origin (such
as ear from akashâ &c.), the wise does not
grieve.

M. Understanding that all these differences of condition, these creations and destructions of worlds, these perceptions of objects by the senses which have different origins, are under the control of God, the wise does not grieve.

Knowing *all* the different conditions of the senses, the origin and destruction of *things*, and what is produced from different Sources, the wise man does not grieve.

MANTRAS. 7. 8.

इन्द्रियेभ्यः परं मनो मनसः सत्त्वमुत्तमम् ।

सत्त्वाद्धि महानात्मा सहतोऽव्यक्तमुत्तमम् ॥ ७ ॥

अन्वयः—(तत्) मनः इन्द्रियेभ्यः परं, सत्त्वं मनसः उत्तमम्, महान् आत्मा सत्त्वात् अधि, अव्यक्तं महतः उत्तमम् ॥

अव्यक्तात्तु परः पुरुषो व्यापकोऽलिङ्ग एव च ।

यज्ज्ञात्वा भुज्यते जन्तुरमृतत्वञ्च गच्छति ॥ ८ ॥

अन्वयः—जन्तुः यज्ज्ञात्वा भुज्यते असुतत्वं च गच्छति (सः) व्यापकः अलिङ्ग एव पुरुषः तु अव्यक्तात् परः ॥

इन्द्रियेभ्यः परं मनः *indriyebhyaḥ param manah*, the 'Manas is higher than the senses. (M. the presiding deity of Manas is higher than those ruling the senses. See ante III. 10.)

मनसः सत्त्वं उत्तमं *manasaḥ satvaṁ uttamam* (सत्त्वं = बुद्धिः) The Buddhi is higher than Manas.

सत्त्वात् अधि महान्-आत्मा *satvât adhi Mahânâtmâ* (अधि = अधिकः, व्यापकः, अपरिच्छिन्नः) over Buddhi (as penetrating it even) is the *Mahânâtmâ* (the great-self.)

महतः अव्यक्तं उत्तमं mahtaḥ avyaktam uttamam, higher than Mahat is the Avyakta.

अव्यक्तात्तु परः पुरुषः avyaktât tu parah purushaḥ, beyond the Avyakta, is the Purusha.

• व्यापकः vyâpakah, (व्यापकस्यापि आकाशादेः सर्वस्य कारकत्वात् M. अपरिच्छिन्नः) the all-pervading (S. the cause even of all pervaders like Akâsha &c. M. The unbounded.

अलिङ्गः एव च alingaḥ eva cha (लिङ्गयते गम्यते येन तत् लिङ्गं बुद्ध्यादि तद्विद्यमानस्य इति अयम् अलिङ्गः M. प्राकृत-भौतिकदेहरहितः) without marks also, S. That by which a thing is understood is called "linga"; such as Buddhi, Manas &c. He who has not these is a-linga. M. He who has neither a Prakritic body nor an Elemental (compounded) body. (Bodiless.)

यं yam or तं tam, whom or Him M. तं refers to तारतम्यांतमं ॥
ज्ञात्वा jnâtva, having understood (being taught by Teachers and Scriptures.)

मुच्यते जन्तुः muchyate jantuh (अविद्यादिहृदयग्रन्थिभिः जीवन् एव M. भवपाशात्) the creature is liberated (S. from the bonds of Ignorance even while alive; M. from the toils of existence.)

अमृतत्वं च गच्छति amritatvam cha gachchhati (पतितेऽपि शरीरे अमृतत्वं च गच्छति M. पुनर्जनेन परमादिभावकम् अमृतत्वं) and goes to Immortality (S. after death, M. of non-rebirth.)

Higher than sensations is Manas,

Higher than Manas is Buddhi,

Higher than Buddhi is the Mahat-atma.

Higher than the Mahat is the Unmanifested.

Beyond the Unmanifested is Purusha, the all-pervading, one having no attributes, whom having comprehended the man is liberated and goes to the state of deathlessness.

MANTRA. 9.

न सन्दृशे तिष्ठति रूपमस्य न चक्षुषा पश्यति कश्चनैनम् ।

हृदा मनीषा मनसाभिकृप्तो य एतद्विदुरसृतास्ते भवन्ति ॥

अन्वयः—अस्य रूपं सन्दृशे न तिष्ठति कश्चन एनं चक्षुषा न पश्यति हृदा मनीषा मनसा अभिकृप्तः (आत्मा ज्ञेयः) ये एतत् (आत्मनो ब्रह्मत्वं) विदुःते असृताः भवन्ति ॥

न na, not.

सन्दृशे sandrise, (सन्दर्शनविषये M. सम्पदं ज्ञानाय) the object of perception. M. of complete conception or knowledge.

तिष्ठति tishthati, exists or is found or stands.

रूपं अस्य rūpam asya, His form. (His=of the Pratyagâtman. M. His=of God the Source of all Avâtâras, the Arche-type.)

न चक्षुषा na chakshushâ, (उपलक्ष्यं, चक्षुरादिकर्तृः) not by eye (or any other sense organ.)

पश्यति कश्चन pasyati kaschana, (उपलभते कश्चिदपि) sees any one. एनम् enam, Him (the Self.)

हृदा मनीषा hridâ manîshâ, (मनीषा is Instrumental singular of the noun मनीष् (Nom. S. मनीष्ट्) मनसः सकृत्स्वादि-रूपस्येष्टे नियन्तृत्वेन M. इत शब्दोऽत्र अवलोकन-ध्यान-सक्ति-आदि-साधनपरः ॥ तद्व्युक्तेन मनसा । “मनीषा”=ज्ञानरूपो

मनसा, अभिक्लृप्तः = विषयीकृतो भवति) by the Heart of the Person who is Lord of his mind. M. By the Heart and Mind is known this Ruler of the Mind. M. takes मनीषा as Nom. S. meaning God (the Ruler of mind.)

मनसा manasâ, (मनसकपेक्ष सम्यग् दर्शनेन) by the Manas.
अभि-क्लृप्तः abhi-klirptaḥ (अभिसमर्पितः, अभिमन्त्रयितः M. विषयी-
कृतः) is revealed, is made known.

यः एतद् विदुः yaḥ etad viduḥ, who knows this or एनं Him.
अमृताः ते भवन्ति amritâḥ te bhavanti, Immortals they become.

Not as an object of perception does His form exist, not by the eye does any one see him, but by Buddhi controlling the mind, reflected in Manas, is He revealed, who *thus* know Him, deathless they become.

MANTRA 10.

यदा पञ्चावतिष्ठन्ते ज्ञानानि मनसा सह ।

बुद्धिश्च न विचेष्टते तामाहुः परमाकृतिम् ॥ १० ॥

अन्वयः—यदा पञ्च ज्ञानानि मनसा सह अवतिष्ठन्ते बुद्धिः च न विचेष्टति तां परमाकृतिम् आहुः विद्वांसः ॥

यदा yadâ, (यस्मिन् काले) when.

पञ्च pancha, the five (qualifying ज्ञानानि i. e. the five Jñānendriyas.)

अवतिष्ठन्ते ava-tishthante (स्वविषयेभ्यो निवर्तितानि आत्मनि एव अवतिष्ठन्ते M. व्यावृत्तया तिष्ठन्ति) remain aloof (from their objects.)

ज्ञानानि jñānāni, (the organs of) knowledge. (ज्ञानार्थत्वात् ओत्रादीन्निर्वाचि M. ज्ञानसाधनानि चक्षुरादि पञ्चेन्द्रियाणि)

मनसा manasâ, (with) the Manas.

● सह saha, with.

बुद्धिः buddhih, (अव्यवसायलक्षणा) the Buddhi.

न विचेष्टति na vi-cheshtati (स्व व्यापारेषु न व्याप्रियते M. विषयान् प्रति न प्रवर्तते) does not go towards (its objects.)

ताम् tām, that (Pratyâhâra state from seven-fold objects of consciousness) or तं Him.

आहुः âhuh, they say.

परमां गतिं paramâm gatim, the highest goal or way (परम साधनं ज्ञानस्य the highest means of acquiring Jnâna or Wisdom.)

When the five organs of perception and manas (remain apart from their objects), and the intellect even does not move, that they call the highest road.

MANTRA. 11.

तां योगमिति मन्यन्ते स्थिरामिन्द्रियधारणाम् ।

अप्रमत्तस्तदा भवति योगो हि प्रमवाप्ययौ ॥ ११ ॥

अन्वयः—तां स्थिरां इन्द्रियधारणां योगं इति मन्यन्ते तदा अप्रमत्तः भवति योगः हि प्रमवाप्ययौ ॥

तां tām, (तदवस्थां) that (state.)

योगं yogam, the Yoga.

इति iti,

मन्यन्ते manyante, (प्राप्ताः) they hold.

स्थिराम् sthirâm (अचलां M. अचंचलां) steady (unmoved.)

इन्द्रिय-धारणाम् indriya-dhâranâm, (बाह्यान्तः करणानां धारणां M. इन्द्रियाणां विषयेभ्यो व्यावर्तनेन भगवद्विषये अचंचलां धारणा-

नेव ध्यानसनाधि लक्ष्मयोगं) the restraint of the senses.

अप्रमत्तः apramattah, (प्रमादवर्जितः, सनाधानं प्रति नित्यं यत्नवान्, M. भगवञ् ज्ञान्येव भवति) not heed-less or negligent. M. becomes knower of God.

तदा tadâ, then.

भवति bhavati, he becomes.

योगः हि yogah hi (यस्मात् योगः) because Yoga (is).

प्रभशप्यौ prabhavâ pyayau, (उपजनापायघर्नकः M. उत्पत्ति विनाशौ) origination and destruction.

That they hold to be Yoga, which is the firm restraint of the senses. Then one becomes not heedless, for Yoga is the origin and destruction (of all things.)

MANTRA 12.

नैव वाचा न मनसा प्राप्तुं शक्यो न चक्षुषा ।

अस्तीति ब्रुवतोऽन्यत्र कथं तदुपलभ्यते ॥ १२ ॥

अन्वयः—(आत्मा) वाचा नैव प्राप्तुं शक्यः मनसा न प्राप्तुं शक्यः चक्षुषा न प्राप्तुं शक्यः तत् (ब्रह्म) अस्ति इति ब्रुवतः अन्यत्र कथं उपलभ्यते ॥

न एव na eva, not indeed.

वाचा vâchâ, by speech.

न मनसा na manasâ, not by mind.

प्राप्तुं prâptum, to obtain, (ज्ञातुं) to know.

शक्यः sakyah, is able (पुरुषः)

न चक्षुषा na chakshushâ, not by eye.

अस्ति इति asti iti, "it is".

ब्रुवतः vruvatah, (उपदिशतः गुरोः) from one who says (i. e.) from the Guru who knows that "He is,"

and not from one who denies the existence of God.

अन्यत्र anyatra, any where else.

कथं katham, how.

तद् tad, He.

उपलभ्यते upa-labhyate, is to be found.

M. That God-form cannot be known otherwise than through the grace of Guru. When the Guru through His infinite compassion shows for the first time to the desciple the majesty of the Self; then it is for the pupil to retain that form in his heart by constant meditation and contemplation.

Not by Speech or Mind is one able to know Him, nor by the eye, how then is He to be obtained from any save the one (Guru) who says "He is".

MANTRA. 13.

अस्तीत्येवोपलब्धयस्त्वभावेन चोभयोः ।

अस्तीत्येवोपलब्धस्य तत्त्वभावः प्रसीदति ॥ १३ ॥

अन्वयः—आत्मा अस्ति इति एव तत्त्व भावेन च उपलब्धयः । उभयोः (अस्तिस्त्व तत्त्वभावयोः मध्ये) अस्ति इत्येव उपलब्धस्य तत्त्वभावः प्रसीदति ॥

अस्ति इति asti iti "He is".

एव eva, indeed.

उपलब्धयः upa-labdhavya, is to be found or known.

तत्त्व-भावेन tattva-bhâvena, (सद्-असदादि प्रत्ययविचयत्वं वर्जितस्य आत्मनः तत्त्वभावो भवति । तेन च रूपेण आत्मा उपलब्धयः ॥
M. उभयोः प्रकृति-पुरुषयोः ; तत्त्वं=प्रनादिकत्वं प्रकृति-पुरुष-भावं वा भावयति सन्नादयति इति तत्त्वभावः=मगवान् ; तेन

तत् प्रकाशेन) by (His) true nature (i. e. the *Atmā* is to be known by Its *true condition* as being devoid of all qualities of spirit and matter.) M. by the grace of God. तत्त्व=the truth (of *Prakriti* and *Purusha*); भाव=the creator : i. e. the creator of the truth or condition of *Prakriti* and *Purusha*. That is, the God. तत्त्व भावेन=by (the grace of) the origin of Truth (*Prakriti* and *Purusha*.)

च उभयोः cha ubhayoh, बोधाधिक—निष्ठाधिकयोः अस्तित्व तत्त्व-भावयोः ॥ M. प्रकृति पुरुषयोः) and of both (the conditioned and the unconditioned *Brahma*) i. e. by realising the existence of both. M. Of both (*Prakriti* and *Purusha*.)

अस्ति इति एव उपलब्धस्य asti iti eva upalabdhasya, of one who has understood It as "He is". (M. सर्वाधिकतया अस्तित्वाद् अस्ति इति नाम्ना भगवान्, इति उपलब्धस्य एव उपलब्धभवनस्य, तत्त्वभावः=भगवान्) M. The God is named "asti"="He is", because He is the Supreme Existence above all existences. The person who knows God as "Asti"—such a person becomes the vessel of grace.

तत्त्वभावः प्रसीदति tattva-bhāvaḥ prasīdati, (आत्मनः विदित-अविदिताभ्यां अन्योऽङ्गस्य स्वभावः अभिमुखी भवति M. भगवान् प्रसादवान् भवति) The true nature is revealed M. The God is pleased,

He is to be known as *Asti* (*He is*), and by (realising) the true nature of the both (Matter and Spirit). To him who knows Him as *Asti* (*He is*), the true nature (of Matter and Spirit) is revealed.

MANTRA. 14.

यदा सर्वे प्रमुच्यन्ते कामा येऽस्य हृदि श्रिताः ।

अथ मर्त्यामृतो भवत्यत्र ब्रह्म समश्नुते ॥ १४ ॥

अन्वयः—यदा सर्वे कामाः ये अस्य हृदि स्थिताः प्रमुच्यन्ते अथ मर्त्यः अमृतः भवति अत्र ब्रह्म समश्नुते ॥

यदा yadâ, when

सर्वे sarve, all (qualifying “desires”).

प्रमुच्यन्ते pramuchyante, (विशीर्यन्ते) are entirely given up, become freed. पुक्ता भवन्ति are exhausted.

कामाः kâmâh, (संकरपाः) desires.

ये ye, which.

अस्य asya, (विदुषः) of this, his (man’s).

हृदि hridi, in the heart, in the antahkarana.

श्रिताः shritâh, (another reading is स्थिताः) clinging to, depending on, residing in.

अथ atha, then.

मर्त्यः martyah, the mortal.

अमृतः amritah, immortal.

भवति bhavati, becomes.

अत्र atra, here (in this life) M. In Brahma-lôka, in Shvetadvîpa &c.

ब्रह्म Brahma, Brahma.

समश्नुते samasnute, प्राप्नोति attains.

When all the desires that reside in the heart are entirely given up then the mortal becomes immortal, then he obtains here Brahma.

MANTRA, 15.

यदा सठ्वे प्रभिद्यन्ते हृदयस्येह ग्रन्थयः ।

अथ मर्त्यो मृतो भवत्येतावदनुशासनम् ॥ १५ ॥

अन्वयः — यदा इह हृदयस्य सर्वे ग्रन्थयः प्रभिद्यन्ते अथ मर्त्यः अमृतः भवति
एतावत् हि अनुशासनम् ॥

यदा yadâ, when.

सर्वे sarve, all,

प्रभिद्यन्ते prabhidyante, are cut asunder, broken through.

हृदयस्य hridayasya, of the heart.

इह iha, here (on earth).

ग्रन्थयः granthayah, knots.

अथ atha, then.

मर्त्य marttyah, mortal.

अमृतः amritah, immortal, free.

भवति bhavati, becomes.

एतावद् etâvad, so much.

हि hi, verily. (It is omitted in some texts).

अनुशासनम् anusâsanam, instruction.

When all the knots of the heart are cut asunder here then the mortal becomes immortal, verily this is all instruction.

MANTRA. 16.

शतञ्चैका च हृदयस्य नाड्य

स्तासाम्मूर्द्धानमभिनिः सृतैका ।

तयोर्ध्वमायन्नमृतत्वमेति

विष्वङ् अन्या उत्क्रमणे भवन्ति ॥ १६ ॥

अथर्वः—यतं च एका च हृदयस्य नाड्यः तासां (नध्ये) एका मुहूर्तं
अभि निःसृता तथा ऊर्ध्वं आयान् वन्तुः अमृतत्वं इति विश्वं अन्यः उत्क्रमणे
(मुहूर्तः नरसे निमित्तम्) भवन्ति ॥

यतं satam, a hundred.

च cha, and.

एका ekâ, one (the Sushumnâ).

च cha, and.

हृदयस्य hridayasya, of the heart.

नाड्यः nâdyaḥ, vessels, nerve-cords, arteries.

तासां tâsâm, of them (one, namely the Sushumnâ.)

मुहूर्तम् murdhânam, to the head, (piercing through the brain).

अभिनिःसृता abhiniḥsritâ, coming out towards.

एका ekâ, one (the Sushumnâ.)

तथा tayâ, by that (nâdî the Sushumnâ)

ऊर्ध्वम् ūrdhvam, up wards.

आयान् âyan, going.

अमृतत्वं amritatvam, immortality (relative immortality till one world-period.)

इति eti, obtains.

विश्वं vishvang, diverse, अन्यः anyâḥ the others.

उत्क्रमणे utkramane, at the time of going-away. or for rebirth.

भवन्ति bhavanti, become. (carry the soul.)

There are a hundred and one arteries of the heart and one of them pierces through the head. By that one going upwards, he obtains deathlessness. The other (arteries) become (the means of carrying the soul) to diverse (lokâḥ of death), at the time of going away.

MANTRA. 17.

अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषोऽन्तरात्मा

सदा जनानां हृदये सन्निविष्टः ।

तं स्वाच्छरीरात्प्रवृहेत्

मुञ्जादिवेशीकां धैर्येण ।

तं विद्याच्छुक्रममृतं तं विद्याच्छुक्रममृतमिति ॥ १७ ॥

अन्वयः—अन्तरात्मा पुरुषः जनानां हृदये अङ्गुष्ठमात्रः सदा सन्निविष्टः । तं मुञ्जात् इषीकां इव स्वात् शरीरात् धैर्येण प्रवृहेत् (विवेकी) तं शुक्रं अमृतं विद्यात् ॥

अङ्गुष्ठमात्रः angushthamâtraḥ, of the size of a thumb.

पुरुषः puruṣaḥ, Puruṣa.

अन्तरात्मा antarâtmâ, inner âtma.

सदा sadâ, always.

जनानां janânâm, of beings, of creatures.

हृदये hridaye, in the heart.

सन्निविष्टः sannivistaḥ, seated.

तं tam, that.

स्वात् svât, from self (from his own.)

शरीरात् sarirât, from body.

प्रवृहेत् pravrihet, (निष्कर्षेत्) should draw out, thresh out.

मुञ्जात् munjât, covering, sheath. M. a kind of weed.

इव iva, like.

इषीकां ishikâm, inner pith, stock. M. a kind of straw.

धैर्येण dhairyena, with patience.

तं tam, that.

विद्यात् vidyât, should know.

सुकम् sukram, (शोकादिदोषवर्जितं) M. brilliant, germ, seed,

अमृतम् amritam, free from sorrow immortal. Eternally Free.

The Purusha of the size of a thumb, the inner Atma of *all* beings, is always seated in the heart; one should extract that from his body, like the stem from its sheath (or as the wheat is separated from the chaff), with patience. That should be known as the undying seed: that should be known as the undying seed.

MANTRA. 18.

मृत्युप्रोक्ताक्षचिकेतोऽथ लब्ध्वा

विद्यामेतां योगविधिञ्च कृत्स्नम् ।

ब्रह्मप्राप्तः विरजोऽभूद्विमृत्यु

रन्त्योऽप्येवं यो विदध्यात्ममेव ॥ १८ ॥

अन्वयः—अथ नाचिकेतः मृत्युप्रोक्तां एतां विद्यां कृत्स्नं योगविधिञ्च लब्ध्वा ब्रह्म प्राप्तः विरजः विमृत्युः अभूत् यः अन्यः अपि अध्यात्मं एवं वित् सः ब्रह्मप्राप्तः विरजः विमृत्युः भवति ॥

मृत्यु) mrityu, Yama,
प्रोक्ताम्) proktâm, spoken.

नाचिकेतः Nachiketaḥ, Nachiketas.

अथ atha, then.

लब्ध्वा labdhvâ, having obtained.

विद्यां vidyâm, the knowledge.

एतां etam, this.

योगविधिं Yogavidhim, Yoga-practice.

च cha, and.

कृत्स्नम् kritsnam, all.

ब्रह्मप्राप्तः Brahma-prâtaḥ, having attained Brahma.

विराजः virajāḥ, M. निष्पापः ॥ free from activity (rajas),
or sin.

अभूत् abhût, became.

विमृत्युः vimrityuh, beyond death.

अन्यः anyāḥ, another.

अपि api, also.

एवं evam, thus.

यः yaḥ, who.

विद vid, knew.

अध्यात्मम् adhyâtmam, the doctrine of Spirit

एव eva, even.

Nachiketas having then obtained all this knowledge and practice imparted by Yama attained Brahma, became free from rajās and beyond death; another who thus knows the Spirit certainly becomes so.

—:0:—

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः । हरि ॐ ।

PEACE BE TO ALL.

Printed at the "Allahabad Press," Allahabad.

वैश्वानरः प्रविशत्यतिथिर्ब्राह्मणे	12
शतञ्चैका च हृदयस्य	187
शतयुषः पुत्रपौत्रान् वृणीष्व	48
शान्तसङ्कल्पः सुमना यथा	18
श्रवणायापि बहुभिर्यो न लभ्यः	76
श्रेयश्च प्रेयश्च मनुष्यमेतस्तौ	67
श्वो भावा मर्त्यस्य यदन्तकैतत्	53
स त्वमग्निश्च स्वर्ग्यमध्येषि मृत्यो	34
स त्वं प्रियान् प्रियरूपाश्च	69
सर्वे वेदा यत्पदमामनन्ति	92
सहोवाव पितरं तत कस्मै	6
सूर्यो यथा सर्वलोकस्य चक्षुर्न लिप्यते	163
स्वर्गे लोके न भयं किञ्चनास्ति	22
स्वप्नान्तं जागरितान्तञ्चोभौ	135
हश्चः शुचिषद्वसुरन्तरिक्षसद्गता	152
हन्त त इदम्प्रवक्ष्यामि गुह्यं	157
हन्ता चेन्मन्यते हन्तु हतश्चे	97

यथोदकन्दुर्गे वृष्टम्पठर्वतेषु ...	148
यथोदकं शुद्धे शुद्धमासिक्तन्तादूगेव ...	149
यदा पञ्चावतिष्ठन्ते ज्ञानानि ...	181
यदा सठर्वे प्रभिद्यन्ते ...	187
यदा सठर्वे प्रमुच्यन्ते कामा ...	186
यदिदं किञ्च जगत्सठर्वं प्राण एजति ...	171
यदेवेह तदमुत्र यदमुत्र तदन्विह ...	144
यस्य ब्रह्म च क्षत्रञ्च रभे ...	155
यस्तु विज्ञानवान् भवति ...	114
यस्तु विज्ञानवान् भवति समनस्कः ...	115
यस्त्वविज्ञानवान् भवत्यमनस्कः ...	114
यस्त्वविज्ञानवान् भवत्ययुक्तेन ...	113
यस्मिन्नित्दं विचिकित्सन्ति मृत्यो ...	62
या प्राणेन सम्भवत्यदितिर्देवतामयी ...	140
येन रूपं रसं गन्धं शब्दान् ...	133
येयम्प्रेते विचिकित्सा ...	41
ये ये कामा दुर्लभा मर्त्यलोके ...	52
येनिमन्ये प्रपद्यन्ते शरीरत्वाय ...	158
लोकादिनग्निन्तमुवाच तस्मै ...	29
वायुर्यथैको भुवनं प्रविष्टो रूपं ...	162
विज्ञानसारथिर्यस्तु मनः ...	166

नैव वाचा न मनसा प्राप्तं	...	18
नैषा तर्केण सतिरापनेया प्रोक्तान्येनैव	...	8
पराचः कामाननुयन्ति बालास्ते	...	13
पराञ्चि खानि व्यतृणात्स्वयम्भू	...	13
पीतोदका जग्धतृणा दुग्धहोहा	...	
पुरमेकादशद्वारमजस्यावक्रचेतसः	...	15
प्रते ब्रवीमि तदु मे निबोध	...	2
बहूनामेमि प्रथमो	...	
भयादस्याग्निस्तपति भयात्तपति	...	17
मनसैवेदमाप्तव्यन्नेह नानास्ति	...	14
महतः परमव्यक्तमव्यक्तात्	...	11
मृत्युप्रोक्तान्नचिकेतोऽय लब्ध्वा	...	19
यः पूर्वन्तपसो जातमद्भ्यः	...	13
यः सेतुरीजानानाभक्षरम्ब्रह्म	...	19
य इमं परमं गुह्यं आवयेद्ब्रह्मसंसदि	...	12
य इमं भध्वदं वेद आत्मानं	...	10
य एष सुप्तेषु जागर्ति कामं	...	10
यच्छेद्वाङ्मनसी प्राज्ञस्तद्याच्छैजान	...	12
यतश्चोदेति सूर्योऽस्तं	...	14
यथाऽऽदर्शं तथाऽऽत्मनि यथा स्वप्ने	...	17
यथा पुरस्ताद्भविता प्रतीत	...	

MANTRA.	PAGE.
तन्दुर्दर्शङ्गूढमनुप्रविष्टं	87
तमब्रवीत्प्रीयमाणो महात्मा	31
तथैह कुमारथं सन्तं	3
तां योगमिति मन्यन्ते	182
तिस्त्रोरात्रीर्यद्वात्सीर्गृहे मे	16
त्रिणाचिकेतस्त्रयमेतद्विदित्वा	37
त्रिणाचिकेतस्त्रिभिरेत्य सन्धिं	33
दूरमेते विपरीते विषूची अविद्या	81
देवैरत्रापि विचिकित्सितं किल	46
देवैरत्रापि विचिकित्सितं पुरा	44
न जायते म्रियते वा विपश्चिन्नायं	96
न तत्र सूर्यो भाति न चन्द्रतारकक्ष्मेऽ	868
न तरेणावरेण प्रोक्त एष सुविज्ञेयो	18
न प्राणेन नापानेन मर्त्यो	157
न वित्तेन तर्पणीयो मनुष्यो	56
न सन्दृशे तिष्ठति रूपमस्य न	80
न साम्परायः प्रतिभाति बालम्प्रसाद्यन्तं	84
नाचिकेतमुपास्यानं सृत्युप्रोक्तं	128
नायमात्मा प्रवचनेन श्रभ्यो	102
नाविरतो दुश्चरिताक्माशान्तो	104
नित्योऽनित्यानाञ्चेतवश्चेतवानामेको	166

आसीनो दूरं ब्रजति शयाने	1
इन्द्रियाणाम्पृथग्भावमुद्यास्तमयै	17
इन्द्रियाणि हयानाहुर्विषया * स्तेषु	1
इन्द्रियेभ्यः परा च्युर्था अर्थेभ्यश्च	1
इन्द्रियेभ्यः परं मनो मनसः	17
इह चेदशकद्बोद्धुम्प्राक् शरीरस्य	17
उत्तिष्ठत जाग्रत प्राप्य	17
कर्ध्वम्प्राणमुन्नयत्यपानं प्रत्यगस्यति	1
कर्ध्वमूलोऽवाक्शाख एषोऽवत्यः	1
ऋतं पिबन्तौ सुकृतस्य लोके	1
एको वशी सर्वभूतान्तरात्मा	1
एतच्छ्रुत्वा सम्परिगृह्य मर्त्यः प्रवृह्य
एतत्सत्यं यदि मन्यसे वरं
एतद्धृद्येवाक्षरम्ब्रह्म एतदेवाक्षरम्परम
एतदालम्बनं, श्रेष्ठमेतदालम्बनम्परम्
एष तेऽग्निर्नचिकेतः स्वर्गोयमवृणीया
एष सठर्वेषु भूतेषु गूढात्मा	1
॥ ॐ ॥ उशन् ह वै वाजश्रवसः
कामस्याप्तिञ्जगतः प्रतिष्ठां
जानाम्यहं शिवधिरित्यनित्यं
तदेतदिति मन्यन्तेऽनिर्देश्यम्परमं	1

Index of Mantras.

MANTRA.	PAGE.
अग्निर्यथैको भुवनं प्रविष्टो रूपं 161
अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषोऽन्तरात्मा 189
अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषोऽयोतिरिवाधुमकः 147
अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषो मध्य 146
अजीर्यताममृतानामुपेत्य जीर्यन्मर्त्यः 59
अक्षोरणीयान्महतो महीयान् 98
अनुपश्य यथा पूर्वम् 10
अन्यच्छ्रेयोऽन्यदुतैव प्रेयस्ते 65
अन्यत्रधर्मादन्यत्राधर्मादन्यत्रास्मात्कृताकृतात् 91
अरण्योर्निहितो जातवेदा गर्भे इव 141
अविद्यायामन्तरे वर्तमानाः 73
अठयक्तात्तु परः पुरुषो 173
अशठदमस्पर्शमरूपमठययं 126
अशरीरं शरीरेष्व 107
अस्तीत्येवोपलब्धयस्तत्त्वभावेन 184
अस्यवित्तं समानस्य शरीरस्यस्य 56
आत्मानं रथिनं विद्धि 110
आशाप्रतीक्षे सङ्गतं सूनृताञ् 14

INDEX OF WORDS.

WORDS.	ENGLISH MEANING.	PAGE.
अक्रतुः ...	Free from desire ...	99
अगन्धवत् ...	Without smell ...	126
अग्निः ...	Agni ...	41, 29, 25 27,
अग्निः ...	Fire ...	40 161, 142, 85,
अग्निः तपति	The fire burns	173
अग्रया ...	By sharp ...	121
अजः ...	Unborn ...	97
अजायत ...	Was born ...	139
अजस्र ...	Of the unborn ...	151
अजीर्यताम् ...	Of not-decaying ...	60
अक्षीः ...	Than an atom ...	99
अक्षीबाण ...	More subtle ...	80, 99
अक्षुं ...	Subtle ...	90
अणुः ...	Atomic ...	45
अति-दीर्घ ...	In a prolonged ...	62
अतिथिः ...	Guest ...	13. 17, 153
अत्यन्तं ...	Extreme ...	37
अत्यस्वाक्षीः ...	Thou hast rejected ...	70, 87
अत्येति ...	Surpasses ...	144
अत्र ...	Here ...	44, 47, 186
अथ ...	Then ...	186, 187
अर्थात् ...	End ...	67
अर्थाः ...	The objects ...	118
अर्थेभ्यः ...	Than the objects ...	118.
अद्भ्यः ...	From the waters ...	138
अदितिः ...	The Aditi, ...	140
अद्य ...	To day ...	148
अद्वाचन ...	When we have seen ...	58

WORDS.	ENGLISH MEANING.	PAGE.
अद्रिजाः ...	Mountain-born, rivers ...	154
अधर्मात् ...	Than vice	91
अधिगच्छति ...	Goes over ...	115
अध्यात्म ...	The doctrine of spirit ...	191
अधूमकः ...	Smoke-less ...	148
अनुशासनम् ...	Instruction ...	187
अध्यात्म-योगाधिगमेन	By the understanding obtained from Adhyatma-Yoga by means of meditation on the self ...	88
अध्येषि ...	Thou rememberest ...	25
अध्रुवेषु ...	In the unstable ...	133
अध्रुवैः ...	By the nonpermanent ...	84
अध्वनः ...	Of the road or journey ...	117
अनन्तं ...	Without end or effect ...	127
अनन्त-लोकाणि	The means for the attain- ment of the un-ending world ...	28
अनन्तर्यं ...	The endless ...	86
अनन्दाः ...	Joyless ...	5
अनन्य — प्रोक्ते	Not another taught ...	79
अनस्थेषु ...	In not permanent ...	101
अनशनम् ...	Without eating food ...	16, 17
अनादि ...	Without beginning ...	127
अनिर्देश्यं ..	Undefinable ...	167
अनित्यं ...	Transient. ...	84
अनित्यानां ...	Among the transient ...	166
अनित्यैः ...	By the not eternal ...	85
अनु ...	After ...	11, 149
अनुपश्यति ...	Sees ...	136
अनुपश्यन्ति ...	See ...	165

WORDS.	ENGLISH MEANING.	PAGE.
अनुप्रविष्टः ...	Has entered ...	64
अनु-भाति ...	Shine ...	169
अनुयन्ति ...	Go after ...	132
अनुशिष्टः ...	Taught ...	43
अनुष्ठाय ...	Approaches it ...	151
अनेकरूपम् ...	Of many colours ...	33
अन्तक ...	O Death ...	56
अन्तरात्मा ...	Inner Atmâ ...	189
अन्तरात्मन् ...	The Inner Self ...	131
अन्तरिक्षसत् ...	Dwelling in the firmament ...	153
अन्तरे ...	Midst ...	73
अन्तिकात् ...	Near ...	137
अन्धाः ...	Blind men ...	74
अन्धेन ...	By the blind ...	74
अन्यं ...	Other ...	45
अन्यः ...	Another ...	191
अन्यत् ...	Other ...	65
अन्यत्प्राचीः ...	Thou didst ask the other ...	70
अन्यत्र ...	Any where else ...	184
अन्यत्र अधर्मात् ...	Other than non-dharma ...	91
अन्यत्र अस्मात् ...	Other than this ...	91
अन्यत्र धर्मात् ...	Other than Dharma ...	91
अन्यत्र भूतात् ...	Other than the Past ...	91
अन्ये ...	Some ...	159
अन्येन ...	By another ...	82
अपरे ...	Others ...	12
अपानं ...	The Apana-vayu ...	155
अपि ...	Also ...	191
अपि देहे ...	Even the body ...	97

WORDS.	ENGLISH MEANING.	PAGE.
आप्नुयात् ...	He obtains ...	105
अप्रमत्तः ...	Not heed-less ...	183
अर्पिताः ...	Are fixed that ...	144
अब्जाः ...	Water-born ...	154
अब्रवीत् ...	(H-) said ...	32
अभयं ...	Fearless ...	110
अभयस्य ...	Of no fear ...	86
अभिनिःसृता	Coming out towards ...	188
अभिवदेत् ...	Greet ...	19
अभूत् ...	Became ...	191
अभि-हृतः ...	Is revealed ...	181
अभि-ध्यायन् ...	Meditating, thinking over ...	61, 70
अमनस्कः ...	Unmindful ...	115
अमुत्र ...	There ...	144
अमृतम् ...	Immortal ...	161, 190
अमृतत्वं ...	Immortality ...	26, 131, 133, 179, 188
अमृतः ...	Immortal ...	186
अमृताः ...	Immortals ...	172, 181
अमृताणां ...	Of the immortals ...	60
अयं ...	This ...	97
अयुक्तेन ...	Unjoined, without concentration ...	113
अरसं ...	Without taste ...	126
अरयोः ...	Between the Aranis or "firesticks" ...	141
अश्वरं ...	Imperishable ...	94
अरूपं ...	Without form ...	126
अनिङ्गः इव च ...	Without marks also ...	179
अलोलुपन्त Or लोलुपन्तः	tear away ...	72
अल्पम् ...	Short ...	56
रूप मेघसः	Of small understanding ...	15

WORDS.	ENGLISH MEANING.	PAGE.
अवक्रचेतसः	Whose thoughts are never crooked ...	151
अवतिष्ठन्ते	Remain aloof ...	181
अवरेण ...	By an inferior ...	78
अवश्यानि	Unmanageable ...	113
अवस्थितं ...	Eternal ...	101
अवाक्-शाखः	Whose branches grow downwards ...	170
अवासीः ...	Thou hast dwelt ...	17
अवाप्तः ...	Didst accept ...	70
अविदाः ...	Ignorance ...	71
अविदायाश्च	In ignorance ...	73
अविरतः ...	Ceased to be attached ...	104
अविद्यानवान्	Without wisdom ...	113, 115
अवृणीयाः	Thou didst ask or choose ...	41
अव्ययं ...	Without decay ...	126
अव्यक्तं ...	The undeveloped ...	120
अव्यक्तात् ...	Than the Avyakta ...	120
अव्यक्तात्तुपरः	Beyond the Avyakta ...	179
अशक्तः ...	Is able ...	174
अशनायापिपासे	Hunger and thirst ...	23
अशब्दं ...	Without sound ...	126
अशरीरं ...	Bodiless ...	101
अशान्तः ...	Not tranquil ...	104
अशान्त मानसः	Not-tranquil-mind ...	105
अशुचिः ...	Impure ...	115
अश्वत्थः ...	Fig-tree ...	170
अश्वान् ...	Horses ...	49
असमर्हितः	Not concentrated ...	105
अस्तं ...	Setting ...	143
अस्ति ...	Is ...	146

WORDS.	ENGLISH MEANING,	PAGE.
अस्ति इति	"He is" ...	184
अस्ति इति एके	"Is" say one ...	42
अस्ति इति एव उप सन्धस्य	Of one who has understood	
It as "He is"	185
अस्तु ...	Let be ...	17
अस्पर्श ...	Without touch ...	126
असृति ...	Throws, sends ...	155
अर्हति ...	Is able ...	101
अक्षरं ...	Imperishable ...	109
आजायते ...	Springs up ...	12
आत्मनः ...	Of the self ...	100
आत्मानं ...	The Self ...	111
आत्मनि ...	In the Atman ...	123, 175
आत्मनि महति	In Mahat Atmâ ...	123
आत्मस्थं ...	Seated-in-the-self ...	165
आत्मा ...	The self 99,103,121,150,158	
आत्मानं ...	The self ...	102, 137
आत्मा महात्	The great Self ...	119
आत्य ...	Sayest ...	47
आददानस्य	Of him who accepts, who clings ...	66
आदर्शे ...	In the mirror ...	175
आनन्त्याय ...	Infinite rewards ...	129
आपः ...	Hast obtained ...	83
आचक्षते ...	Falls ...	76
आपनेया ...	To be obtained, to be destroyed, ...	82
आप्तव्यं ...	Can or may be obtained ...	146
आप्तिं ...	Fulfilment ...	28, 86
आप्नोति ...	Obtains ...	115, 117, 145
आप्य ...	Having reached ...	90

WORDS.	ENGLISH MEANING.	PAGE.
आभिः ...	By these ...	54
आमनन्ति ...	Uniformly declare ...	92
आयतनं ...	Abode ...	49
आयन् ...	Going ...	188
आरुहिः ...	The son of Aruna or Arunâ	
(mother)	...	21
आलम्बनं ...	Support ...	95
आविवेश ...	Entered ...	4
आवृत्त-चक्षुः	Averted-gaze ...	131
आशा ...	Hopes ...	15
आश्चर्य ...	Wonderful ...	77, 78
आस ...	Was ...	2
आवित्तं ...	Poured ...	150
आसीनं ...	Sitting ...	156
आसीनः ...	Sitting still ...	100
आहुः ..	They say ...	182
इच्छति ...	Desires ...	94
इच्छन् ...	Desires ...	142
इच्छन्तः ...	Desiring ...	92
इच्छसि ...	Thou wishest ...	50
इतरेषु ...	By the other ...	157
इति ...	Thus ...	112
इमांश्च ...	This ...	33, 1
इन्द्रियाणां ...	Of the senses ...	177
इन्द्रियाणि ...	The senses ...	113, 114
इव ...	Like ...	189
इह ...	Here ...	187
इपीकां ...	Inner pith ...	189
इष्टकाः ...	Bricks ...	30

WORDS.	ENGLISH MEANING.	PAGE.
इष्टापूर्ते ...	Public charities and secular liberality	15
ईजानानां ...	Of the sacrificers	109
ईडयः ...	Praised	142
ईदयम् ...	Venerable	36
ईदृशाः ...	Like these	53
ईशानं ...	Lord	137, 147
ईशानः भूत भव्यस्य	Lord of the Past and the Future	148
ईशिष्यसि ...	Thou wilt rule	59
उ ...	Verily	27, 67, 148
उक्त्वा ...	Having repeated	128
उच्यते ...	Is said	161, 171
उत ...	Also	65
उत्क्रमणे ...	At the time of going-away	188
उत्तिष्ठत ...	Arise	124
उदकं ...	Water	13, 148
उदय-व्यस्तनयो	Rising and selling	177
उदेति ...	Arises	143
उन्नयति ...	Sends up	155
उपलब्धव्यः	Is to be found	184
उपलभ्यते ...	Is to be found	184
उपरोक्षीः	Press	45
उप सेचनं ...	Over-sprinkling	106
उपाख्यानं	The story	128
उपाश्रितौ ...	Repose	157
उपेत्य ...	Having reached	60
उपासवे ...	Worship	156
उभे ...	Both	23, 66,
उभौ ...	Both	98, 136

WORDS.	ENGLISH MEANING.	PAGE.
उदगायं ...	The spacious way ...	46
उवाच ...	He said ...	7, 30
उद्यन् ...	Wishing ...	2
ऊर्ध्व ...	Up ...	155, 188
ऊर्ध्वमूलः ...	Whose roots grow upwards ...	170
अतं ..	Truth ...	107, 154
अतजाः ...	Truth-born ...	154
अतसत् ...	Dwelling in Truth ...	154
एकं रूपं ...	one form ...	165
एकः ...	The One ...	164, 166
एकः तथा सर्वभूतान्तरात्मा	So one is the Inner Self of	
all creatures	...	164
एका ...	One ...	188
एकादश-द्वारं	Eleven-gated ...	151
एजति ...	Trembles ...	172
एतः ...	Promiscuously surround ...	68
एतां ...	This ...	70, 190
एतावद् ...	So much ...	187
एति ...	Goes to ...	37, 188
एते ...	These ...	71
एत्य ...	Having obtained ...	35
एधि ...	Be ...	51
एनि ...	I go ...	9
एष ...	This ...	103
एषत् ...	Saw, sees ...	131
ओं ...	It is either the sound or the thing	
signified by it M. Om I swear or solemnly		
promise to tell this to thee	93
ओदनः ...	Food ...	106

WORDS.	ENGLISH MEANING.	PAGE.
औदालकिः	The son of Uldâlaka ; or Uddâlaka ...	21
अङ्गुष्ठमात्रः	(Of the) measure of the thumb	147, 189
अङ्गुष्ठ-मात्रः पुरुषः	The person of the size of a thumb ...	147
कः ...	Who ...	100, 106
कथं ...	How ...	184
कथं तु ...	In what way ...	168
कर्त्तव्यम् ...	To be done ...	9
करिष्यति ...	He will do ...	10
करोति ...	Does ...	165
करोमि ...	I make ...	52
कल्पते ...	Obtains ...	129
कवयः ...	The sages ...	125
कश्चन ...	Any one ...	144, 157, 161
कश्चित् ...	Whatsoever ...	48, 96, 131
कस्मै ...	To whom ...	7
कानं कानं	One desired object after another ...	160
कानभाजम्	Enjoyer ...	52
कामस्य ...	Of desire ...	86
कामाः ...	Objects of desire ...	53, 72, 186
कामाश्च ...	Desires ...	53, 70, 132
कामानां ...	Of desires ...	51
काष्ठा ...	The end, the limit ...	120
किम् ...	What ...	9
किम् उ ...	Does it verily, or indeed ...	168
किं च ...	So-ever ...	172
किंचन ...	Not the least, any ...	23, 146
किञ्चित् ...	Anything ...	120
किञ्च ...	Verily ...	47
किञ्चनपरिशिष्यते	What here remains ...	135, 156

WORDS.	ENGLISH MEANING.	PAGE.
कुतः अगच्छन् अग्नि	How this fire ...	169
कुतश्चित् ...	From any where ...	96
कुमारश्च ...	A boy ...	4
कुर्वन्ति ...	They do ...	13
कुशलः ...	Able, competent ...	78
कुशलानुशिष्टः	Taught properly ..	78
कृताकृतात्	Effect and cause ...	91
कृतम् ...	All ...	191
कृतोः ...	Of good deeds ...	86
कृषः स्थः ...	A denizen of the lower sphere ...	60
खानि ...	The openings, the senses ...	130
गन्धश्च ...	Smell ...	134
गर्भः ...	Womb ...	141
गच्छति ...	Goes ...	5, 143, 146
गतिः ...	Going, the path ...	79, 121
गर्भिणीभिः ...	By the pregnant women ...	142
गहरेष्टम् ...	Abyss-seated ...	88
गुहायाश्च ...	In the cavity ...	28, 98
गुहाश्च ...	Do ...	107, 139, 140
गुहाहितम् ...	Hidden in the cave ...	88
गुह्यम् ...	To be hidden, a mystery ...	129, 158
गुह्यम् ...	Occult, secret ...	64
गुह्यः ...	Hidden ...	121
गुह्यमनुप्रविष्टम्	Who has entered into the dark ...	88
गृह्णाण ...	Take, accept ...	33
गृहान् ...	In the houses ...	13
गृहे ...	In the house ...	16, 17
गोचरान् ...	The roads ...	112
गोप्ता ...	Cow-born ...	154

WORDS.	ENGLISH MEANING.	PAGE.
गौतम ...	Gautam ...	19, 150, 158
ग्रन्थयः ...	Knots ...	187
च उभयोः	And of both ...	185
चक्षुः ...	The eye ...	163
चन्द्रतारकं	The moon and stars ...	169
च यत् ...	And what ...	177
चरन्ति ...	Perform ...	93
चाक्षुषैः ...	By the Ocular ...	163
चितः ...	Has been laid ...	84
चिन्तयमानः	Thought upon ...	79
विरजीविकाश्च	Means of long-living ...	51
चेत् ...	If ...	58, 98, 174
चेतनः ...	The thinker, the conscious ...	166
चेतनानाश्च	Among those who think ...	166
छायातपो ...	Shadow and light ...	108, 176
जगत् ...	World ...	172
जगतः ...	Of the world ...	86
जघत्तुखाः	Eaten hay ...	5
जनानाश्च ...	Of beings ...	189
जनासः ...	People ...	41
जन्तोः ...	Of the creature ...	99
जन्म मृत्यु ...	Birth and death ...	35
जरन्ति ...	(They) cause decay ...	56
जरया ...	By decay ...	23
जहाति ...	Leaves behind ...	89
जागर्ति ...	Is awake ...	160
जागरितान्तं	Waking-end ...	136
जाग्रद्वृत्ति ...	By the waking ...	142
जाग्रत ...	Awake ...	12

WORDS.	ENGLISH MEANING.	PAGE.
जातम् ...	Born ...	138 4
जातवेदाः ...	The Fire ...	142
जानामि अहं ...	I know ...	84
जायते ...	Is born ...	96, 116
जीवं ...	The Jīva ...	137
जीव ...	Live ...	50
जीवति ...	Lives ...	157
जीवन्ति ...	They live ...	157
जीवितम् ...	Life ...	56
जीविते ...	Living ...	62
जीविष्यामः ...	We shall live ...	58
जीर्यन् ...	Decaying ...	60
ज्योतिः ...	Light ...	148
ज्ञाता ...	Is known ...	72
ज्ञाता ...	Knower ...	78
ज्ञातुं ...	To know ...	101
ज्ञात्वा ...	Having known ...	94, 179
ज्ञानं ...	The Buddhi ...	123
ज्ञाने ...	In the Buddhi ...	123
तं ...	That ...	99, 100, 189
तं आत्मस्थं ये अनुपश्यन्तिधीराः	The wise who perceive him within theirself ...	167
तत् ...	That ...	84, 144
तत्र ...	O Father ! ...	7
ततः ...	Therefore ...	84, 137
तद् एव भान्तं	When verily he shines ...	169
तर्केण ...	By argument ...	82
तद् पदं ...	That place or goal ...	144, 116
तद् अद्	That verily ...	144

WORDS.	ENGLISH MEANING.	PAGE.
वत्सनावः प्रसीदति	The true nature is revealed ...	185
तथा गन्धर्वलोके	In the Gandharva world ...	176
तथा पितृलोके	World of the Fathers ...	176
तद् ...	He ...	184
तद् उ ...	That indeed ...	144, 161
तद् ब्रह्म ...	That is Brahma ...	171
तद् or यच्छेत् शान्ते आत्मनि	Should merge that in the self which is Peace or Quiet ...	123
तद् विष्णोः ...	Of that Vishnu ...	117
तद्वं ...	body ...	103
तपति ...	Eats ...	173
तपसः ...	From Tapas ...	138
तपांसि ...	Penances ...	92
तर्पणीयः ...	Made happy ...	58
तया ...	By that ...	188
तरति ...	Over comes ...	35
तस्मात् ...	Therefore ...	17
तस्य ...	Of him of Divine grace प्रसाद विषयस्य 2, 103	103
तस्मिन् ...	Three ...	17
त्वत्-प्रसृष्टं ...	By thee discharged ...	19
तत्राणां ...	Of the three ...	20
तादृक् एव ...	Like that ...	150
तासां ...	Of them ...	188
त्वा-दृक् ...	Like thee ...	48, 83
तिष्ठति ...	Exists ...	147, 180
विष्टन्तं ...	Stays there ...	139
तितोषतां ...	Who wish to cross ...	110
त्रिकर्मकृत् ...	Three-duty done ...	35

WORDS.	ENGLISH MEANING,	PAGE.
त्रिषाचिकेतः	He who has performed <i>thrice</i> the	
Nachiketas	fire-sacrifice ...	34, 38, 108
त्रिभिः	With thet hree ...	34
तीर्त्वा	Crossing over ...	23
त्रीन्	Three ...	17
उ	Verily ...	111
उल्यं	Equal to ...	48, 51
उष्टुः	Pleased ...	31
तृतीयः	Third ...	43
तृतीयं	A third time ...	7
तेजः	Vigour ...	56
तेन	By him ...	103
तेषु	Their ...	112
तौ	They ...	98
ददत्	Giving ...	6
ददामि	I give ...	7, 32
ददौ	Gave ...	2
ददृशिवान्	Seeing, having seen ...	22
दन्द्रम्यमाणाः	Staggering to and fro ...	73
दक्षिणामु	When the presents ...	4
दास्यसि	Wilt thou give ...	7
दिवे दिवे	Day by day ...	142
द्वितीयं	A second time ...	7
द्वितीयेन	By the second ...	26, 41
दीर्घं	Long ...	62
दुग्धदादाः	Given milk ...	5
दुर्गं	On the inaccessible ...	125, 148
दुर्दृशं	Difficult to be seen ...	87
दुरत्यया	Difficult to pass over ...	125

WORDS.	ENGLISH MEANING.	PAGE,
दुरोऽवसत् ...	Dwelling in the jar ...	153
दुश्चरितात् ...	From evil-conduct ...	104
दुष्टाश्वाः ...	Vicious horses ...	113
दूरम् ...	Wide apart ...	71, 100
दृश्यते ...	Is seen ...	121
दृष्ट्वा ...	Having seen ...	87
देवं ...	God ...	36, 88, 100
देवतामयी ...	With all dieties ...	140
देवाः ...	Gods ...	156
देवाः सर्वे ...	All Devâs ...	143
देवैः ...	By the Gods ...	44, 47
देहात् ...	From the (subtle) body ...	156
देहिनः ...	Embodied ones ...	156, 159
द्रव्यैः ...	Things ...	85
धर्मः ...	Nature ...	45
धर्मात् ...	Than Dhanina ...	91
धर्मान् ...	All dharmanas ...	149
धर्म्यम् ...	Being ...	90
धातुः ...	Of the senses ...	99
धारा ...	Edge ...	125
धीरः ...	The wise ...	68, 87, 89, 102, 131
धीराः ...	Wise ...	73, 133, 165
धृत्वा ...	With firmness of mind ...	87
ध्रुवं ...	The fixed ...	84, 127, 133
नः ...	To us ...	64
न अत्येति ...	Does not go beyond ...	161
न अपानेन ...	Not by Apâna ...	157
न अयम् ...	Neither this ...	98
न अयम् अत्मा ...	Not this self ...	102

WORDS.	ENGLISH MEANING.	PAGE.
न अयम् अस्ति	" And it is not " ...	43
न अस्ति ...	There is no " ...	76
न इतरेषां ...	Not of others ...	165, 167
न इनाः विद्युतः आन्ति	Not these lightnings reveal	
(or shine)	169
न चक्षुषा ...	Not by eye ...	180, 183
न प्राणेन ...	Not by Prana ...	157
न आति वा ...	Does it not shine forth ...	168
नमः ...	salutation ...	17
नमस्यः ...	Venerable ...	17
न नेधया ...	Nor by understanding ...	102
नरः ...	Man ...	117
नरेण ...	By man ...	78
न लभ्यः ...	Not to be obtained ...	77
न विद्वानीतः	Do not know ...	98
न विदुः ...	Did not know ...	77
न शोषति ...	He does not grieve ...	151
न हन्यते ...	Nor is killed ...	98
न लिप्यते ...	Is not contaminated ...	164
नाचिकेतं ...	The Nāchiketa fire ...	110
नाड्यः ...	Vessels ...	188
नाना ...	Many ; difference ...	145, 146
नानार्थे ...	Different objects ...	66
नाम ...	Called ...	2
नाम्ना ...	By name ...	32
निःसृतं ...	Gone forth ...	172
निश्चाय्य ...	Having understood ...	36, 127
नित्यं ...	Eternal ...	85, 126
नित्यः ...	Eternal ...	97, 166

WORDS.	ENGLISH MEANING.	PAGE.
नित्यः नित्यानन्त	The Eternal among the Eternals ...	166
निबोध ...	Understand ...	27
निबोधत ...	Learn ...	124
निर्भिन्नाद्यः ...	Creating ...	160
निवच्छेत् or तद्विच्छेत्	Should merge ...	123
निरिन्ध्रियाः ...	Barren ...	5
निश्चिता ...	Sharpened ...	125
निहितं ...	Placed ...	28
निहितः ...	Placed, hidden ...	99, 141
नीयमानाः ...	Led ...	74
नीयमानास्तु ...	Were being given to or brought ...	4
नृत्यगीते or नृत्यगीतं	Dancing and singing (let be) ...	57
नृपद ...	Dwelling in men ...	153
नो भूयात् ...	For us may be ...	83
पंच ...	The five ...	181
पंचाग्नयः ...	The house-holder ...	108
पच्यते ...	Ripens ...	12
पविष्टतं ...	Learned ...	73
पथः ...	The road ...	125
पदं ...	The word, the state ...	92, 93
परं ...	Superior 94,95,110,119,120	
परः ...	The other, superior ...	76,119,130
परमं ...	Best ...	129
परमे ...	In the highest ...	108
परमां गतिं ...	The highest goal ...	182
परमं पदं ...	The highest place ...	117
परमं सुखं ...	Supreme happiness ...	167
पराः ...	Higher ...	118
परा ...	Supreme ...	119, 120

WORDS.	ENGLISH MEANING.	PAGE.
पराह् ...	Outside forms ...	131
पराचः ...	Out-going ...	132
परादिष ...	Going outwards ...	130
पराधै or धै	The abode of the Supreme ...	108
परिचारयन्	Be served by them ...	54
परिवन्ति ...	Go round and round ...	74
परीय दृष्टे or दृश्यते	As if fully seen ...	176
पर्वतेषु ...	In the hills ...	148
पशून् ...	Cattle ...	23
पश्य ...	Look ...	11
पश्यति ...	Sees ...	99, 145
पश्यति कश्चन	Sees any one ...	180
पश्यन् ...	Seeing ...	149
पश्यसि ...	Thou seest ...	91
पारं ...	The shore the end ...	86, 117
पाशं ...	The noose ...	133
पितरम् ...	Father ...	7
पिपासे ...	Thirst ...	23
पिबन्तौ ...	Both drinkers ...	107
पीतोदकाः ...	Drunk water ...	5
पुनः पुनः ...	Again and again ...	76
पुत्र-पौत्रान् ...	Sons and grand-sons ...	49
पुरं ...	City ...	151
पुरतः ...	From before ...	39
पुरस्तात् ...	Before ...	21
पुरा ...	Before ...	45
पुरातनं ...	The ancient ...	88
पुरातनः ...	Ancient ...	97
पुरुषः ...	The Purusha	120, 147, 160, 189

WORDS.	ENGLISH MEANING.	PAGE.
पुरुषं ...	A man ...	66
पुरुषस्य ...	Of the person ...	15
पुरुषात् ...	Than the Purusha ...	120
पूर्वे ...	The prior ones ...	11, 138
वृथक् ...	Separate ...	140, 177
प्रकाशते ...	shines forth ...	121
प्रग्रहम् ...	The reins ...	111
प्रज्ञानम् ...	Knowing ...	28, 61
प्रज्ञानेन ...	By knowledge ...	105
प्रथोद्यः ...	Thrown off ...	39
प्रति ...	For each ...	17
प्रतीतः ...	Assured in mind ...	19, 21
प्रति-भाति ...	Appears ...	75
प्रतिष्ठाम् ...	Support ...	28, 86, 87
प्रतीक्षे ...	Expectations ...	15
प्रथमं ...	First ...	20
प्रथमः ...	First ...	9
प्रत्यग ...	Down ...	155
प्रत्यगात्मानं ...	The Pratyagâtma, the Sub- jective Self ...	131
प्रत्यगदत् ...	Uttered again, repeated ...	30
प्रपद्यन्ते ...	Enter ...	159
प्र-ब्रूहि ...	Tell ...	25
प्रमपाप्यथौ ...	Origination and destruction ...	183
प्रभिदन्ते ...	Are cut asunder ...	187
प्रमादयन्तं ...	Acting carelessly ...	75
प्रमुच्यते ...	Is fully liberated ...	127
प्रमुक्तं ...	Freed fully ...	22
प्रमोदाद् ...	Pleasures ...	62

WORDS.	ENGLISH MEANING.	PAGE.
अवतः ...	Full of devotion ...	129
अवचनेन ...	Studying many Vedas or sciences	102
अवहस्यन्ति ...	Proclaim ...	41
अवहस्यामि ...	I shall tell ...	158
अविद्यति ...	Enters ...	13
अविश्य ...	Entering ...	139
अविष्टः ...	Entered ...	162
अविष्टो ...	Entered ...	108
अवृवेत् ...	Should draw out ...	189
अवृक्ष ...	Having separated or known by discrimination ...	90
अवादात् ...	By the grace ...	100
अष्टा ...	Questioner ...	83
आक् ...	Before ...	174
आहः ...	The wise ...	123
आसेन ...	With the Prâna ...	140
आसे ...	In the Prâna ...	172
आर्ययन्ते ...	Do ask for ...	133
आर्ययस्व ...	Ask thou ...	53
आप्तुं ...	To obtain ...	183
आप्यं ...	Having approached ...	124, 158
आप्यते ...	Is obtained ...	84
मिथकपाक् ...	Delightful ...	70
मियाप् ...	The pleasures ...	69
म्रीयमाहः ...	Pleased ...	32
मेते ...	About the dead ...	42
मेवः ...	Pleasant ...	65, 67, 69,
मेवसः ...	The pleasant ...	69
मेष्ठ ...	O dearest ...	83

WORDS.	ENGLISH MEANING.	PAGE.
श्रोतः ...	Taught ...	79
श्रोतुम् ...	declared ...	82
श्रोतव्यम् ...	Spoken ...	190
श्रोतुम् ...	Spoken ...	79
बभूव ...	Became ...	162
बहिः ...	Out or without ...	162
बहवः ...	Many ...	70, 72, 77
बहुधा ...	Manifold ...	79, 165
बहुधां ...	Of many ...	9, 166
बहुधा ...	By much ...	103
बहुनिः ...	Many ...	77
बालं ...	The child ...	75
बालाः ...	Children ...	132
बाह्यदेशैः ...	External impurities ...	164
बिभेति ...	Is afraid ...	23
बुद्धिः ...	Buddhi ...	119, 182
बुद्ध्या ...	By the Buddhi ...	122
बुद्धिः ...	Than the Buddhi ...	119
बृहत् ...	The great ...	155
बोद्धुम् ...	To understand ...	174
ब्रवीमि ...	I tell ...	27
ब्रूहि ...	Say ...	64
ब्रह्म ...	The Brahman 94,106,109,158,160	
ब्रह्मचर्यम् ...	The vow of celibacy ...	93
ब्रह्मजन्तं ...	The Brahma-born and omniscient ...	35
ब्रह्मविदः ...	The knowers of Brahman ...	108
ब्रह्मलोके ब्रह्मविदे	Is magnified in the world of	
Brahma	95,128
ब्रह्म-संवदि ...	Brahma-session ...	129

WORDS.	ENGLISH MEANING.	PAGE.
ब्राह्मणः ...	Brahmana ...	13
प्राप्ते ...	Reach ...	26
प्रायः ...	From awe ...	173
प्रायः ...	Are ...	106
प्रायः ...	Will be ...	21, 32
प्रायः ...	Is ...	113, 114, 115,
प्रायः ...	Become ...	188
प्रायः ...	Than the future ...	91
प्रायः ...	Shine forth ...	168, 169
प्रायः ...	Lasting ...	55
प्रायः ...	By (His) light ...	169
प्रायः ...	The world ...	162
प्रायः ...	Of Past and Future ...	137
प्रायः ...	Past ...	91
प्रायः ...	With the elements ...	139, 141
प्रायः ...	Of earth ...	49
प्रायः ...	Again ...	32, 116
प्रायः ...	The enjoyer ...	112
प्रायः ...	Sink ...	70
प्रायः ...	Another than myself ...	101
प्रायः ...	By me given ...	54
प्रायः ...	Through my favor ...	21
प्रायः ...	Doctrine ...	82
प्रायः ...	Having known ...	89, 102
प्रायः ...	Who rejoices and rejoices not ...	100
प्रायः ...	Middle ...	9
प्रायः ...	In the middle ...	155
प्रायः ...	In the midst of the self ...	147
प्रायः ...	The experiencer of the fruit ...	136

WORDS.	ENGLISH MEANING.	PAGE.
मनः ...	The Manas ...	111,119
मनः प्रग्रहवान्	Who holds the reins of the mind	... 117
मनसः ...	Then the Manas 119
मनसः सर्वं उत्तमं	Buddhi is higher than Manas	... 178
मनसा ...	By mind	114,118,145,181,182
मनसी ...	In the Manas 123
मनीषिणः ...	The wise 112
मनुष्यम् ...	Man 68
मनुष्याः ...	Men 71
मनुष्ये ...	Among men 42
मनुष्येभिः ...	By the men 142
मनुष्यैः ...	By men 54
मन्दः ...	The dull 69
मन्यते ...	Thinks 98
मन्यन्ते ...	They think ...	167,182
मन्यमानाः ...	Considering 73
मन्यसे ...	Thou thinkest 51
मन्ये ...	I think 72,90
मर्त्य ...	Mortal	12,60,90,157,186,187
मर्त्यस्य ...	Of the mortal 56
मर्त्यलोके ...	In the mortal world 53
मरणं ...	Death 54,158
महत् ...	Great 86
महतः ...	Than the Mahat 99,119
महतः परं ...	Beyond the Mahat 127
महति ...	In the great 64,123
महद् ...	Wide 49
महद् भयं ...	A great terror 172
महद् ...	To me 25

WORDS.	ENGLISH MEANING.	PAGE.
महात्मा ...	The great Souled ...	32
महान् ...	Great ...	178
महान्तं ...	Great ...	101,136
महाभूमौ ...	In a mighty land , ...	51
महिमानं ...	The greatness ...	100
महीयाद् ...	Greater ...	99
मा अगि ...	Towards me ...	19
मा अमुमाखीः ...	Thou shouldst not ask ...	54
मानी ...	Thinking ...	76
म्रियते ...	Dies ...	96
मुच्यते वस्तुः ...	The creature is liberated ...	179
मुञ्जात् ...	Covering ...	189
मुनेः ...	Of the sage ...	150
मूढं ...	Deluded ...	75
मूढाः ...	Fools ...	74
मूर्धनम् ...	To the head ...	188
मृत्युं ...	To death ...	145,146
मृत्युः ...	Death ...	106
मृत्यु ...	Yama ...	190
मृत्युपाशाद् ...	The death ropes ...	39
मृत्यु-मोक्षं ...	Told by Death ...	128
मृत्यु-मुखम् ...	Mouth of Death ...	22,127
मृत्योः ...	Of death ...	132,145,146
मृत्यवे ...	To Mrityu ...	8
मेघसः ...	Of understanding ...	15
मेधावी ...	The wise man ...	128
मैथुनाद् ...	Couplings ...	134
मोदते ...	Rejoices ...	24,39,96
मोदनीयं ...	What causes rejoicing ...	90

WORDS.	ENGLISH MEANING.	PAGE.
यं or तं ...	Whom or him ...	179
यत् or तत् ...	Which or that ...	109
ये एतद् विदुः	Who know this ...	172
यन्मेव ...	Should merge ...	122,123
यत्र ...	Where ...	106
यथा ...	How ...	16
यथा आरु ...	As in waters ...	176
यथा उदके ...	As water ...	149
यथा कर्मे ...	According to karma ...	159
यथा ज्ञानम् ...	According to their knowledge ...	159
यथा स्वप्ने ...	As in dream ...	176
यथोक्तम् ...	As it had been told ...	30
यदा ...	When ...	181,186
यन्ति ...	Go ...	13?
यम् ...	Whom ...	103
यस्मात् ...	From which ...	116
यस्य ...	Whose ...	156
याति ...	He goes ...	100
यावत् ...	As long as ...	50
याम् ...	So long ...	58
युक्तेन ...	Joined ...	114
ये ...	Which ...	186
योगाभियोगेन	By means of Yoga ...	88
योगविधिं ...	Yoga-practice ...	190
योगलेशाद् or च	Greed and avarice ...	69
योनिं ...	Womb ...	59
रति ...	Play ...	61
रथं ...	The chariot ...	111
रथिनं ...	The seated in the chariot ...	111

WORDS.	ENGLISH MEANING.	PAGE.
रसं ...	Taste ...	124
रात्रिः ...	Nights ...	17,21
रात्राः ...	Women ...	53
रूपं ...	Form ...	134
रूपं अस्ति ...	His form ...	180
रूपं रूपं ...	In each form ...	162
रूपं रूपं प्रतिरूपः	For every form, its counter-form	162
सम्प्राप्तये	We shall obtain ...	58
सम्प्राप्त ...	Finder ...	78
सम्प्राप्ता ...	Having obtained ...	90,190
सम्प्राप्तः ...	To be found ; obtained ; obtainable	48,102,103
सम्प्राप्तीयाः	Obtained ...	54
सिष्यते ...	Is contaminated ...	163
लोकः ...	World ...	76
लोकाः ...	The worlds ...	5,161
लोकादिं ...	The world beginning ...	29
लोकादि ...	Reaching the world ...	28
लोके ...	World ...	23
वक्ता ...	The speaker ...	47,77
व्यजावत् ...	Arose ...	141
वज्रं उद्यतं ...	Thunder-bolt raised ...	172
वर्तमानाः ...	Dwelling ...	73
वद ...	Say thou ...	91
वदन्ति ...	Say ...	92,108,125
वर्णं ...	Colour ...	61
वरणीयः ...	To be chosen ...	59
वरवत् ...	Dwelling in the Devas ...	153
वरावां ...	Among the boons ...	43
वराप् ...	Boons, the elect ...	18,124

WORDS.	ENGLISH MEANING.	PAGE.
चरेण ...	By the boon ...	26
चयं ...	Control ...	76
चयीः ...	The controller ...	165
चय्यानि ...	Manageable ...	114
चसुः ...	Vasu who makes all to dwell ...	153
अतुषद् or अतुषाद्	Injured, killed ...	130
व्रजति ...	He walks ...	100
वाक् ...	The speech ...	122
वाजसवसः	Vajasravasa, Uddalaka ...	2
वानरं ...	The dwarf ...	156
वाहाः ...	Chariots ...	57
व्यापकः ...	The all-pervading ...	179
विविचित्रितं	Doubtful ...	45,47
विविचित्रता	Doubt ...	41
विविचित्रयन्ति	Make enquiry ...	63
विद्वानतः ...	The knowing ...	150
विद्वानाति	Knows, perceives ...	134
विद्वानीयं	Can I know ...	168
विशुश्रुषते ...	Wishes to protect ...	137
विद्वानवाद्	Having understanding ...	116,114
विद्वान-धारयिः	Intelligence-driver ...	116
विततस्य ...	All-pervading ...	132
वीर-मन्युः	Free from anger ...	19,22
वीरशोकः ...	Free from sorrow ...	99
वित्तं ...	Wealth ...	51,58
वित्तेन ...	By wealth ...	58
वित्तमयीं ...	Leading to wealth ...	70
वित्तमोहेन	By the delusion of wealth ...	75
विदुः ...	Knew ...	191

WORDS.	ENGLISH MEANING.	PAGE.
विह्वलति कामान्	Fulfils the desires ...	166
विदित्वा ...	Having known ...	133
विद्वि ...	Know thou ...	28,111
विदां ...	The knowledge ...	43,190
विद्या-अभीप्सितं	Wisdom—desirer ...	72
विद्या ...	Wisdom ...	76
विद्यात् ...	Should know ...	189
विद्याम् ...	I may know ...	43
विद्वान् ...	The wise ...	39
विधावति ...	Spreads out in different directions ...	149
विपरीते ...	Opposite ...	71
विपश्चित् ...	The wise ...	96
विवृणुते ...	Reveals ...	103
विवृतं ...	Open ...	90
विभाति ...	Is it lighted ...	168,169
विभुं ...	All pervading ...	101
विमुक्तः च	And freed ...	151
विमुच्यमानस्य	Being freed ...	156
विरजः ...	Free from activity ...	191
विचिनक्ति	Separates, distinguishes ...	68
विषयान् ...	The objects ...	112
विषुवी ...	Different directions ...	71
विष्वक् ...	Diverse ...	188
विस्त्रयमानस्य	Being torn away ...	156
ब्रुवतः ...	From one who says ...	183
वृक्षे ...	Destroys ...	15
वृत्ते ...	I choose ...	20,26
वृत्तीते ...	Chooses ...	67,64,69
वृत्तीष्व ...	Choose ...	18,41,45,49,51

WORDS.	ENGLISH MEANING.	PAGE.
प्रजुते ...	Prays ...	103
वृष्टं ...	Rained ...	148
वेद ...	Knows ...	106
वेदिषत् ...	Dwelling in Vedi or Earth ...	153
वैश्वानरः ...	Fire ...	13
व्योनवत् ...	Existing in space ...	154
विमृत्युः ...	Beyond death ...	191
यकोनहि or यकोनचि	May we be able ...	110
यक्ष्यः ..	Is able ...	183
यतायुषः ...	Centenarian ...	49
यद्वाक् ...	Sounds ...	134
यथानः ...	Lying down ...	100
ययिता ...	Will sleep ...	21
ययदः ...	Autumns ...	50
यरीरत्वाच्च	In order to have a body ...	159
यरीरस्य विस्मयः	The falling asunder of body ...	174
यरीरस्थस्य	Of the dweller in the body ...	156
यरीरात् ...	From body ...	189
यरीरे ...	The body ...	97
यरीरेषु ...	In the bodies ...	101
यावः ...	Branches ...	170
यान्त-संकरषः	Calm of thought ...	19
यान्तिं ...	Peace ...	13,37
यान्तिः ...	Peace ...	167
यान्ते आत्मनि	In the Atma of Peace ...	123
याश्चतः ...	Eternal ...	97
याश्चती ...	Eternal ...	167
युक्लश्च ...	Brilliant ...	160,190
युचिषद् ...	Dwelling in the Pure ...	152

WORDS.	ENGLISH MEANING.	PAGE.
शुद्ध ...	Pure ...	150
श्रवणः अपि ...	Even hearing ...	77
श्रेयसिः इति ...	A treasure ...	84
शोकादिभिः ...	Passed over sorrow ...	23, 39
शोकौ ...	Sorrow ...	89
शोचति ...	Grieves ...	102
श्रद्धावान् ...	To the faithful ...	25
श्रद्धा ...	Faith ...	4
श्रवणाय ...	For the sake of hearing ...	77
श्राद्ध काले ...	At the time of sraddha ...	129
श्रावयेद् ...	Repeats ...	129
श्रिताः ...	Contained ...	161, 186
श्रुत्वा ...	Having heard ...	89, 128
शुभः ...	The good ...	66, 68
श्रेयस् ...	Good ...	67
श्रेष्ठ ...	Best ...	95
श्वः ...	To-morrow ...	55, 148
शक्यते ...	Attains ...	186
शस्यं ...	Corn ...	12
शान्ति ...	Well ...	67
शान्तराये ...	About the next world ...	63, 74
शारथिं ...	Charioteer ...	111
शारथेः ...	Of the charioteer ...	113
शिनीतः ...	Bind ...	66
शुश्रूषस्य ...	Of good deeds ...	107
शुचं ...	Peacefully ...	21
शुचं शाश्वतं ...	Eternal happiness ...	165
शुचेरपि ...	Well-understood ...	45, 47
शुचेरः ...	Easy to be known ...	79

WORDS.	ENGLISH MEANING.	PAGE.
सुखानाह ...	Full understanding ...	83
सुवृतां ...	Righteousness ...	15
सुप्तेषु ...	When asleep ...	160
सुनृतः ...	Well-guarded ...	142
सुमनाः ...	Good-hearted ...	19
सूर्यः ...	The sun ...	143, 163
सूक्ष्मया ...	Subtle ...	122
सूक्ष्मदर्शिनः ...	By the subtle-seers ...	122
सुङ्गां ...	Garland, the neck-lace ...	83, 70
सुख ...	Let go ...	46
सेतुः ...	Bridge ...	109
स्तोत्र ...	Praise ...	86
स्थायं ...	Immoveable ...	159
स्थिरात् ...	Steady (unmoved) ...	182
स्पर्शान् ...	Touches ...	134
स्वयं ...	Themselves ...	73
स्वयम्भूः ...	Swayambhu, self-born, ...	130
संगतं ...	Possessions ...	15
संग्रहेण ...	Concisely ...	93
संघिषु ...	Union ...	35
संपरिपुष्टः ...	Fully embraced it ...	89
संभवति ...	Is-born ...	140
संविशति ...	Enters ...	140
संसारं ...	The transmigratory circle ...	115
स ...	He ...	106
सङ्गर्गः ...	With musical instruments ...	53
सत्य वृत्तिः ...	True resolve ...	83
सत्यः तु अवि महात् आत्मा ...	Over Buddhi is the Mahanatma	178
सदृश्याः ...	Good horses ...	114

WORDS.	ENGLISH MEANING.	PAGE.
सदा ...	Always	... 113,114,115,189
सद्म ...	The house of Brahman	... 90
सनातनं ...	The ancient	... 128,171
सत्त्वं ...	Being	... 4
सज्जिविष्टः ...	Seated	... 189
समनस्कः ...	Balanced mind	... 116
सम्परीक्ष्य ...	Fully understanding	... 68
सरथाः ...	With chariots	... 53
सर्वं ...	All	... 56,169,172
सर्वतः ...	Every where	... 100
सर्व-भूतान्तरात्मा	The Inner self of all creatures	95,162,165
सर्ववेदसं ...	All-wealth	... 2
सर्वान् ...	All	... 53
सर्वे ...	All	... 92,161
सर्वेन्द्रियाणां	Of all the senses	... 56
सर्वेषु भूतेषु	In all beings	... 121
स्यात् ...	He may be	... 19
स्वर्गलोकाः	Heaven-world-dwellers	... 25
स्वर्ग लोके	In the heaven world	... 24,40
स्वर्गे ...	In the heaven	... 23
स्वर्ग्यम् ...	Heavenly	... 27
स्वर्ग्यः ...	Heavenly	... 40
स्वप्नान्तं ...	Dream-end	... 135
स्वयं ...	Thyself	... 49
स्वस्ति ...	Prosperity	... 17
स्वां ...	Own	... 103
स्वात् ...	From self	... 189
स्विद् ...	Else	... 9
हंसः ...	Swan	... 152

WORDS.	ENGLISH MEANING.	PAGE.
हतं ...	Killed ...	98
हतः ...	The killed ...	98
हन्त ...	Well then ...	158
हन्ता ...	The killer ...	98
हन्तुं ...	To kill ...	98
हन्मते ...	Is killed ...	97
हन्मनामे ...	Being killed ...	97
हयान् ...	Horses ...	112
हर ...	Fetch ...	13
हर्ष-शोकौ ...	Joy and sorrow ...	89
हविष्मद्भिः	The offerers of oblations ...	142
हस्तिः ...	Elephants ...	49
हिरण्यम् ...	Gold ...	49
हीयते ...	Misses ...	67
हृदयस्य ...	Of the heart ...	187, 188
हृदये ...	In the heart ...	189
हृदि ...	In the heart ...	186
होता ...	The sacrifice ...	153

3 2044 058 14

THE BORROWER WILL BE CHARGED
THE COST OF OVERDUE NOTIFICATION
IF THIS BOOK IS NOT RETURNED TO
THE LIBRARY ON OR BEFORE THE LAST
DATE STAMPED BELOW.

JAN 15 77 H

5580005

BOOK DUE - WID

6871856

AUG 25 1980

WIDENER 1980

MAY 22 2001

BOOK DUE

BOOK DUE - WID

6894452

SEP 26 1980

CANCELED
SEPWIDENER
BOOK DUE
FEB 10 1981CANCELED
696277

9 1980

WIDENER

BOOK DUE

MAR 4 - 1982

7752065

CANCELED

WIDENER

BOOK DUE

SEP 12 1988

2763360

